

HATÁRTALAN

RÉGÉSZET

ára: 990 Ft
előfizetve: 750 Ft

ARCHEOLÓGIAI

MAGAZIN

IV. évfolyam 3. szám - 2019

www.hataratlanregeszet.hu

A VAS KORA SZKÍTÁK NYOMÁBAN

◆ Rokonaink-e a szkíták?

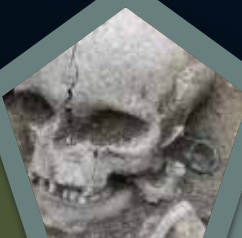
◆ Budapest a szkíták idején

◆ Az eurázsiai szkíta műveltség

◆ Nomád népek – nomád birodalmak

Germán
harcos a
szarmatáknál

Móra Ferenc
nyomdokain

Mit csinál
a fegyver-
történész?

KONTEXTUS

ARCHEOKALAND

RECEPT

BLOGOLÓ

RENDELJE MEG EDDIG MEGJELENT LAPSZÁMAINKAT:

FIZESSEN ELŐ A KÖVETKEZŐ LAPSZÁMOKRA!

Műkinccs-kereskedelem!

A nemzetközi szervezetek, így az ENSZ egyes intézményei szerint a fegyver-, a drog- és az embercsempészet mellett a műkinccs-kereskedelem képezi az egyik legfontosabb szegmensét az egyes kontinensek és országok közötti feketekereskedelemnek. Sok milliárd dollár teszik a világ illegális műkinccs-kereskedelmének forgalmát. Magyarország területe – helyzeténél fogva – az őskortól kezdődően a különféle népek és kultúrák érintkezési pontjában foglalt helyett, így vidékünk régészeti értelemben az egyik leggazdagabb tájnak számít Európában. Így nem meglepő az sem, hogy nem csupán az illegális műkinccs-kereskedelem tranzitójaként (azaz az

ország területén keresztül juttatnak értékes műkinccseket például Nyugat-Európába), de kiinduló országgént is számolnak velünk. Az olcsó fémkereső eszközök hazai elterjedése csak felgyorsította ezt a gyakran a régészeti lelőhelyek dokumentálás nélküli elpusztulását eredményező folyamatot. Egy-egy kiemelkedő lelettel kapcsolatos információk ugyan el-eljutnak a nagyközönséghez (például a Seuso-ügy kapcsán), de az olvasók valójában igen kevésbé informáltak ezekről a folyamatokról. Magazinunk 2019-es utolsó számában megszólaltatjuk a fenti kérdéssel foglalkozó hazai szakértőket: a legális fémkeresőket, régészeket, rendőröket, vámosokat, mindazokat, akik révén talán jobban megérthetjük, hogy mi is zajlik a nemzetközi és a hazai illegális műkinccs-kereskedelemben.

Előfizetve a magazin 990 Ft helyett **csak 750 Ft**-ba kerül, ami évente mindössze 3.000 Ft!
Az éves előfizetés négy lapszámmra vonatkozik, a befizetés banki átutalással lehetséges.

Megrendeléskor, kérjük, tüntesse fel a nevét és a címét a közlemény rovatban vagy küldje el a lenti e-mail címre! (Cím hiányában nem áll módunkban elküldeni az újságot.)

Számlatulajdonos neve: Móra Ferenc Múzeum

Számlaszám: 12067008-01374152-00100004

A közlemény rovatban, kérjük, tüntesse fel: Határtalan Régészet, valamint nevét és címét.

Címünk: 6720 Szeged, Roosevelttér 1–3.

E-mail: hatartalanreg@gmail.com

Telefonszám: +36-62-549-040

Határtalan Régészet

Régészeti ismeretterjesztő magazin

Megjelenik: negyedévente
Ára: 990 Ft
Előfizetve: 750 Ft

Főszerkesztő, szerkesztőségvezető
Felföldi Szabolcs

Szerkesztőségi referens, szakmai koordinátor
Bácsmegi Gábor

Szerkesztő
Szilágyi Kata

Képszerkesztő
Keresztes Noémi Ninetta
Litauszki Zoltán

Olvasószerkesztő, korrektor
Széll Katalin

Grafika, nyomdai előkészítés
Magyar Milán (Móra Ferenc Múzeum)
Donka Gergely (Móra Ferenc Múzeum)

Szerkesztőség
Cím: 6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3.
Telefon: +36-62-549-040
Fax: +36-62-549-049
E-mail: info@mfm.u-szeged.hu

A magazin hivatalos weboldala
www.hatartalanregeszeti.hu

A magazin Facebook-oldala
www.facebook.com/hatartalanregeszeti

Kiadja
Móra Ferenc Múzeum, 6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3.

Felelős kiadó
Fogas Ottó igazgató

Nyomdai kivitelezés
Generál Nyomda Kft., 6728 Szeged, Kollégiumi út 11/h

Felelős vezető
Hunya Ágnes

Terjesztés
LAPKER Zrt. országos hálózatán keresztül,
Relay, Inmedio üzletekben, hipermarketekben és üzletláncokban,
kiemelt postahivatalokban

Terjesztés gondozása
HÍRVILÁG Press Kft.
Telefon/fax: +36-1-411-0491
E-mail: hirvilag.press@hirvilagpress.com

Előfizetésben terjeszti
Magyar Posta Zrt. Hírlap Igazgatóság,
Postacím: 1900 Budapest

Előfizethető az ország bármely postáján,
a hírlapot kézbesítőknel, valamint megrendelhető:

e-mailben a hirlapelofizetes@posta.hu címen
és telefonon a +36-80-444-444-es számon.

továbbá a szerkesztőségben:

e-mailben a hatartalanreg@gmail.com címen
és telefonon a +36-20-310-8707-es számon.

Észrevételeiket a +36-1-767-8262-es számon jelenthetik be.

Éves előfizetési díj: 3.000 Ft

Hirdetéssel kapcsolatos információ
+36-20-221-9299

Terjesztéssel és előfizetéssel kapcsolatos információ
+36-20-310-8707

ISSN 2416-3074

A vas kora – Szkíták nyomában

A bronzkor vége felé a mai Dél-Oroszország, Ukrajna és Kazahsztán vidékén új népcsoportok tűnnek fel. Olyan közösségek, melyek szakítva a termékeny félholdról évezredekkel korábban kisugárzó földművelő-állattenyésztő hagyományokkal – a földrajzi-éghajlati viszonyokhoz igazodva – legeltető, nagyállattartó gazdálkodásra tértek át; nomádokká váltak. A térséggel távoli

vidékek is kapcsolatban álltak, mint a formálódó antik görög városállamok vagy a későbbi Perzsa Birodalom, így a fenti nomád csoportok neve e területek írott forrásaiban is fel-feltűnik szkíta, illetve szaka formában. Kiemelkedő szerepüket mi sem jelzi jobban, minthogy a történetírás atyjaként is emlegetett Hérodotosz igen jelentős fejezetet szentelt nekik a görög-perzsa háborúkról írott művében. A szkítának nevezett csoportok gyors ütemben foglalták nem csupán a fent említett, a Fekete-tengertől északra elhelyezkedő területeket, de kelet és nyugat felé egyaránt kiterjesztették a fennhatóságukat, el egészen a Kárpát-medencéig. Sikereikben nem kis szerepe lehetett egy új fém, a vas megjelenésének is, beköszöntött hát a vas kora Kelet-Közép-Európában is. Remek fegyverek mellett csodálatos állatábrázolásokkal ellátott, nemesfémből készült tárgyakat, vagy egyszerűbb használati tárgyak egész sorát hagyományozták ránk. A szkíta uralkodók befolyását az is jól jelzi, hogy gyakorta görög művészekkel, kézművesekkel készítették el megrendelésre azokat a tárgyakat, melyek végül elkísérték őket sírjaikba. A mai Magyarország területén olyan világhírű, a szkítákhoz kapcsolható leleteken kívül, mint a tápiószentmártoni és a zöldhalompusztai aranszarvasok (amelyek valójában elektronból, azaz ezüst és arany ötvözetéből készültek), az utóbbi évek, évtizedek régészeti ásatásai révén mind több új régészeti lelettel és egyre bővülő információanyaggal kell számolnunk a szkítákkal kapcsolatban is. Őszi számunkban ennek izgalmas, rövid foglatatát szeretnénk átnyújtani Önöknek. De szó esik majd olyan titokzatos kérdéseikről is, mint hogy mit keres egy tagbaszakadt germán harcos egy alföldi szarmata temetőben vagy, hogy mit is csinál tulajdonképpen a fegyvertörténész.

Felföldi Szabolcs
Főszerkesztő

◆ Címlapsztori	5
Nomád népek – nomád birodalmak – FODOR ISTVÁN	5
Az eurázsiai szkíta műveltség – FODOR ISTVÁN	12
Kalandozások és megtelepedés a vaskorban – A szkíták Közép-Európában – MOLNÁR ATTILA	18
Kelet és Nyugat határán – Szkíták és kelták a Kárpát-medencében – TANKÓ KÁROLY	22
Budapest a szkíták idején – TÓTH FARKAS MÁRTON	26
A szkíta kor a Közép-Tisza-vidéken – F. KOVÁCS PÉTER	30
◆ Kontextus	34
Rokonaink-e a szkíták? – FODOR ISTVÁN	34
Preszkíta csontlemezek a Kárpát-medencében – BÓKA GERGELY	40
Szkítakori növényismeret a Kárpát-medencében – GYULAI FERENC – KENÉZ ÁRPÁD – PETŐ ÁKOS	44
◆ Lelő-hely	48
A szkíták nyomában a nógrádi dombvidéken – GUBA SZILVIA – TANKÓ KÁROLY ..	48
Vaskori aprójószág madártávlatból... – Egy szkítakori település a Hernád völgyében – GALLINA ZSOLT – GULYÁS GYÖNGYI	52
Beszámoló a szikszói szkíta kori fazekastelep(-részlet) feltárájáról – KIRÁLY ÁGNES ..	58
Sírmező az országút alatt – Szkíta kori temető Soroksár határában – BÖRÖCZKY BLANKA	64
◆ „Fegyvert, s vitézt”	68
Az európai szkíták fegyverzete – SCHOLTZ RÓBERT	68
Mit csinál a fegyvertörténész? – INTERJÚ KOVÁCS S. TIBOR RÉGÉSZ- FEGYVERTÖRTÉNÉSZEL	74
◆ Archeokaland	78
Germán harcos a szarmaták között? – VARGA SÁNDOR	78
◆ Helló, tudomány!	83
Szkíta dudoros pávaszemek gyöngyök görcső alatt – SZ. ÓSVÁTH ZSÓFIA – FÖRIZS ISTVÁN – BAJNÓCZI BERNADETT	83
◆ Mizújs?	88
Rövid hírek a világból – BÁCSMEGI GÁBOR	88
◆ Blogoló	90
Móra Ferenc nyomdokaiban – Makkoserdő reloaded – LÖFFLER ZSUZSANNA – MÁTHÉ GENOVÉVA – MOLNÁR CSILLA	90
◆ Indiana Jones és barátai	94
A téridő vándorai – FELFÖLDI SZABOLCS – FEKETE BRIGITTA	94
Játék	97
Recept – Mit ehettek a szkíták? – ZAY ORSOLYA	98

NOMÁD NÉPEK

NOMÁD BIRODALMAK

5

Nomád állattartás és vándorlás

AZ emberiség történetének egyik legnagyobb jelentőségű eseménye volt az élelemtermelő gazdálkodás, az állattartás és a földművelés kialakulása. Ez ugyanis a korábbi természeti gazdálkodásnál (vadászat, halászat, gyűjtögetés) jóval biztonságosabbá tette az emberi közösségek élelemmel való ellátását, melynek következtében számottevően megnőtt a népességszám, egymás után népesültek be a korábban lakatlan vagy alig lakott területek. Mai ismereteink szerint ez az új gazdálkodási mód 9–10 ezer évvel ezelőtt vált mindennapi gyakorlattá Anatóliában, majd a Közel-Kelet más régióiban is. A végbemenő demográfiai robbanás azt eredményezte, hogy egy idő után e terület eltartóképességét erősen felülmúlta az itt élők száma, ezért újabb és újabb csoportjaik voltak kénytelenek e vidékeket elhagyni, és olyan területekre költözni, ahol a természeti gazdálkodást folytató vadászok és halászok jóval kisebb népsűrűséget alkottak. A kirazjó telepések terjesztették el az akkori világ nagy részén e létfontosságú gazdasági innovációt. A birtokba vett új és újabb területeken azonban alkalmazkodniuk kellett az eltérő természetföldrajzi és népességi körülményekhez. Az alkalmazkodás aztán gyakorta azzal járt együtt, hogy az új gazdálkodási formát is bizonyos mértékben át kellett alakítani.

Így történt ez a hatalmas kiterjedésű eurázsiai steppeövezetben is, ahol a közel-keletitől erősen eltérő életföldrajzi körülményeket találtak. Itt az éghajlat jóval kontinentálisabb és szárazabb volt, a meleg nyarakat rövid ősz után szigorú telek követték, majd ennek elmúltával – ugyancsak szinte tavaszi átmenet nélkül – köszöntött be a meleg. A csapadék e vidékeken nem csak kevesebb volt, hanem egyenlőtlenebb megoszlású is. A télen felgyülemlett vastag hótakaró a hirtelen jött meleg miatt tavasszal gyorsan olvadt el, s az egész éven át többnyire kiszáradt medrű kis patakokban, vízfolyásokban a nagyobb folyókban gyűlt össze, anélkül, hogy alaposan átmedvesítette volna a tágas puszták talaját. Ugyancsak gyorsan zúdultak alá a sokszor bőséges csapadékot hozó nyári záporok is, de éppen emiatt ezen vízmennyiség nagy része is haszontalanul távozott.

Az eurázsiai steppe vízhozamát az Altaj hegységig a nyugati atlanti légáramlat biztosítja, Mongólia és Északnyugat-Kína területén pedig a monszun és egy anticiklon. A Duna-deltától a kínai nagy falig terjedő óriási területen a csapadék megoszlása igen egyenlőtlen, évi 100 és 500 mm között mozog. Az Altajon túli belső-ázsiai puszták a legszárazabbak, ahol évente csak 100–200 mm csapadék hull, a legkedve-

zőbbek a kelet-európai steppék, ahol 300 és 500 mm között mozog az évi csapadék mennyisége.

A Volga–Urál vidéki pusztákon nagyjából a Kr. e. 6. évezred közepén jelentek meg a termelőgazdálkodás első jelei. A Kr. e. 5000 és 3500 közé keltezhető úgynevezett samarai rézkori műveltség lakossága már kétségkívül állattartó volt, és főként lovakat tartott. (Ez utóbbi körülmény nyilván azzal magyarázható, hogy az Európa és Ázsia határvidékén elterülő füves pusztákon igen sok vadló élt, amelyek házasítása már ebben az időben megkezdődött). Ez a példa jól mutatja, hogy a termelő gazdálkodás a steppéken jelentősen átalakult: megbomlott a földművelés és az állattartás közötti egyensúly, hiszen a csapadékszegény, száraz pusztákon alig volt szántás-vetésre alkalmas terület, a tágas legelők viszont lehetővé tették a nagy állatcsordák eltartását.

A samaraiakat követő gödörsíros műveltség népeisége már valódi nagyállattartó volt, elsősorban szarvasmarhát, juhot és lovat tartottak. E korai műveltségek népeinek – akik a legvalószínűbb feltevések szerint ósíráni nyelvet beszéltek – településeit nem ismerjük, mivel minden bizonnyal csak rövid életű, ideiglenes

Juhfejés (részlet a Tolsztaja mogulai nyakékból)

felszíni hajlékokból álló szállásaik lehettek, amelyek nem hagytak nyomot a földben. A régi szállások helyét azonban jelzik előkelők óriási halomsírai, amelyek mégis csak adnak némi felvilágosítást települési viszonyaikról. Egyes kutatók úgy vélik, hogy e népesség már meghatározott legeltetési rend szerint terelte állatait egyik legelőről a másikra, ami hasonló lehetett a későbbi nomád legeltetési rendhez. E kérdésről (tudniillik arról, hogy a gödörsírokat nevezhetjük-e már nomádoknak) hosszú ideje folyik a szakmai vita, lezárásához azonban ma még egyik fél sem rendelkezik perdöntő adatokkal. Annyi azonban kétségtelennek tűnik, hogy a pusztai pásztorok már ekkor kitapasztalták, hogyan lehet minden évszakban olyan legelőket találni, amelyek elegendő takarmányt biztosítanak a tekintélyes állatállománynak. A rézkori pásztorok már mozgékony életmódot folytattak, ezt segítették elő a sírjaikban is fellelt tömör kerekű szekerek, amelyeket ökrök vontattak egykor. (A gödörsíros népesség a Kárpát-medencében, az Alföldön is megvetette lábát egy időre, az ő előkelők sírjai a Tiszántúlon a síkságból magasan kiemelkedő kunhalmok).

A bronzkorban a pusztai állattartás számos új elemmel gazdagodott. Az állatcsontok vizsgálatából a kutatók azt a következtetést szűrték le, hogy az egyedek célirányos

kiválogatásával egyes pásztorközösségek már számottevően javították állatállományuk minőségi összetételét. A Kr. e. 2. évezred közepén a Szamara–Szaratov környéki Volga-vidéken és a nyugat-szibériai Cseljabinszk környékén új jövevények telepedtek meg, akik lóvontatású, kűl-lős, kétkerekű harci szekereiket az elhunyt harcosokkal együtt a sírba temették. (Feltehetően ők lehetnek a későbbi árják elődei, akik Indiát hódították meg). A steppevidéken a bronzkor végére jelentősen megnövekedett a lovaglás szerepe, a hadászatban a harci szekerezők helyét a lovascsapatok vették át a Kr. e. 11. század körüli időben.

A bronzkor és a vaskor határán, a Kr. e. 9. és 8. században ismerhetők fel egy újabb nagy gazdálkodási változás első jelei. Ennek lényegi mozgatórugója ugyanaz volt, mint a korábbi változásoknak: a pásztorok most is arra törekedtek, hogy a korábbinál jobban alkalmazkodjanak a száraz steppe életföldrajzi viszonyaihoz, s a lehető legjobban kiaknázzák annak népességeltartó képességét. A legeltető gazdálkodás évezredei alatt rájöttek, hogyan lehet mesterien alkalmazkodni a pusztai éghajlathoz és annak változásaihoz. Ez leginkább ott volt szembeűnő, ahol a kiterjedt alföldi síkságok hegyvidékekkel voltak határosak. (Mint például az Altaj, Szaján, a Dél-Ural és a Kaukázus peremvidékein). Itt szemmel látha-

Gyapjúing készítése (részlet egy szkíta arany nyakék díszítéséből)

tó, hogy a vegetáció a tél elmúltával először az alföldi síkságokon éled újjá, majd amikor itt a tüzesen sütő nap már kiszikkasztja a fűpázsitot, a hegyi legelők akkor térnek igazán magukhoz. Ha tehát az állatokat tavasztól lassanként a magasabb hegyi tisztások felé mozgatják, mindig megfelelő, dús fűvű legelőket találnak. A nyarat a csordák és a nyájak a hegyekben és a fennsíkokon töltik, majd a nyár végén ismét lassú mozgással megindulnak velük a pásztorok az alföldi, tavasszal elhagyott szállás felé, amelyet általában víz mellett, viszonylag védett helyen alakítanak ki (például nádasokkal, lige-

musnak nevezi a szakirodalom. Az utóbbi terminológiával a steppei nomád életmódot különböztetjük meg a más jellegű vándorló-legeltető állattartástól, például a sivatagi gazdálkodástól. A nomadizmus tehát nem céltalan és véletlenszerű legeltető vándorlást jelent, hanem évszázadok során kialakított legeltetési rendszert, amely merőben új gazdálkodási formát jelentett a steppeken. Az imént bemutatott alföldi-hegyvidéki legelőváltás ennek az újfajta legeltetési módnak csupán egyik – főként a kezdeti – formája volt, hiszen a nagy pusztai térségeken ilyenfajta mozgásra nem is volt lehetőség. A sík vidékeken a téli szállások a steppei sávban voltak, a nyári legelők pedig északabbra, a ligetes steppén vagy

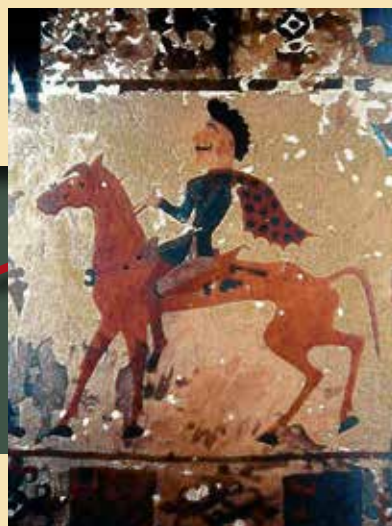
Nomád nemezszőnyeg állatábrázolásokkal (Pazirik)

tes erdőkel védett folyóvölgyekben), ahol az ember s állat egyaránt könnyebben vészeli át a kemény teleket. Ezt a viszonylag állandó szálláshelyet nevezték téli szállásnak, itt építettek állandó hajlékokat maguknak, karámokat, ólakat az állatoknak. Itt tartalékolták az ősszel betakarított szénát, amellyel akkor takarmányozták állataikat, amikor keményen lefagyott a hó, erős szél dermedtette a legelőre kivert nyáját, gulyát és ménest.

Az állatokat tehát a pásztorok az állandó téli és a kevésbé állandó jellegű nyári szállás között mozgatták. Ezt a meghatározott útvonalon bonyolított legeltetési rendszert nomadizmusnak vagy másképpen lovas nomadiz-

az erdővidék déli peremén. A két szállás közti vándorút hossza elsősorban az éghajlati adottságoktól függött. A csapadékosabb területeken ez általában rövidebb volt, 200–400 kilométer, míg például a száraz kazah pusztákon sokszor az ezer kilométert is meghaladta. A legrövidebb az említett alföldi-hegyvidéki vándorút volt, általában 50–100 km. A legeltető útvonalak sem a véletlennek köszönhetőek létrejöttük. Igen fontos volt például, hogy az állatok terelési útvonalán legyen ivóvíz, folyó, patak, tó vagy ásott kutak.

A tatárjárás után Plano Carpini ferences szerzetes utazott a tatárok által meghódított kelet-európai pusztákon 1246-ban. Úti beszámolójában leírja, hogy a mongol főemberek a nagy folyók – a Dnyeper, Don, Volga és az Urál (Jaik) – mentén nomadizálnak. Ezeket az útvonalakat nyilván nem a mongolok jelték ki először, hanem ezeken jártak már az első nomád csoportok is mintegy két évezreddel korábban. Ezekben az esetekben a téli szállás a nagy folyók tölcsér alakú torkolatvidékén volt, a nyári szállások pedig a folyók északabbi szakaszánál, a ligetes területeken.

Lovas alakja az egyik paziriki nemezszőnyegen

9

A téli és nyári szálláshelyek jelentősen különböztek egymástól. A metsző szelektől védett helyen lévő téli szállásokon nád- vagy vesszőfallal is védett karámokat építettek az állatok számára, maguknak nádból, fából készítettek hajlékot vagy a nemezsaítraikban vészeltek át a telet. Ezzel szemben a nyári legelőkön – amelyek helyét amúgy is gyakrabban változtatták – nem emeltek állandó jellegű épületeket. Itt a nemezsaítraikban vagy a szintén nemezzel fedett szekereken tanyáztak, bár ez utóbbiakat elsősorban a vándorút idején használták. A téli szállások emellett gyakorta nem is néptelenedtek el a tavaszi kirajzás után: a vándorlás gyötrelmeit már nehezen viselő öregek itt maradtak „házörzöknek”.

A mozgékony nomád életmód átalakította az állatállomány összetételét is, amelyből kiszorultak azok az állatfajok, amelyek nem viselték el a vándoroltatást. Az egykorú írott kútfők, s az állatcsontok vizsgálati eredményei is arról győznek meg bennünket, hogy a nomádok soha nem tartottak sertést és házi szárnyasokat. Csordáikban a juhok

és a lovak játszották a fő szerepet. A steppesáv nyugati, csapadékosabb régióiban a nomádok igen sok szarvasmarhát is tartottak, a szárazabb keleti területeken kevesebbet. A belső-ázsiai pusztákon és félsivatagokon a szarvasmarhát a jak helyettesítette, amely érdes nyelvével a legapróbb fűszálakat is képes lelegelni. A ló és a juh is nagyon jól hasznosítja még a sovány legelőket is. Télen, amikor a hó lefagy, először a ménest hajtják ki a legelőre. A lovak patái feltörik a havat, a legelő állatok aztán a félrekapart hó által szabaddá váló füvet legelik, majd a kihajtott juhok a legapróbb fűszálakat is leberetváltják.

A fentebb röviden jellemzett legelőváltó rendszer jóval hatékonyabb volt a korábnál, a mindig új legelőre hajtott állatok száma viszonylag rövid idő alatt óriásira duzzadt. A szerencsésebb, jobban gazdálkodó közösségek kezén hatalmas állatállomány, igen nagy érték halmozódott fel. Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a nomádok egyáltalán nem műveltek földet. Az extrém eseteket és éghajlati körülményeket leszámítva minden nomád közösség művelt földet is. A szántók a téli szállások mellett voltak, ahol a tavaszi kirajzás előtt vetették el a magvakat (árpát, búzát, kölest, borsót), s a termést az őszi

Állatalakok az egyik paziriki nemezszőnyegen

visszatéréskor takarították be. Ez a földművelés azonban többnyire meglehetősen korlátozott mértékű volt, ettől a nomád gazdálkodás még erősen egyoldalúnak ítéhető, bár a ligetes területeken élő közösségek esetében ez gyakran másképpen is lehetett.

Éppen a gazdálkodás egyoldalúsága miatt a nomádok kényszerűen rá voltak utalva a kereskedelemre, a másfajta gazdálkodású közösségekkel való állandó kapcsolatra. Nem csupán a földművesek áruira volt szükségük, hanem a kézműipari termékekre is. A nagy vagyonú nomád közösségek vezetői termékfőlöslégit főként luxuscikkekre cserélték, amellyel gazdagságukat és hatalmukat reprezentálták. A nemesfémből készült ötvöstárgyak aztán a szó szoros értelmében „holt tőkét” jelentettek e társadalmakban, hiszen a nomád elit sírjaiba kerültek.

Az új gazdálkodási mód átalakította a pásztorok társadalmát is. Ennek alapegységévé általában a nagycsaládok váltak, amelyek a legidősebb férfi fősege alatt magukba foglalták a nős fiúkat és a férjezett lányokat is. Ez volt az optimális közösség, amely a nomadizáláshoz megfelelő nagyságú állatállományt kezelni tudott. A nomád legeltetési rendszerben ugyanis az egyes közösségek nem mozdhattak túlságosan nagy csordákkal. (Ilyet csak akkor tettek, ha külső veszély fenyegette őket, s szükség volt a védelemre alkalmas nagyobb közösség együtt tartására.) A nomád gazdaság későbbi fejlődési szakaszában e vérségi rokonságban lévő közösségek helyét általában a nem vérrokon közösségek, az *aulok* foglalták el.

A föld, a legelőterület nem egyéni, hanem közösségi (általában nagycsaládi, nemzetségi vagy törzsi) tulajdonban volt, az állatállomány pedig egy-egy nagycsalád tulajdonát alkotta. A nomádok gazdagsága tehát elsősorban nem az ingatlanvagyon (föld, ház) volt, hanem az állatállomány. Ez képezte a közösségek megélhetési alapját, elvesztése katasztrofális következményekkel járt. Ezért értett a nomád pásztor kiválóan az állatok gyógyításához, a növendék állatok neveléséhez. De ugyanígy készen álltak e közösségek arra is, hogy a külső, fegyverrel támadó ellenségtől megóvják állataikat. A nomádok földjén utazó középkori szerzetesek élénk színekkel ecsetelik a nomádok harciasságát, harckészültségét, s azt, hogy gyermekkoruktól remekül ülik meg a lovat, mesterien bánnak az íjjal és más fegyverekkel. A állatvagyon védelme minden fegyverfogásra alkalmas egyénnek szigorúan előírt kötelessége volt, köztük a fiatal nőknek, amíg gyermeket nem szültek. Nem véletlen, hogy a klasszikus görög irodalom éppen a pusztai nomádokról jegyezte fel a számtalan amazonlegendát. A pusztai nők fegyverforgatását a régészeti leletek is igazolják: számos női sírban leltek a régészek fegyvereket.

A nomádok harciasságáról szóló írott tudósítások tehát nem légből kapott értesülések. Az állatvagyon védelme miatt minden nomád nép vagy közösség jelentős katonai ütőerővel rendelkezett. Ezt a „véderőt” azonban természetes módon támadásra, zsákmányszerző hadjáratokra, a szomszédos népek meghódítására is felhasználták.

Az egyes családok, nagycsaládok nemzetségekbe tagolódtak, amelyeket valós (de inkább csak vélt) vérségi kötelékek tartottak egybe. A nemzetségek pedig törzsekbe szerveződtek. Ez utóbbi már semmilyen értelemben nem volt vérségi közösség s meglehetősen labilis is volt. A törzsek a nemzetségi erőviszonyok átrendeződése miatt gyakran bomlottak fel, rendeződtek újjá. Így tehát a nomád társadalmak legszilárdabb egységei a nemzetségek voltak, a vérrokonság és a mitikus közös eredet erős tudatával. Nemcsak a nemzetségeken belül volt hierarchikus rend, hanem az egyes nemzetségek egymáshoz való viszonya is hierarchikus volt. A törzs élén a legerősebb nemzetiség, illetve nemzetségszű állott, akinek külön katonai kísérete volt. A nomád törzsek törzsszövetségekre tömörültek, s egy-egy ilyen törzsszövetség gyakran azonos volt egy-egy néppel, amely nagyjából azonos nyelven beszélt, közös származástudata és etnikai tudata volt. Az erős törzsszövetségek hódítás útján vagy egyszerűen erőfölényük révén újabb és újabb törzseket, törzsszövetségeket gyűrték uralmuk alá. Így alakultak ki az etnikailag már igen heterogén nagy nomád birodalmak, mint a hunoké, türköké, avaroké, ujugroké, kazároké. Az élükön álló korlátlan hatalmú uralkodó a világmindenséget uraló istenség földi helytartójának hirdette magát. Hatalmát újabb és újabb hadjáratokkal gyarapította mindaddig, amíg legyőzőre nem akadt, le nem rázták hatalmát az alattvalói, avagy az életből el nem távozott. Ilyenkor gyakran háborúság

ütött ki a valós vagy vélt utódok között, s a gigantikus birodalom kártyavárként omlott össze. Egészében azonban e pusztai folyamat nem szakadt meg: új szövetség szerveződött, új zsarnokokkal és tehetséges hadvezérrel az élén. Harcedzett fegyveresekben – az elmondottak miatt – a pusztákon sosem volt hiány.

Összegzésképp tehát elmondhatjuk, hogy a nomád gazdálkodás kialakulása rendkívül progresszív fejlemény volt az eurázsiai steppéken. Az adott időszakban (a vaskor kezdetén) ez a gazdálkodási mód igazodott a legjobban a térség életföldrajzi viszonyaihoz, és nagyban megnövelte a pásztorkodás jövedelmezőségét, a szóban forgó régió eltartóképességét. A nomadizmus ugyanakkor rendkívül konzervatív gazdálkodási forma, amely évszázadok-évezredek alatt is keveset módosul, s nincs is lehetőség alapvető jellegű változásokra. Ennek oka az, hogy az alapvető változtatási lehetőség nem más, mint a megtelepedés, ami pedig e gazdálkodási forma megszűnését jelenti. Sokan és sokat írtak a nomadizmus „válságáról”. Ez azonban korántsem ennek az életmódnak a belülről keletkező válsága, hanem a termelőeszközök fejlődése következtében beálló változás, amikor már lehetővé válik a kötött talajok megművelése, s a jóval belterjesebb földművelés termelékenységének megnövekedése versenyképtelenné teszi a vándorló-legeltető állattartást. Ez azonban korántsem a vaskorban következik be, hanem a középkorban, sőt néhol csak az újkor hajnalán.

Az egyik legnagyobb szkíta kurgán Tuvában (a kép alsó részén)

A nomadizmus korai korszakában az egész eurázsiai steppén viszonylag egyszínű műveltséget hozott létre az azonos típusú gazdálkodás. Hasonlóak voltak a fegyverek, a temetkezések formái, azonos arculatú volt a művészet, amelynek legfontosabb ismérve az úgynevezett állatstílus volt, s szinte teljesen azonos volt a lószerszámzat, s annak díszei. Különösképp jellemző erre a pusztai műveltségre az állatstílusú művészet, amelynek fontos vonása néhány állatfaj (pl. a szarvas és a párdúc) alakjának gyakori ismétlése, s az állatok viaskodásának megjelenítése. Mivel a pásztornépek művészete kollektív jellegű volt, s a jelenetek, motívumok mögött az egykori társadalom hiedelmei, a való és a túlvilágról alkotott gondolatai lappangtak, joggal feltételezhetjük, hogy az említett óriási területen a különböző pásztornépek hiedelmei és mentalitása is hasonló lehetett. Az állat-
küzdelmi jelenetek mögött alighanem a harc és harcos, a haditettek jelentőségének a mindennapokban való megnövekedése húzóhatalom volt. Ekkoriban keletkezhetek a pusztai népek körében a szájhagyomány útján terjedő első hőseposzok, amelyek a belső-ázsiai pásztorok körében szinte napjainkig éltek.

AZ EURÁZSIAI SZKÍTA MŰVELTSÉG

Fodor István

Szkita aranypárdúc

Ebben az időszakban egyes nemzetségek óriási állatvagyona tettek szert, amelynek egy részét (és korántsem csekély részét) luxuscikkekre, azaz arany és ezüst presztízstárgyakra cserélték. A vagyon és hatalom szemmel láthatóan nyilvánult meg a hiedelmekben, nevezetesen a túlvilági élettel kapcsolatos cselekményekben is. A nagyhatalmú nemzetségfők, törzsfők és királyok ugyanis nem csak az e világi életben kívánták reprezentálni mindenek fölötti hatalmukat, hanem azt is tudtára adták alattvalóiknak, hogy a világi élethez hasonlóan a túlvilágon is kivételezett helyzetben lesznek. Ezért vitték magukkal a másvilágra e világi presztízstárgyaikat, ezért jelezték piramis alakú sírépítményeikkel, hogy majd ott is ők állnak a hatalmi piramis csúcsán. Az eurázsiai steppén tehát elterjed a régészeti leletek közt a szkíta típusú anyagi

műveltség három legjellemzőbb ismérve: a fegyverzet, a lószerszámzat és az állatstílus. Ezt már a 19. század végén észlelte a kutatás. Azt azonban nem, hogy hol jelenik meg először e három jellegzetesség, azaz: hol teljesedik ki legkorábban a nomád életforma. A kutatók hosszú ideig úgy vélték, hogy e pompázatos világ megteremtői a kelet-európai szkíták voltak, akikről oly szemléletes leírást hagyott ránk a nagy görög történetíró, a „történetírás atyja”, a Kr. e. 5. században élt Hérodotosz. Hosszú ideig mást sem ismert a kutatás, csak az európai szkítákat, a múlt század húszas éveiben még az is nagy feltűnést keltett, hogy hasonló jellegű és korú leletek kerültek elő a Volga és a Dél-Urál vidéki steppéken. A helyzet azonban alaposan megváltozott azóta.

A nagy szibériai folyó, a Jenyiszej forrásvidékén, a Nyugati-Szaján hegységben lévő Tuvában 1971 és 1974 között a kiváló szentpétervári régész, M. P. Grjaznov óriási, 120 méter átmérőjű, faszerkezetes sírt tárt fel a szkíta korból, amelyet – mint szinte minden gazdag ilyenfajta temetkezést – még az ókorban kiraboltak. A fejedelmi

rangú egykori főembert 160 hátszló – harci mén – kísérte a halálba. A megmaradt leletek állatstílusban készültek, szkíta típusúak a lószerszámok is. A sírt természettudományos módszerekkel nagyjából a Kr. e. 9–8. század fordulójára keltezték a kutatók. Ez eddig az eurázsiai steppeken a legkorábbi szkíta típusú temetkezés.

Jóval korábban, még 1960-ban tárták fel Kazahsztán délkeleti részén a Kr. e. 8. századra tehető csilikti halomsírt, amelyet más néven *Aranykur-*

A német és orosz kutatók által 2000-ben feltárt második arzsáni kurgán későbbi, kora a Kr. e. 7. századra tehető. (Igaz, itt olyan szerencsésük volt a régészeknek, ami csak nagy ritkán adatik meg. Bár ennek a kurgánnak a közepén is találtak egy hatalmas rablógödört, de itt a „fejedelmi pár” mesésen gazdag sírját a sírhalom széle közelében ásták, így nem bukkantak rá a sírrablók.

gebben feltételezett? Valóban hitelt érdemlő értesülésekre támaszkodott-e Hérodotosz, amikor azt írta, hogy az európai steppekre a szkíták a Volga (Araxész) felől telepedtek be, miután elűzték onnét a kimmereket?

Ha a nehezen értelmezhető írott kútfők vallomásán kívül figyelembe vesszük a régészeti emlékből levonható történeti tanulságokat, alighanem közelebb juthatunk a válaszhoz. A Volga–Don–Dnyeper-vidéki steppeken a késői bronzkorban (a Kr. e. 2. évezred utolsó századaiban) két nagy régészeti mű-

Az arzsáni II. kurgán feltárás közben

gánnak is neveznek. Mivel a kelet-európai nagy szkíta halomsírok a Kr. e. 7. században jelennek meg, e leletek után nem lehet vitás, hogy a szkíta típusú műveltség, a steppei nomád birodalmak kialakulásának bölcsője nem Kelet-Európában, hanem Belső-Ázsiában ringott. Bizonyosan hibás tehát az a régi nézet, amely a szkíta nomád kultúra elterjedésének kiindulópontját az európai szkíták földjén vélte.

Joggal vethető fel a kérdés: a kora vaskori steppei szkíta jellegű műveltség népességének (pontosabban: népességeinek) kialakulását valóban megelőzték-e olyan gigantikus népmozgások, mint amelyeket a kutatás ré-

veltséget találunk: keletebbre az úgynevezett gerendasírost, nyugatabbra az úgynevezett katakombasírost. Mindkettőben megjelennek ekkor a későbbi nomád állattartás elemei, növekszik a lótarás és a lovaglás szerepe. A Kr. e. 9–8. századra alakul ki ezen a területen is a nomád állattartás, s a keletről nyugat felé nyomuló gerendasíros népesség fokozatosan kiszorítja innen a katakombasírokat. Mindez talán feljogosít bennünket arra a következtetésre, hogy az utóbbi műveltség lakosságában az ugyancsak Hérodotosz által emlegetett kimmereket, a hódítóknak pedig a korai szkítákat lássuk, akik a Volga felől vagy a Volgán túlról hatoltak be a kelet-európai pusztákra. A Kr. e.

8. század végére megjelennek az előkelő, harcos férfiak lovastemetkezései, amelyek már félreérthetetlenül szkíta jellegzetességeket mutatnak. Aligha lehet vitás, hogy mindkét, az írott forrásokban szereplő nép elődei a helyi bronzkori lakosságban kereshetők. A vándorlások elsősorban a hatalom átrendeződését szemléltetik, melynek során a nagyobb katonai erőt felvonultató keleti nomádok törzsszövetsége szerzett hatalmat a térség népcsoportjai fölött.

Az eurázsiai szkíta típusú műveltségek és népcsoportok közül messzemenően a legjobban a kelet-európai szkítákat ismerjük. Főképpen azért, mert róluk írt nagyszerű korabeli tudósítást a Kr. e. 5. században Hérodotosz. E nevezetes történeti művének adatait többnyire maga gyűjtötte, amikor a Kr. e. 450 körül a Fekete-tenger északi partján lévő görög városban, Olbiában járt. E város lakói állandó kapcsolatban álltak a szomszédos területeken élő szkítákkal, velük és az ő földjeiken túl élő népekkel élénk kereskedelmet folytattak, egészen az Urál hegységig.

A Fekete-tenger (a Pontusz) északi partvidékén a Kr. e. 7. században jelentek meg a görög telepések, akik egymás után alapították itt görög mintára felépített városaikat. E városok a kézműipar és a kereskedelem fontos központjai lettek. Igen lényeges, hogy kialakulásuk nagyjából ugyanarra az időre tehető, amikor a Fekete-tengertől

északra elterülő pusztákon és ligetes steppei területeken a szkíták rendezkednek be, s szilárdítják meg uralmukat az alávetett népek fölött. Az írott kútfők és a régészeti leletek is egyértelműen igazolják, hogy a két új jövevény népeség (a görögök és a szkíták) között rövid idő alatt nem csupán szoros kapcsolatok, hanem igen gyümölcsöző együttműködés alakul ki. Ennek rendkívül nagy hatása volt a szkíta műveltség arculatának kialakulására s látványos felvirágzására. A nomád és megtelepült népek történelmében nem ismerünk hasonló mértékű és színvonalú kölcsönhatást.

Ebből a döntő szerepe volt a kereskedelemnek. A nomád szkíták azonban nem csupán állati termékeket szállítottak szomszédaik piacára, hanem egyéb mezőgazdasági terményeket is, mindenekelőtt búzát. Ez utóbbit a hajók (valószínűleg görög hajók) elvitték az athéni piacra is, ahol a szkíta búza egyeduralmát majd csak a Kr. e. 3. század végén törli meg az olcsó egyiptomi gabona. A szkíták birodalmában ugyanis nem minden népcsoport volt nomád, főképpen a peremvidékeken élő hódolt népek nem.

Ők elsősorban szántó-vető földművelők voltak, akiket a nagy görög történetíró földművelő szkítáknak nevez, szemben a „királyi szkítákkal”, akikhez az uralkodó nomád elit is tartozott. Az élelmiszerért cserébe a görögök bort, fűszereket, kézműves árukat adtak. Zömmel a pontuszi görög városok kézműveseinek műhelyeiben készültek

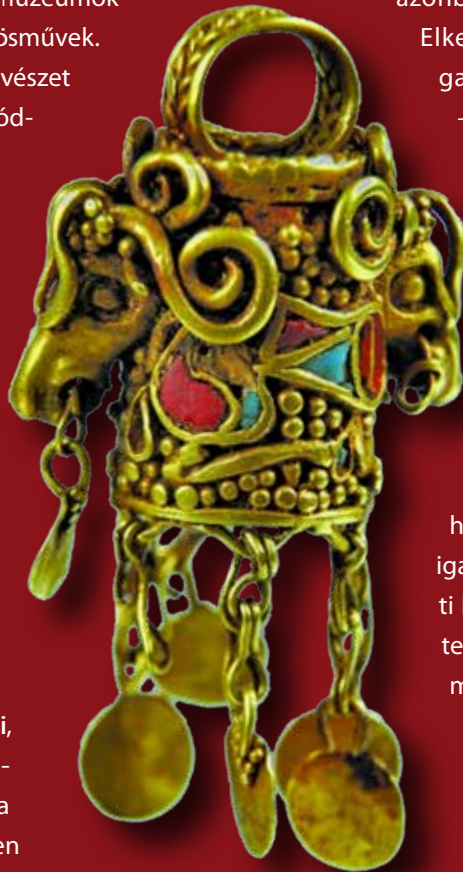
Állatküzdelmi jelenet szkíta arany övcsaton

Vadkan alakú szkíta aranyveret

a szkíta főemberek számára a mai múzeumok kincstáraiban megcsodálható ötvösművek. Nem véletlen hát, hogy a szkíta művészet remekein gyakran egymásba fonódnak a görög és szkíta ízlésben foganat elemek, s gyakorta annak megállapítása is nagy nehézségekbe ütközik: szkíta vagy pontuszi görög mester keze alól került-e ki egy-egy műalkotás.

Nemcsak a szakemberek, hanem az érdeklődő olvasók körében is rég köztudomású, hogy a szkíta arisztokrácia milyen pazarul gondoskodott elhunytjai túlvilági dicsőségéről. A sokszor még ma is 20 méter magasságot elérő óriási földhal-
mok jelzik sírjaik helyét az ukrainai, délorosz steppéken, s a Kubán-vídedéken. Ezek rejtik az egykori szkíta gazdaság „profitját”, a mérhetetlen mennyiségű, nemesfémből készült műkincset, a nagyhatalmú előkelők mellett itt aluszza örök álmát a leölt szolgálk és ágyasok egész serege, a felszerszámozott harci ménnek tucatjai, százai. Ezek a messziről szembetűnő sírhalmok természetesen nem kerültek el a későbbi lakosság figyelmét sem. Arra is hamar rájöttek, hogy érdemes vesződni az irdatlan földtömeg feltúrásával, mert a zsákmány minden képzeletet felülmúlt. Nem véletlen hát, hogy még a régiségben minden szkíta kurgánt kiraboltak. A kifosztás

Állatábrázolásos aranytárgy a filippovkai kurgánból

Szkíta arany nyakék (Tolsztaja Mogila)

azonban nem mindig sikerült tökéletesen. Elkerülte gyakran figyelmüket egy-egy gazdag mellékletű melléksírkamra, vagy – éppen a későbbi sírrablásra gondolva – kizárólag a mellékletek elrejtésére megépített üreg. Vannak aztán olyan esetek is, amikor a mai régész szemtanúja lehet, hogyan jártak néha pórul a zsákmányra éhes „vakond-emberek”: csontvázuk ma is ott kuporog a rájuk ömlött föld alatt.

A szkíták halottas szokásairól oly hű képet ad Hérodotosz leírása, hogy igazát sok esetben megerősítik a régészeti leletek. Az előkelők, főként a „királyok” temetési szertartása hatalmas tömegeket megmozgató gyászünnepe volt, amelynek halvány emlékét őrizték csak meg a késői, újkori nomádok szokásai. E színes szertartások némelyikének maradtak régészeti nyomai – a halotti torok és emlékünnepek maradványai megmaguk a monumentális sírépítmények –, a halottak temetésre való előkészítésének, a megrendezett lovas viadaloknak s az egybegyűlt sokaság ezernyi más megnyilvánulásának azonban csak a korabeli feljegyzések és a néprajzi megfigyelések őrzik halvány emlékét.

A gazdag halomsírok mellett még maguk a kutatók is alig fordítanak figyelmet a szkíta közemberek – pásztorok, földművelők, egyszerű harcosok – temetkezéseire. Pedig ezek sok esetben nem mások, mint a földpiramisok sze-

gényes kicsinyített másai, ami arra figyelmeztet bennünket, hogy a sok százból szövődött szkítáknak sok szempontból hasonló volt a hitvilága, legalábbis a halál utáni túlvilágról való hiedelme.

Még kevesebben tudnak arról, hogy a szkítáknak erődített településeik, valóságos városaik is voltak, amelyeket földsáncokkal és árkokkal vettek körül, s egyáltalában nem görög mintára építették azokat. Közülük a Dnyeper tölcsértorkolatának partján, Kamenka falu mellett lévő, úgynevezett Kemenszkoje gorodiscse a legnagyobb, területe nagyjából 12 km². A települést kettős földsánc és árok övezi. Délnyugati sarkában elkülönül egy 30 hektárnyi, külön megerősített földvár, amely bizonyára a település fölött uralmat gyakorló főembernek, fegyveres kíséretének és szolgálóinak volt a lakóhelye. A Kr. e. 5. század végén létesült település régészeti feltárása alapvetően új eredményeket hozott a szkíták gazdálkodásának és társadalmának kutatásában.

Először is arra derült fény, hogy a nomád szkíták jelentős része még e steppei tájon sem volt mind nomád, hanem közülük sokan megtelepült földművelő gazdálkodást folytattak vagy kézműiparral foglalkoztak. Erről tanúskodnak a feltárt kovács- és ötvösműhelyek, edényégető fazekas kemencék, meg a lakóházak is. Akadnak ugyan itt is olyan kerek alaprajzú, felszíni, de már a földhöz rögzített jurtaszerű építmények, mint a többi szkíta szálláshelyen, itt azonban a házak többnyire fából, paticsból, sőt kőből épültek, s igen sok többhelyiséges is előfordul köztük. Ezek nyilvánvalóan nemcsak a foglalkozásbéli különbségeket szemléltetik, hanem a lakosok eltérő szociális helyzetét is. (A pusztákon legeltető pásztoroknál azonban más volt a helyzet. Ott a gazdagságot a díszes, nemezzel borított szekerek, a pompás szőnyegekkel berendezett sátrak jelölték. E sátrak még nem a későbből ismert rácsos favázú jurták voltak, hanem

Szkíta arany nyakék
(Tolsztaja mogila)

piramis alakúak, amint azt az egyik sírkamra faliképén láthatjuk). A kutatók jelentős része azt feltételezi, hogy itt lehetett a szkíták fővárosa. Ez igencsak valószínű elgondolás, hiszen szinte a szomszédban volt a görög Olbia, a Dnyeper torkolatából indulhattak a hajók Görögország felé, s onnan ide érkeztek vissza, megrakodva az áhított görög árucikkkel.

Láttuk, mennyire változatos volt a szkíták gazdálkodása. Ha társadalmukat vesszük szemügyre, ugyanezt tapasztaljuk. A szkíta társadalom rendkívül tagolt volt, amiről korántsem csak a régészeti leletek tanúskodnak, hanem az írott források is. Minden bizonnyal joggal feltételezhetjük, hogy a Hérodotosz által „királyoknak” nevezett főemberek valóban nagyhatalmú uralkodók voltak. Sajnos, pontosan nem tudjuk, milyen volt hatalmi struktúrájuk, s a korai szkíta nomád állam szervezete. Annyit mégis sejthetünk, hogy a korai időszakban nem egy, hanem bizonyára három uralkodó gyakorolta a hatalmat. Ez azt sejteti, hogy valamiféle egyensúlyi helyzet alakult ki három törzs vagy törzsszövetség között, ami meglehetősen hosszú

időn át fennmaradt. Ez a helyzet csak a Kr. e. 4. században változott meg, amikor Atéasz egyeduralmú lett. A régészeti leletanyag azt sugallja, hogy éppen ez az évszázad volt Szkítia legnagyobb felvirágzásának a kora. Ez azt jelenti, hogy ebből a korból ismerjük a legtöbb gazdag temetkezést, a legtöbb pompás ötvösművet. Lehet azonban, hogy a régészeti megítélés csalóka. A pompa, az elképesztő gazdagság csupán az egyeduralom szilárdságának a jele is lehet. Nem kizárt, hogy a szkíta gazdaság éppen ekkor indult meg lefelé a lejtőn, hogy jó száz év múlva országuk a harcias szarmaták martalékává váljon.

Nagyjából ugyanebben az időben az eurázsiai steppe „szkíta típusú” műveltségének más területein is hasonló társadalmi berendezkedés, egyeduralmi birodalom jeleit találjuk. Az Altaj hegységben zömmel ugyancsak a Kr. e. 4. századra keltezhetjük az úgynevezett „fagyos kurgáno-

kat”. A magasan fekvő téli szállásokon a kövekből és földből rakott, gazdag temetkezéseket rejtő halomsírokat még ugyancsak a régiségben kirabolták. A nyitva hagyott rablójáratokon át a tavaszi olvadáskor a fából készült sírkamrákba befolyt a megolvadt hólé, amely a következő télen megfagyott. A következő nyáron a hűvös hegyi levegőben nem olvadt meg a mélyen lévő jégréteg, amely konserválta a sírkamrákban maradt – egyébként is mumifikált – testeket és minden szerves anyagot. Amikor tehát 1929 és 1953 között az altaji Pazirikban és környékén feltárták e temetkezéseket, olyasmire bukkan- tak a régészek, amire nagyon ritkán: épségben maradt emberi és állati tetemekre, nemezszőnyegekre, fafaragványokra. Az 1990-es években hasonlóan megőrződött sírkamrákat tártak fel az Altaj hegység Ukok-fennsíkján és a kazakisztáni Berelben. E pompás sírkamrák szintén fejedelmi rangú személyek temetkező helyei lehettek, de az ő társadalmukról sokkal kevesebbet tudunk, mint a szkítákéról, nem lévén róluk korabeli írott híradás. A közép-ázsiai szakák területén is egy pompázatos halomsír jelzi, hogy bizonyára itt is kialakult a nomád birodalom, élén a mindenható uralkodóval. Az Isszik-kurgán „aranyembere” – aki pompázatos aranydíszekkel ékes ruhájáról kapta nevét – ugyancsak nagyhatalmú egyeduralkodó lehetett.

Az eurázsiai steppesávban tehát mindenütt létrejöttek a korai nomád birodalmak, de ezekről – írott kútfők hiányában – nagyon keveset tudunk, eddig még csak régészeti nyomaikat ismerjük. E birodalmak egyáltalában nem etnikai alapon jöttek létre, mindegyikben számos népcsoport élt. Így

volt ez a legjobban ismert európai szkítáknál is. Hérodotosz fel is jegyzi, hogy csak a királyi szkíták a valódi szkíták, s meg is nevezi alávetett szomszédaikat, például a szüginnákat, agathürszoszokat, vagy a távoli jürkákat. Nyilvánvaló azonban, hogy e népek egy része is a szkíta kultúra vonzáskörzetébe tartozott, még akkor is, ha nem uraik szkíta nyelven beszéltek. Ilyenek lehettek a mi Alföldünkön élő szkíták is, akiknek temetkezési szokásai többségükben a korábbi bronzkori hagyományokat követik, ám életmódjuk és anyagi műveltségük számos új, keleti elemet tartalmaz. Ez a jelenleg nyilván azzal függ össze, hogy az Alföldön – amelynek életföldrajzi adottságai hasonlóak a kelet-európai ligetes steppéhez – a Kr. e. 7. században szintén létrejött a nomád életforma. Az is valószínű, hogy az itteni népesség fölött szintén megszerezték a keleti hódítók az uralmat, s kisebb csoportjaik be is költöztek a Kárpát-medencébe. (Talán erre utalnak a tápiószentmártoni és a zöldhalompusztai sírban lelt aranyzarvasok is.)

A szkíták nevezetes birodalma végül erejét veszítette, s a Kr. e. 3. században már végóráit élte. Földjét és alattvalóit a szarmaták vetették maguk alá, a szkítáknál ekkor már erősebb és harciasabb nomád nép. A birodalom népességének – főként uralkodó népességének – maradványai pedig a Krím-félszigetre húzódtak vissza, ahol még közel hat évszázadig fenn tudták magukat tartani, amíg a 3. századi gót invázió az ő uralmuknak is véget nem vetett. Végleg eltűnt tehát a szkíták királysága, de kulturális örökségük nem enyészett el nyomtalanul, hanem tovább élt, főként a hozzájuk hasonló életmódú nomád népek körében.

Az Isszik-kurgánban eltemetett férfi aranydíszes ruhájának rekonstrukciója

KALANDOZÁSOK ÉS MEGTELEPEDÉS A VASKORBAN

A SZKÍTÁK KÖZÉP-EURÓPÁBAN MOLNÁR ATTILA

18

„Csakis egy skytha használhatta e dolgokat és bizonyosan nem a kereskedelem útján kerültek cseretárgyként, és a megszerzendő nyereség okán a Lausitz lápos erdeinek egyszerű lakosaihoz” – hangzanak, ma már, különösen magyar fordításban, kissé döcögösen Adolf Furtwängler szavai 1883-ból, a híres vettersfeldei leletek ismertetése kapcsán.

Konklúziójával egy olyan vitát indított el, amely máig nem jutott nyugvópontra – nem csak a szóban forgó leletegyüttes, de általában a Közép-Európa keleti felében megjelenő szkíta (tudományos korrektséggel inkább szkíta jellegű vagy „szkíta”) leletek megítélését illetően. A kutatás korán felismerte ugyanis, hogy egyes, a régió kora vaskori lelőhelyein feltűnő tárgyak meglehetősen „helyidegenek”, és analógiáik a sztyeppi, erdős sztyeppi szkíta emlékek körében keresendők. E tárgycsoport kétségkívül legfeltűnőbb és legtöbb vitára alkalmas képviselői azok a két-, gyakrabban azonban háromszárnyas, esetenként háromélű bronz nyílhegyek, melyek az eurázsiai pusztán alakultak ki a Kr. e. 1. évezred első harmadában, később azonban, tág földrajzi környezetben, törzs-területükön kívül is feltűnnek. Megtalálhatóak az elő-ázsiai magaskultúrák területén egészen Görögorszáig és Egyiptomig, ami a kimmerek és szkíták térségbe vezetett hadjáratairól

1882-ben Vettersfelde mellett (akkoriban a Német Császárság területe, Niederlausitz régió; ma Witaszkowo, Lengyelország) egy edényben hal formájú aranyveret (talán íjtegez verete), egy „négylevelű falera”, *akinakész* (azaz rövid kard) markolata és hüvelyének aranyveretei, a hozzátartozó fenőkő, arany nyak- és karperec, láncok és függők, egyéb aranytárgyak kerültek elő. A tárgyak nagy része 18 karátos arany-ezüst ötvözetből készült, valószínűleg ugyanazon műhelyben, valahol a Pontusz-vidéken [a Fekete-tenger északi partvidékén – a szerk.], vagy legalábbis az ott honos úgynevezett graeco-szkíta [azaz kevert görög-szkíta – a szerk.] stílusban. Legvalószínűbb keltezése Kr. e. késő 6. – korai 5. század. Tartották már sirmellékletnek, rituális depónak, szkítáktól származó diplomáciai ajándéknak, hadizsákmánynak, de továbbra is kérdéses, hogyan és miért került a Lausitz vidékére.

szóló antik források fényében csöppet sem meglepő. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy e vidék harcmodorának alapelemei közé tartozott az íjászat, így a helyi harcosok is átvehették e hatékony nyílhegytípusokat.

A Szlovéniától a Kárpát-medencén át az Odera-vidékig terjedő térségben is relatíve nagy számban kerülnek elő, ahol feltűnésük – bár pontosan nehéz meghatározni, mivel általában hosszú életű, nehezen keltezhető típusokról van szó, és döntő többségük szórvány – nagyjából egybeesik azzal az időszakkal, amikor az úgynevezett keleti Hallstatt-kultúra és az úgynevezett Lausitzi-kultúra területén jelentős változások figyelhetők meg.

A Kr. e. 7. század folyamán a szóban forgó területen jelentős, nem ritkán komoly erődítéssel rendelkező magaslati telepek láncolata rajzolódik ki, ahol a leletek tanúbizonysága szerint intenzív ipari és kereskedelmi tevékenység folyt. A helyi elit nagy méretű halomsírok alá temetkezett, melyek

gazdag leletei Itáliáig, Görögorszáig kiterjedő kapcsolatrendszeréről árulkodnak. Valamikor a Kr. e. 7–6. század fordulóján ez az ereje teljében lévő kultúra hirtelen összeroppanni látszik, a monumentális halmok eltűnnek, a sáncon belül megszűnik az élet vagy csak erősen korlátozott formában folytatódik tovább, de még az úgynevezett köznépi temetőben is megszűnik a temetkezés. A lakosság újonnan alapított síktelepeken él

Joggal vetődik fel, hogy ez a kulturális-társadalmi-gazdasági, de megkockáztathatjuk politikai összeomlás szkíta csoportok nem éppen békés szándékú feltűnésével hozható összefüggésbe. Az ok-okozati viszonyok feltérképezése pusztán a régészeti leletek segítségével, írott források nélkül persze nem egyszerű. Számos kutató vélte úgy, hogy nem járható út szkíta támadásokkal magyarázni a fent említett változásokat.

A vettersfeldei kincslelet (forrás: Nachbildung, Georg-August-Universität Göttingen, Stephan Eckardt 2011)

A leletek nem zárt összefüggésből származnak, nehezen keltezhetők, a helyi népesség átvehette a különféle tárgytipusokat vagy épp kereskedelmi úton kerültek hozzájuk. Az ellentábor ugyanakkor jogosan utalt rá, hogy a nyílhegyek nagy része erődökből és barlangok előteréből, azaz *refugium*okból kerül elő; e tárgyak nagy része erősen kultúrspecifikus, és nincs nyoma annak sem,

hogy a helyi népesség átvenné őket; ők az íjat amúgy is inkább csak vadászatra használták; a szkíták elő-ázsiai betörései pedig írott forrásokból jól ismertek, így miért is ne lenne ez elképzelhető a közép-európai térségben is? S egyáltalán: mit is kellene találnunk, hogy hasonló zsákmányszerző hadjáratok kimutathatóak legyenek?

A Kis-Kárpátok keleti peremén, a Szomolány (ma Smolenice, Szlovákia) felett fekvő erődített telepen pusztulásnyomok, leégett házak teljes háztartással, egész edényekkel, nagy mennyiségű szenült gabona tanúskodnak a magaslati telep

Lausitz egy történelmi régió a mai Németország keleti, Lengyelország nyugati határvidékén, a nyugati szláv szorbok hazája. Erről a vidékről kapta nevét a késő bronzkori lausitzi kultúra, amely azonban ennél jóval tágabb térséget foglalt el az Elba és Vistula vidéke között, virágkorában délre egészen a Szlovák-érchegységig elterjedt. Késői, vaskori fázisát a Közép-Elba és Odera között nevezik bilendorfi kultúrának is.

Számos vitára adtak alkalmat a Nyugat-Európában előkerült háromszárnyas nyílhegyek. Felmerült a közvetlenül a sztyeppvidékről akár Franciaország térségét elérő szkíta hadjáratok lehetősége is, ám az itteni nyílhegyek Rhône-völgyi és Massilia [a mai Marseille – a szerk.] környéki sűrűsödése inkább arra utal, hogy a görög kereskedelem térségbeli kibontakozásához, ad absurdum a kereskedők áruját kísérő „szkíta” őrző-védőkhöz köthető itteni megjelenésük.

tovább, egyes területek pedig majdhogynem elnéptelenedni látszanak. A délkelet-alpi vidékkel, Itáliával eddig virágzó kapcsolatoknak egy jó darabig nincs nyoma.

hirtelen pusztulásáról. Egy tucat emberi csontváz is előkerült, tisztességes eltemetésükre, úgy tűnik, nem kerülhetett sor. A közel 400 db szkíta típusú nyílhegy szóródása is támadásra utal: többségük a két kapu és a délnyugati

földmunkák során Lázár Jenő gyűjtött itt össze harminc különböző tokos nyílhegyet. Néhány szórványos darab a velemi Szent Vid-hegyről is ismert. Távoli, sztyeppi kapcsolatokra utal egy harci csákány a Somlóról, amely állítólag egy lovas sírja mellett került elő – ez eset-

Nyílhegyek a Ság hegyről

A Keleti-Alpok peremvidékéről, ide érve Stájerországot, a Bécsi-medencét, de a Nyugat-Dunántúlt is, nem ismerünk kifejezetten sok korai típusú szkíta nyílhegyet, holott a magaslati telepek megszűnése, a halomsírtetőök felhagyása e vidéket is érintette. Még a nagyobb ásatásokkal érintett lelőhelyeken, mint a Kleinklein melletti Burgstallkogel vagy a bécsi Leopoldsberg, sem kerültek elő szkíta támadásra utaló nyomok. Mindez arra utal, hogy a kelet-európai sztyepről érkező szkíták zsákmányszerző hadjáratai egy rövid, bár komoly változásokat elindító epizódot jelentettek a kelet-alpi régió történetében. A keleti Hallstatt-kultúra összeomlásához nem is közvetlenül a támadások, hanem az ezek okozta drasztikus gazdasági, társadalmi, politikai változások vezethettek.

ben azonban nem feltétlenül ellenséges kapcsolatokra utaló leletről van szó. Szkíta támadás nyomait sikerült ellenben dokumentálni a Bükkben, a Dédestapolcsány melletti Verebce-tetőn is (vö. V. Szabó Gábor: Nyílzáporban. *Határtalan Régészet* 2018, 1. szám). Hasonló eseményekre utalnak a Lausitzi-kultúra szlovákiai telepein szórványosan előkerülő korai szkíta nyílhegyek, de a sztyeppi csoportok délnyugatra a Dráva-völgyig is eljutottak (vö. a Vindija-barlang bronz és a jalžabeti halom vas nyílhegyei Horvátországban). Morvaországból kimagaslóan nagyszámú szkíta nyílhegy ismert, legutóbb a Provodov melletti Rysovról került félszáz darab közlésre, de továbbbi másfél tucat magaslati telepről és barlangból ismertek kifeje-

sarokbástya környékén koncentrációdik, 6 db a fal fugái közt került elő. A nyílhegyek párhuzamai keresése során Anja Hellmuth arra a következtetésre jutott, hogy a támadók részben Erdély, részben a kelet-európai sztyepp – erdős sztyepp különböző területeiről származhattak.

A szomolányihoz hasonló típusok kerültek elő a Sághegyen is: a bazaltbányászathoz kapcsolódó

Nyugat-Stájerországban, a Sulm-völgyben található a Hallstatt-kultúra egyik legfontosabb lelőhelykomplexuma. Több száz feltárt halomsír bizonyítja, hogy nagyjából egy időben, a fiatal Hallstatt-korral e temetők használata véget ér és az utolsó „fejedelmi” halom is ez időre keltezhető. A jelentős magaslati telepen, a Burgstallkogelen is csak szórványos lakottság figyelhető meg ezt követően. Ezzel szemben Karintiában, bár néhány erődöt és temetőt szintén felhagynak, új központok létesülnek, és épp e késői periódusból ismertek monumentális halomsírok. Néhány kutató eljárt a gondolattal, hogy a Sulm-völgyi „dinasztiá” épp a szkíta támadások miatt tette át székhelyét a Dráva felső folyásának vidékére. Korábban egy másik „fejedelmi központ”, a felső-stájerországi Strettweg is az elhagyott területek közé számított, mígnem néhány évvel ezelőtt egy új, késő Hallstatt-kori „fejedelmi” halom ennek ellenkezőjét nem bizonyította.

legutóbb a Provodov melletti Rysovról került félszáz darab közlésre, de továbbbi másfél tucat magaslati telepről és barlangból ismertek kifejezetten korai nyílhegyek (pl. Horákov, Křenovice, Býčí skála-barlang, Čertová díra-barlang).

A mai Lengyelország nyugati részein is számos lelőhely ismert, ahol szkíta támadásokkal számolhatunk. Kami-

A Ság hegy a bazaltbányászat kezdete előtt

László-album - Savaria Múzeum, Szombathely

A
k o -
rábbi elképzelé-

sekkel ellentétben a szkíta invázió az Odera-vidék, Szilézia, Lausitz, Wielkopolska térségét nem a Kárpát-medencéből kiindulva, a Morva-kapun át érte el, hanem közvetlenül az erdős sztyepp zónájából, a Kárpátoktól északra. A keltezhető leletösszefüggések alapján a mai Lengyelország területe, úgy tűnik, jóval tovább kioltéve a keleti lovas nomádok zsákmányszerző hadjáratainak, mint a keleti Hallstatt-kultúra vidéke.

eniec erődjében a leégett kapu maradványai között találtak szkíta nyílhegyeket. Strzegomnál majd fél száz példány került elő a pusztulási rétegekben. Wicina magaslati telepén a nyílhegyek mellett égési rétegek és részben megégett emberi csontvázak tanúskodnak a háborús pusztításról. Az erőszakos eseményekhez közvetlenül köthető leletek alapján ugyanakkor ennek az erődnek a pusztulása valamivel későbbre keltezhető, mint a kelet-alpi telepeké. Arra gondolhatunk, hogy a Kárpátok ívétől északra eső területeket jóval tovább érték közvetlen sztyeppi támadások, mint régiókat.

A szkíta „kalandozásokkal” párhuzamosan a keleti csoportok egy része ugyanis megtelepszik a Kárpát-medence keleti felében, és a helyi és új elemek összeolvadásával kialakul egy új kulturális egység, a Vekerzug-kultúra. A nyugati zsákmányszerző hadjáratok egy darabig még innen is folytatódhattak – nyílhegyek előkerültek a karintiai Gracarcán, a Dráva-völgyben is –, ám lassanként más jellegű, szorosabb és békésebb kapcsolatok alakulnak ki a helyi lakosság és az új kultúra népessége között. E kapcsolatok mibenléte ugyanakkor nem világos, létrejöhetnek

közös érdekek mentén, mint az a szlovéniai területekkel folytatott kereskedelem kapcsán feltételezhető – lásd a szigünnák lovai, melyek a venéteken át Görögországig jutottak –, de lehetett akár hódító/alávetett viszony is. A Vekerzug-törzsterületen kívül, különösen az Északnyugat-Dunántúlon és Morvaországban mindenesetre

egyre nagyobb számban tűnnek fel a Vekerzug-kultúrához kapcsolható tárgyak a Hallstatt-telepeken, azok a késő Hallstatt-időszak anyagi kultúrájának szerves részét képezik. De a kapcsolatok nyomai kimutathatók a Cseh-medencéig és szórványosan az ausztriai Traisen-völgyig, Hallstattig és Salzburg térségéig.

A szkíta kalandozások korát tehát a megtelepedés időszaka követi. A keleti Hallstatt-kultúra ellenben soha nem talált magára, területe vélhetőleg a Vekerzug-kultúra befolyási övezetévé válik és marad egészen addig, amíg az újabb hódítók, a kelták nyugat felől érkező meg nem szállják a térséget.

medencében
Kelták a Kárpát-
Szkíták és kelták

Kelet és nyugat határán

TANKÓ KÁROLY

Kelta harci kocsi éremképen ábrázolva

Szkíta lovasjász ezüstpénzén

Bár
a pontos
történelmi tényeket

A kutatástörténet úgy tartja számon, hogy a Kárpát-medencében megtelepült szkíták és a nyugat felől a Duna mentén érkező kelták közötti kapcsolat valahol a mai Nyugat-Magyarország és Délnyugat-Szlovákia területén, a Kr. e. 5. század elején kezdődött. Ekkorra ugyanis a Dunántúlon, a régészet által Hallstatt-kultúrának nevezett népesség korábban virágzó, impozáns kora vaskori földvárjai elpusztultak, halomsíros temetőibe tovább

nem ismerjük, mégis arra következtetünk, hogy a Hallstatt-kultúrát ért krízis mögött a szkíta jellegű Alföld-csoport népessége áll. A Dunántúlon előkerült nagyszámú szkíta nyílhegy arra enged következtetni, hogy a Hallstatt-kultúra a Kr. e. 5. század legelején egy elhúzódó fegyveres konfliktusban elveszítette politikai hatalmát, miközben a szkíták hadműveletei a mai Morvaország és Szlovénia fejedelmi központjait is elérték. A fegyveres összecsapások lezárulását követően az Alpoktól keletre eső térségben erőteljes szkíta kulturális hatás érvényesült, ami valószínűleg a keleti nomád előkelők politikai hatalmának a Dunántúlra és a mai Délnyugat-Szlovákiára való kiterjesztésével társult. Erre a régészeti leletanyagból következtetünk, amely a Kr. e. 5. század elején, a Kárpát-medence nyugati részén, a helyi Hallstatt-tradíciók hanyatlása mellett olyan új kerámiaformák és viseleti elemek megjelenését tükrözi, amelyek a szkítákkal hozhatók kapcsolatba.

nem temetkeztek. Ebbe a szituációba léptek be nyugat felől a Duna mentén keletre előrenyomuló kelta fegyveres csoportok. A két népcsoport legkorábbi kapcsolatát a Délnyugat-Szlovákia területén Bucsány (szlovákul Bučany) mellett feltárt Kr. e. 5. századi temető bizonyítja. Itt a késő Hallstatt szkíta jellegű sírkerámiákat, ékszereket és fegyvereket tartalmazó sírok, valamint a kelta harcosok temetkezései egy nekropoliszon belül helyezkednek el.

A szkíta

Ez pedig arra utal, hogy a két nép között nem alakult ki fegyveres konfliktus, sőt inkább valami-féle együttműködés, egymás mellett élés jöhetett létre. Ugyanakkor a katonai és politikai dominancia jeleként kelta fegyveres csoportok létesítettek településeket és temetőket a Duna menti stratégiai pontokon: a Rába és az Ipoly torkolatánál, a Csepel-sziget északi csúcsánál és Paks mellett.

A stratégiai pontok elfoglalását követően a Kr. e. 4. század elején viszonylag gyorsan lezajlott a Dunántúl kelta megszállása. Ebben az időben az Alföldön a szkíta jellegű népesség korábbi sztyeppei életmódja már valószínűleg átalakulóban volt. A régészeti leletek tanúsága szerint az addig nomád állattartó közösség – a Kárpát-medence kedvező adottságait kihasználva – egyre inkább letelepült és földművelő életmódra tért át. Erre utalnak azok a közel-

A
szkíta
harcosok fegy-
verzete íj és nyíl, rövid
vastör, az úgynevezett akinakész,
illetve vasból készült fokos volt. A szkíták el-
sősorban a lovas nomád népekre jellemző könnyűlovas
hadviselést alkalmaztak. Történetükről és életmód-
jukról jórészt a görög Hérodotosz részletes leírása-
iból értesülhetünk. Kelet-európai sztyeppei nép,
amely meghatározó szereplője volt a térségnek,
és gyakran fegyveres konfliktusba keveredett
vagy éppen szövetségre lépett a környező
hatalmakkal. A Kárpát-medencét több
hullámban a Kr. e. 7. századtól kezdő-
dően szállták meg.

múltban feltárt szkíta jellegű települések, ahol földbe ásott gödörházakat és kemencéket tártak fel a régészek. Az ilyen jellegű épületek már nem a nomád állattartásra, hanem tartós egy helyben való életre utalnak. Ezt csak megerősíteni látszanak a Salgótarján határában talált szkíta kori vasolvasztásra utaló leletek is, amelyek falusi kovácsok jelenlétére utalnak.

Miközben a szkíta jellegű népesség egyre inkább letelepült életmódra tért át, aközben a nyugtról érkező újabb és újabb csoportok expanziója tovább folytatódott. A kelta harcosok azonban nem álltak meg a Dunánál. Fegyveres csoportjaik tovább nyomultak előre az Alföld északi peremén, a Partium és Erdély irányába. Mindezt tiszta kelta, valamint kelta és szkíta kevert leletanyagú régészeti lelőhelyek sora jelzi ezen a területen. Egyes kelta csoportok a Kárpátokon túl a Fekete-tenger vidékéig is elju-

A kelta harcos hamvait fegyvereivel együtt temették el

tottak. Fegyveres konfliktusnak azonban ebből az időszakból régészeti nyoma nincs, sőt a régészeti leletanyagból inkább kulturális keveredés tükröződik. Különösen szembetűnő ez a kerámialeletekben, amelyek vizsgálata során némely szkíta jellegű agyagedény formáját tekintve a kelta kerámiákkal mutat hasonlóságot. Az általánosan elfogadott tudományos nézet szerint a kelták nem üzték el a szkíta hagyományok szerint élő lakosságot, hanem velük összekeveredtek. Ennek kézzelfogható bizonyítéka, hogy az Alföldön több olyan szkíta kori temető ismert (például Békéscsaba-Fényes vagy Szentés-Vekerzug), amelynek története belenyúlt a kelta korba. Más szóval, ezeken a lelőhelyeken olyan kelta sírok kerültek elő, amelyek topográfiai helyze-

Szkíta íjász ábrázolása görög vázán

tüknél fogva nyilvánvalóan a korai vaskori nekropolisz szervezését képezik. Mindebből arra következtetünk, hogy a valószínűleg rokonsági alapokon használt szkíta temetők rendjében a nyugatról érkező kelták sírjainak megjelenése olyan szoros egymás mellett élés kézzelfogható bizonyítéka, amely a családi kapcsolatok kialakulásának a lehetőségét is felveti. Elképzelhetetlen ugyanis, hogy konfliktus esetén két egymással szemben álló népcsoport egyazon temetkezési helyet használt volna. A vaskorban ugyanis olyan különös jelentőséget tulajdonítottak a túlvilági létnek, amely összeegyeztethetetlen lett volna egy ellenséges nép tagja mellé való temetkezéssel. A pontos helyzetértékelést ugyanakkor nehezíti, hogy az esetek

nagy többségében a szkíta kori temetők teljes feltárására nem került sor, illetőleg jelentős ásatások (például Orosháza-Gyopáros és Csanytelek-Újhalastó) tudományos feldolgozása még várat magára.

A régészeti megfigyelések végeredményben arra engednek következtetni, hogy a kelta megtelepedés az Alföldön a már kialakult szkíta kori településstruktúrához igazodott, miközben nagyjából egy évszázad leforgása alatt békésen asszimilálta az őslakosságot. A szkíták azonban nem tűntek el nyomtalanul, hagyományaik, anyagi kultúrájuk és művészetük egyes elemei a késő vaskori „keltizálódást” követően is tovább éltek. Erre utalhat az is, hogy az ókori görög feljegyzések több helyen említenek egy kelto-szkíta népet, bár ki kell emel-

A magyarországi vaskorkutatás a kelta-szkíta kapcsolatok kérdéskörét a művészet szemszögéből is vizsgálta. A lábatlani urna egy igazán egyedülálló lelet, amelynek a vállára bekarcolt állatküzdelem-jelenet képi ábrázolása egyértelműen sztyeppei, vagyis szkíta eredetű. Ugyanakkor ez a képtípus a Közép-Duna-vidéken jellemző geometrikus stílusú megfogalmazásban jelenik meg. Ebben az esetben tehát nem beszélhetünk kelta-szkíta keverékstílusról, hanem sokkal inkább egy olyan kelta művészeti alkotásról van szó, amely szkíta előkép alapján egy sztyeppei témát feldolgozva készült.

A
kelta

harcosok fegyverzete egyenes vaskardból, lándzsából, vasalással erősített ovális fapajzsából, esetleg bőrpáncélból és vas sisakból állt. A kelták többnyire gyalogosan harcoltak, de volt lovasságuk, és kétkerekű harci kocsit is használtak. Az ókori világ szemében félelmetes barbárok voltak, akik legyőzték az itáliai hadakat, majd Kr. e. 386 táján elfoglalták és megsarcolták Rómát. Az antik szerzők a keltáknak tulajdonítják az ókori világ legnagyobb szentélyének, a görögországi Delphoinak a kifosztását, de a kincsek elrablása valószínűleg csak mítosz. Tény ugyanakkor, hogy a militáns kelta közösségek Európa jelentős részét elfoglalták, és több évszázadon keresztül uralmuk alatt tartották. A kelta zsoldosok pedig számos ókori fegyveres konfliktus aktív szereplői voltak, akik fegyveres vállalkozásaik révén a mai Dániától az egyiptomi sivatagig, a Brit-szigetektől a Fekete-tenger vidékéig eljutottak. Uralmuknak Róma felemelkedése vetett véget.

nünk, hogy a fogalom pontos etnikai tartalmát nem ismerjük. Ugyanakkor a kelták balkáni hadjáratai idején, a Kr. e. 3. században, a hellenisztikus világ információi szerint Makedóniától északra már kelták, és semmiképpen sem szkíták éltek. Mai ismereteink szerint ezt úgy értelmezhetjük, hogy a Kr. e. 3. századra bekövetkezett kelta terjeszkedés azt eredményezte, hogy a szkíták már nem képviseltek hatalmi tényezőt a Balkánon és a Kárpát-medencében. Mindazonáltal bármilyen megállapítást csak általánosságban és kellő óvatossággal lehet tenni, mivel a késő vaskor történeti eseményei jobbra a múlt homályába vesztek, azokra csupán a régészeti leletekből, és gyakran csak áttételesen következtethetünk.

Kelta módon ábrázolt szkíta eredetű állatjelenet a lábatlani edény oldalán

Nagy méretű, díszített kora vaskori edények a Hallstatt-kultúra Harsánylejtőn feltárt településéről (fotó: Szilágyi Nóra)

BUDAPEST A SZKÍTÁK IDEJÉN

Tóth Farkas Márton

A MAGYAR FŐVÁROS TERÜLETÉNEK RÉGÉSZETI EMLÉKEI A KORA ÉS KÖZÉPSŐ VASKORBÓL

Avaskor az emberiség írott történelem előtti évezredeinek utolsó szakasza, mely a Kárpát-medencében a Kr. e. 9. századtól a Római Birodalom hódításáig, vagyis a Krisztus születése utáni első évtizedekig tartott. A vaskorral bekövetkező számos jelentős technológiai, társadalmi és kulturális változás közül az egyik legfontosabb a minden korábnál hatékonyabb vaseszközök és -fegyverek széles körű elterjedése, mely a könnyen elérhető és kitermelhető vasércforrásoknak volt köszönhető. Ez a Közel-Keleten, a mediterrán térségben és a kelet-európai sztyeppén is hozzájárult új államalakulatok felemelkedéséhez, népmozgásokhoz, a korábbi társadalmi és kulturális egységek felbomlásához vagy átalakulásához. Az Euráziában ekkor beköszöntő hűvösebb, csapadékosabb éghajlat a helyhez kötött, mezőgazdaságon alapuló közösségekkel szemben a gyorsan mozgó, lovas-nomád harcmódot űző, nagyállattartó népcsoportok felemelkedését segítette.

Öntött bronz nyílhegy előkerülési helyzetében a soro-sári szkíta kori temetőből (fotó: Szilágyi Gábor)

Ezek a változások a mai Budapest térségét sem kerülték el. A vaskor hajnalán a preszkíta (azaz szkíták előtti) népesség: keleti eredetű, bronz és vas lószerszámmal és -fegyverekkel felszerelt csoportok jelentek meg a Közép-Duna-medence keleti felében. Ők a Közép- és Kelet-Európa nagy részén felbukkanó kaukázusi és sztyeppevidéki tárgytipusok, illetve a velük megjelenő temetkezési szokások alapján talán az ókori forrásokból ismert kimmerekkel azonosíthatók. E kis létszámú közösségek megjelenése jelentősen átrendezte a térség erőviszonyait: nagy méretű, erődítéssel védett településközpontok szűntek meg, míg máshol tovább folyt a helyi őslakosság élete. A jelentős változások ellenére kevés hozzájuk köthető régészeti lelőhelyet ismerünk.

A mai Budapest területéről származó korabeli leletek – például az angyalföldi kincsek – azt mutatják, hogy természeti adottságai e korszakban különösen fontossá tették fővárosunk térségét, mely a kora és középső vaskorban egyaránt két nagy, a korabeli Európa kulturális képét alapvetően meghatározó műveltség találkozási zónáját jelentette.

Az angyalföldi Duna-part közelében, a Margit-sziget és az Óbudai-sziget közti szakaszon egykor gázló, vagyis a folyón való átkelés, a kereskedelem, a hadmozdulatok és az információáramlás szempontjából döntő jelentőségű hely lehetett. Ennek közelében 1892-ben arany és bronz ékszerekből, majd 1925-ben ettől távolabb négy egymásba rakott, ékszerekkel megtöltött aranycsészéből álló kincs került napvilágra építkezések során. A korban minden bizonnyal kiemelkedő értékkel bíró tárgyak párhuzamai a Kaukázus vidéke felé vezetnek. Elrejtésük valószínűleg az átkelőhelyhez kapcsolódik; mindkettő felsőbb hatalmak, istenek számára szánt áldozat, esetleg fogadalmi ajándék lehetett, melyet a környék vagyonos, nagyhatalmú vezetője, elkelői vagy egy nagyobb közösség tehetett földbe egy mára homályba vesztett szertartás záróakkordjaként – talán éppen sikeres átkelések „biztosítására”.

Aranycsészék a 2. angyalföldi kincsből (fotó: Vágó Ádám)

A kelet felől érkező új közösségek: a preszkíta kor sztyeppei kötődésű elemei, majd a helyi és keleti gyökerekkel egyaránt bíró, szkíta jellegű Vekerzug-kultúra a Duna vonalánál, részben a mai Budapest térségében találkoztak a túlnyomórészt nyugati kötődésű dunántúli Hallstatt-kultúra népességével.

Üveg gyöngysor a soroksári szkíta kori temetőből (fotó: Szilágyi Nóra)

A felső-ausztriai lelőhelyéről elnevezett hallstatti műveltség Közép-Európában, a helyi, késő bronzkori urnamezős kultúra alapjain fejlődött ki. A Dunántúl mellett Kelet-Franciaországtól az Adriai-tenger északi partjáig és Dél-Csehországig elterjedt. Az utóbbi évek kutatásai nyomán a korábban ismert nagy méretű, erődtített települések és a korabeli elithez köthető halomsírok mellett egyre több egyszerű, falusias települést és „köznépi” temetkezést is ismerünk a korszakból.

A régió megszállását, a hatalmi rend kiépítését a Kárpát-medencei szkíta kor kezdetén (a Kr. e. 7. század második felében) keletről érkező harcosok hódító hadjáratokkal biztosíthatták. Ezt látszanak alátámasztani az Északi-középhegység és a mai Délnyugat-Szlovákia késő bronzkori – kora vaskori erődtített településeinek egyre gyakrabban és időnként igen nagy számban előkerülő szkíta típusú bronz nyílhegyek. A Kr. e. 6. századra kialakuló átmeneti egyensúlyt a helyi, dunántúli népesség és Vekerzug-kultúra közösségeinek békés egymás mellett élése jellemzi, mely a Vekerzug karakterű temetkezések dunántúli előfordulásai alapján bizonyos fokú áttelepüléssel, akár házassági-családi kapcsolatok létrejöttével is együtt járhatott.

A kapcsolatok egyenlőtlenségére utal, hogy a Dunántúl zárt, szkíta jellegű leletegyütteseivel, jelleg-

Szkíta kori harcos lovával. Elméleti rekonstrukció a soroksári temető leletei és egykorú ábrázolások alapján (készítette: Boldog Zoltán)

zetes leletcsoportok (pl. bronz nyílhegyek, tegezdiszkek és hajkarikák, vaszablák és harci balták, pecsétlők, fazekaskorongon készült kerámia) nagyszámú előfordulásával szemben a Vekerzug-kultúra alföldi lelőhelyein jóval ritkábbak a hallstatti típusú leletek, és ezek is jobbára a viselet és az ékszerdivat bizonyos darabjainak (karikaékszerek, fibulák [ruhakapcsoló tűk – a szerk.]) átvételét, ritkábban az úgynevezett kelet-alpi kerámiaművesség néhány díszesebb példányának valószínűleg kereskedelem útján való mozgását mutatják. Az uralkodó elit temetkezéseikhez köthető leletegyüttesek (pl. Ártánd, Regöly) ugyanakkor kiterjedt kapcsolatrendszert és ennek tárgyiassult reprezentációját tükrözik.

Budapest területe nem csak az egykori gázlók, a Budai-hegység folyosóként működő völgyei vagy a legfontosabb határt és kommunikációs csatornát egyaránt jelentő Duna miatt válhatott különösen jelentőssé. Mozaikos területén egymástól igen eltérő gazdálkodási formákat, létfenntartási stratégiákat követő közösségek is megtalálhatták a számukra kedvező feltételeket az ártérből kiemelkedő szigeteken, a patakmenti lösz- és homokháton, a Duna-teraszokon vagy a heglábi régióban; és az itt lakók élvezhették a budai oldal hévizes forrásainak előnyeit is. A korábbi, késő bronzkori településhálózat sűrű rendszere a Duna-partokhoz kötődött. E hálózat a középső vaskorra felbomlott: ebből a korszakból jóval keve-

A Szentés határában feltárt szkíta kori temetőről elnevezett Vekerzug-kultúra a Kr. e. 7. század végén az Alföld, az Északi-középhegység és a mai Délnyugat-Szlovákia térségében megjelenő új, keleti eredetű népcsoportok és a tovább élő késő bronzkori – kora vaskori lakosság hagyatékával azonos. A lakosság sokszínűségét a jellegzetesen keleti eredetű tárgytipusok és temetkezési szokások mellett tovább élő korábbi hagyományok, a regionális különbségek és a széles kapcsolatrendszerrel áruklódó „import” tárgyak mutatják. A kultúra virágzását a Kr. e. 4. század során a kelták nyugat felől betelepülő törzsei számolják fel; az itt élők békés asszimilációját lelőhelyek sokasága bizonyítja.

A nagyvárosi régészeti kutatás sajátos módszertana és korlátozó tényezői töredezett és aránytalan topográfiai képet eredményezhetnek, hiszen a terepbejárások, távérzékelési módszerek, roncsolásmentes kutatások a sűrűn beépített területen csak kivételes esetekben alkalmazhatók; és, minthogy a feltárások kivétel nélkül építkezésekhez kötődnek, a lelőhelyeknek leggyakrabban csak kisebb-nagyobb részleteire derülhet fény.

sebb budapesti lelőhely ismert, melyek elszórva, a Duna mellett leginkább a patakok vonalához kapcsolódóan helyezkednek el, jól mutatva a korábbiaktól eltérő éghajlat és gazdálkodásmód tájhasználati különbségeit.

A pesti oldalon a szkíta kori Vekerzug-kultúra több települését és temetőjét ismerjük. Az előbbiekből közül kiemelkedőnek számít az M0-s autóút építését megelőzően 1995–96-ban, Rákospalota-Újmajor lelőhelyen feltárt, laza szerkezetű, falusias település részlete, ahol a félig földbe mélyített épületek, tárolóvermek, agyaggyerő- és szemetesgödörök mellett élelmiszer tartósítására szolgáló füstölögödör is előkerült. Az ismert temetkezési helyek közül kiemelt figyelmet érdemel az M0-s déli szektorjának építését megelőzően Soroksár, Akácos-dűlőn 2009-ben feltárt, a Kr. e. 6–5. századra keltezhető 109 síros temető. Az elhunytakat a kor sokszínű etnikai és kulturális viszonyainak megfelelően 33 esetben elhamvasztották és a hamvaikat a sírgödörbe vagy urnába helyezték, 51 esetben pedig az oldalukra fektetve, úgynevezett zsugorított helyzetben, vagy a hátukon fekvé temették el. A túlvilágra szánt útravalóul fazekaskorongon készült bögrékbe vagy kézzel formált tálakba, fazekakba tett étellel, itallal láták el hozzátartozóikat, akikkel ékszereiket, viseleti tárgyikat is elföldelték. A férfiak mellé néhány esetben a lovas-nomád harcmodor jellegzetes

Agyag orsógombok és szövőszéknehezékek a Hallstatti-kultúra Harsánylejtőn feltárt településéről (fotó: Szilágyi Nóra)

A kerámiaedények készítmények ké-szítési technikája az újkőkortól a kora vaskorig csak kismértékben változott: az edényeket kézzel, hurkákból vagy lapokból formálták, a felület simítását, fényezését, díszítését ezután végezték. A fazekaskorong használata térségünkben a Kr. e. 7–6. század fordulóján jelent meg; a Fekete-tenger partvidékének görög gyarmatvárosaiból jutott el az Alföld szkíta kori lakosságához. Az új technológia az edényformák egységesülését, a fazekasmesterség specializációját eredményezte.

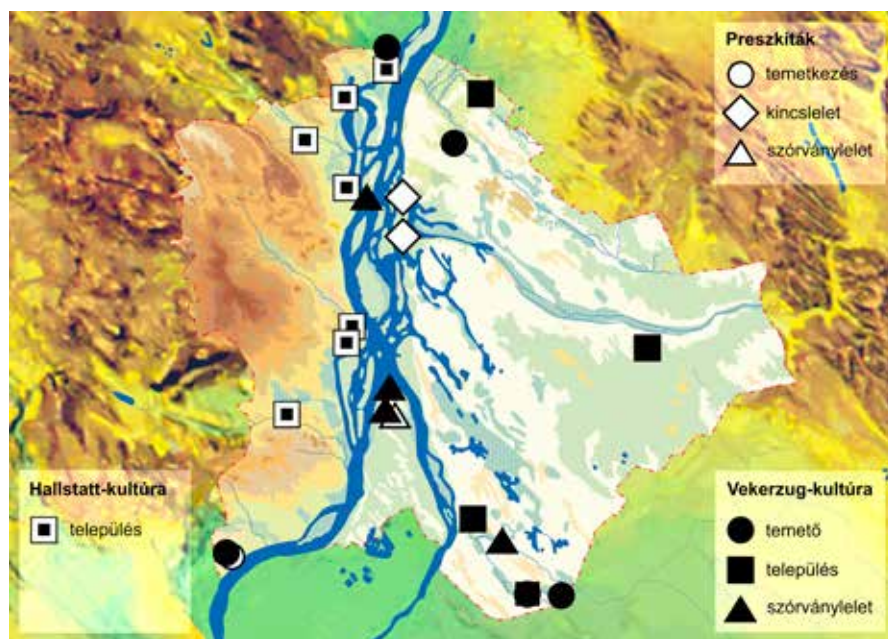

Kézzel formált és fazekaskorongon készült edények a soroksári szkíta kori temetőből (fotó: Szilágyi Nóra)

elemeit: vasból készült zablát, kést, lándzsát, bronzból öntött hegygel ellátott nyílvevőket helyeztek.

A III. kerületben, Csúcshegy-Harsánylejton feltárt, a dunántúli Hallstatt-kultúrához tartozó település nyomai kedvező környezeti feltételekre, hosszan tartó megtelepedésre utalnak. Az itt végzett intenzív textilművességről nagyszámú agyag szövőszéknehezék és orsógomb tanúskodik. Az egyik épület padlóján heverő több száz kerámiaedényből egy 11 darabból álló, különleges, plasztikus és grafitos díszű, nagy méretű edényeket tartalmazó készlet volt restaurálható. A leletek közt szkíta típusú bronz nyílhegyet és a Vekerzug-kultúrára jellemző agyagból készített pecsétlőt is találtunk.

Kora és középső vaskori lelőhelyek Budapest ősvízrajzi térképén (készítette: Tóth Farkas Márton)

Budapest 525 km²-es területéről a kora és középső vaskorból jelenleg 19, a házak, utak, terek által rejtett régészeti lelőhelyet ismerünk. A pesti oldalon és a dunai szigeteken a preszkíta időszak három, valamint a középső vaskori Vekerzug-kultúra kilenc lelőhelyéről van tudomásunk, míg a budai oldalon két szkíta jellegű temetkezési hely mellett a Hallstatt-kultúrához tartozó településnyomokat öt jól keltezett és két bizonytalan besorolású lelőhelyről ismerünk; ezek lakosságának temetkezési helyei egyelőre ismeretlenek számunkra. Egymás közelségében megtalálhatók tehát a tisztán hallstatti leletanyaggal jellemezhető települések és a Vekerzug-kultúra szokásait és anyagi műveltségét tükröző lelőhelyek – elsősorban temetkezések. Az ezekről előkevert leletek jól mutatják a két eltérő gyökerű kultúrkör élénk kapcsolatrendszerét és békés egymás mellett élését a mai Budapest területén és annak térségében.

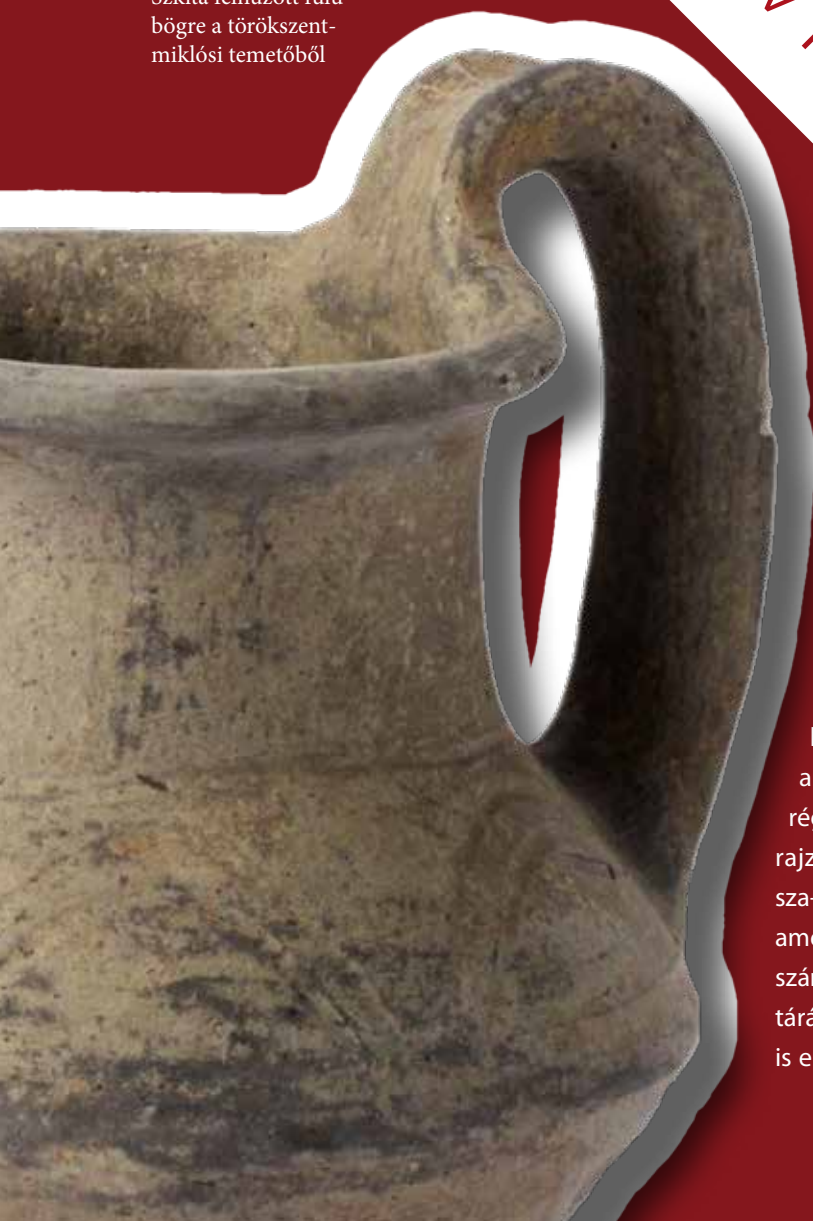

A Középkőr a Középkőr-Tisza-vidéken

A Közép-Tisza-vidék az Alföld tájegységeként meghatározó szerepet játszott a Kárpát-medence szkíta korának történetében. Ugyan a terület középső vaskorának kutatása meglehetősen sokára és mozaikszerűen ment végbe, számos jelentős ásatás zajlott itt, melyek eredményeikkel hozzájárultak a szkíta korszak egészének alaposabb ismeretéhez.

F. KOVÁCS PÉTER

Szkíta felhúzott fülű bögre a törökszentmisklósi temetőből

Az első feltárók között meg kell említeni Csallány Gábor nevét, aki első sorban a szentesi múzeum igazgatójaként végzett nagy jelentőségű feltárásokat a település közelében, de több esetben gyűjtött leleteket Kunszentmárton környékén is, így ezek a leletek tekinthetők a korszakra vonatkozó első régészeti adatoknak. Később Csalog Zsolt régész-néprajzkutató munkái váltak meghatározóvá a Közép-Tisza-vidéken. Jászfelsőszentgyörgyön végzett telepátást, amely az első szkíta település feltárások között tartható számon. Tiszaszőlős-Aszópart lelőhelyen szintén telepeltárást folytatott, ahol egy igen különleges edény darabjai is előkerültek, melynek formai párhuzamait a Mediterrá-

neum irányában kell keresni. Formailag a tárgyat az úgynevezett *kylix* típusú edények csoportjába lehet sorolni, melyek az Égeikumban és a Fekete-tenger vidékén terjedtek el. Valószínű, hogy a tiszaszőlősi tárgy is a Fekete-tengeri vaskori közösségek közvetítésével kerülhetett vidékünkre. Előfordulnak más tárgyak is, melyek a szomszédos vagy éppen a távolabbi régiókkal ápolts kapcsolatok bizonyítják.

A helyi közösségek kiterjedt kapcsolati hálójára világít rá a mezőtúri sírlelet is. 1967-ben Mezőtúr-Újváros területéről egy különleges leletegyüttes került a Damjanich János Múzeumba. A női sír

A felsorolt tárgyak önmagukban is érdekesek, azonban így együtt, egy sírból előkerülve az elhunyt előkelő rangját és a közösség kiterjedt kapcsolatait szemléltetik. A kauri csiga kagylója egy igen kedvelt anyag. A korszakban elsősorban felfűzött gyöngyként ismert a használata, egyes kutatók pedig védő-óvó szerepet tulajdonítanak neki.

Származása a Fekete-tenger

Szkíta fokos

véletlenül bukkant elő egy építkezés során; a temetkezés mellékletei a helyi órásmester szolgáltatotta be. Ezek között szerepelt az ország egyik leghosszabb kauri kagylókból készített gyöngylánca, egy szintén tekintélyes méretű „pávaszemes” gyöngyfűzér, egy bronzból készült fibula [ruhakapcsoló tű – a szerk.], aranypitykék és egy különleges díszített csontból készített „henger”.

Csalog Zsolt igazolványa

vidékére te-

hető, ugyanis az itt használt fajta csak meghatározott területeken található meg. Szintén a keleti térség kapcsolatait illusztrálják az arany pitykék és a „pávaszemes” gyöngyök is. Az igazán izgalmas viszont az úgynevezett *FuBzierfibel* típusú fibula, mely az Alpok térségében az úgynevezett Hallstatt-kultúra területén terjedt el. A mezőtúri példány a legkelebbi ismert darab, amely több száz kilométerre van attól a vidéktől, ahol a leginkább elterjedt a tárgytípus. Ez a tény már önmagában különleges, azonban a többi keleti eredetű tárggyal együtt egy széles kapcsolatrendszerrel rendelkező közösség képét vetíti elénk.

Az őskor régészeinek talán egyik legnehezebb feladata a régmúlt emberek hitvilágának rekonstruálása. Írott források hiányában ez szinte lehetetlen vállalkozásnak tűnik. Mégis, ha közelebb szeretnénk jutni a kérdés megoldásához, talán a temetkezések vizsgálata viheti közelebb az érdeklődőt, egyfajta közvetett segítségként.

A szkíta időszakban a temetkezési szokások színes palettája érhető tetten a Közép-Tisza-vidéken. Négy alapvető rítus figyelhető meg a területen. Az úgynevezett „vázas temetkezések” két fő típusa különül el itt: a nyújtott hely-

A három aranyphalera egyike a mezőtúri női sírből [a phalera többnyire kerek alakú, fémből készült lószerszámdísz volt – a szerk.]

zetben vagy zsugorítva történő temetés, illetve az úgynevezett hamvasztásos rítus két típusa is szétválasztható:

a szórt hamvasztás, amikor a maradványokat a sírgödörben szórják szét, és az urnás, amikor a hamvak egy agyagedényben kerülnek elhelyezésre. A zsugorított temetkezés esetében az elhunytat az oldalára fektetik, lábait enyhén felhúzzák, kezei pedig a mellkas magasságában fekszenek. Hasonló temetkezéseket tárt fel Mali Péter 2017 augusztusában az M44-es autópálya építéséhez kapcsolódó ásatáson a Kunszentmárton-Nagy-éri-Főcsatorna, Keleti-Part I. elnevezésű lelőhelyen is. Az egyik itt elhunyt testét gyöngyökből álló láncocska díszítette, illetve két spirálfüggő, melyek vagy a hajban, vagy pedig testéskerként díszíthették az eltávozottat.

A megyében viszonylag kevés hitelesen feltárt fegyveres sírt ismerünk, ezek közé tartoznak a Cseh János által megmentett temetkezések Kunmadaras-Hajcsár útról. Az összesen hat sírből álló kistemető vagy temetőrészlet két sírjában voltak harci eszközök, így például a nyéllukra merőleges pengéjű harci balta, háromélű jellegzetes szkíta nyílcsúcs vagy köpűs, kónikus alakú vaslándzsa.

Megyénkben a Törökszentmiklós-Surjány határában feltárt szkíta temető a legimpozánsabb és egyben régészeti, történeti szempontból a leg-

fontosabb. A szakirodalomban a lelőhely pontos neve Törökszentmiklós-Surjány-Újtelep. Itt a kutatások már a 20. század első/második harmadában elkezdődtek: 1933-tól kerültek elő temetkezések, de 1960 őszén

Csalog Zsolt végzett teljes körű leletmentést, aminek eredményeit Kisfaludi Júliával közösen publikálták. Összesen 82 szkíta sír került elő, igen változatos leletekkel. A gazdagabb férfiak esetében gyakoriak a fegyverek, pl. a vasfokos, tegezdíszek, nyílcsúcsok. A törökszentmiklós-surjányi temetőben megfigyelhető az étel- és italáldozat adásának szokása is, melyre a sírokban található edények és állatcsontok utalnak. Számos ékszer és viseleti elem is volt a sírokban, így különböző karperecek és egyéb testékszerek, pl. spirálfüggők. Ritka leletnek számít a 71. sírban elhelyezett bronztükrő, aminek a felületét polírozással tehették tükröződésre alkalmassá.

Jász-Nagykun-Szolnok megyében összesen mintegy tucatnyi szkíta kori épület került feltárára. A házak általános jellemzője, hogy félig földbe mélyítették, mélységük az 50–80 cm-t is meghaladja. Alakjuk nagyon eltérő lehet, az egészen szabályos téglalap alaktól az amorf szabálytalanig. Szerencsére az elmúlt évek nagyfelületű megelőző feltárásainak és az intenzív régészeti felügyeletnek köszönhetően tudásunk jelentősen bővült a korszak építményeiről, településeiről. 2004-ben Jászberény határában a várost délről elkerülő út építése során 11 szkíta épület került elő. Az ásatást vezető régészek, Tárnoki Judit és Csányi

Fußzierfibern, mezőtúri sírből

Bordázott testű spirális függő a törökszentmiklói temetőből

Szkíta urna

Marietta négy fő típust tudott megfigyelni: 1. kerek, sekély mélységű, közepén egy, a tetőt tartó cölöp helyével, 2. amorf, melynek alakja teljesen szabálytalan, padlójában cölöpök helyei rajzolódnak ki, és gödrök mélyednek bele, 3. a harmadik, legelterjedtebb típus az általános gödörházforma, ezek alapvetően négyzet alakúak, erősen lekerekedő formával. Ennek leggyakrabban a hosszanti tengelyében helyezkedik el egy-egy cölöp, melyek a tetőszerkezetet tarthatták. Ritkább típusnak mondható a negyedik variáns, a szabályos téglalap alakú épület. Kérdéses, hogy ezeknek a házaknak, mi lehetett az elsődleges funkciójuk? Erre az esetek többségében igen nehéz válaszolni. A Jászberénynél feltárt épületek közül a 36. számú régészeti jelenség feltehetően kis kézműves műhely lehetett, melynek padlóján szövészék szerkezetének nyomai fedezhetők fel. Igen valószínű, hogy az egyszerű, sekély, kör alakú konstrukciók vagy az amorf, teljesen alakatlan gödörházak műhelyek lehetek, esetleg a lábas jószágok menedékeiként szolgáltak. Így a nagyobb méretű gödörházak vagy a négyszög alakú, félig földbe süllyesztett épületek szolgálhattak lakóalkalmatosságként. A földfelszíni építményekről igen keveset lehet elmondani, régészetileg egyelőre ez fehér foltnak számít.

Szolnoktól északra, a Zagyva-parton került feltárára egy kör alakú építmény, mely talán értelmezhető egyfajta sátor szerkezetű épületként, bár tűzrakásra utaló nyomokat ebben sem tudott megfigyelni az ásató.

A Kr. e. 4. század utolsó évtizedeire új telepések érkeznek a Közép-Tisza-vidékre, ők a kelták. A nyugatról keltre vándorló vegyes összetételű csoport nagyban átalakítja a korábbi helyi szkíta kori lakosság kulturális arculatát is. Területünkön az ismert szkíta kori temetők és települések nem folytatódnak a kelta idő-

A törökszentmiklósi temető egyik sírja feltárás közben

szakban, azonban a korábbi emberek nem tűnnek el nyomtalanul. „Hagyatékuk” tovább él a hitvilágban és a hétköznapiakban is. A temetkezésekben

gyakran megfigyelhetjük, hogy kelta és a szkíta kori jellegzetes leletek együtt jelennek meg, vagy éppen a kelta világban ismeretlen zsugorított temetkezés szokása tűnik fel az alföldi kelta sírmezőkben. Szolnok megyében ezeket megtalálhatjuk a Jászberény-Cserőhalom két sírjában és Kunszentmárton-Telekpart lelőhelyen szintén két sír esetében. Ugyanakkor gyakran előfordul, hogy szkíta kori és kelta edények egyszerre találhatók meg egy-egy háztartáson belül. Ezek az adatok mind arra mutatnak, hogy a Kr. e. 4. századtól a helyi alaplakosság korábbi anyagi kultúrája és szokásai nem tűntek el teljes mértékben, hanem tovább fennmaradtak a kelta időszakban is.

Szkíta kori temetkezés Kunszentmárton–Nagy-éri-Főcsatorna, Keleti-Part I. lelőhelyről

Rokonaink-e a szkíták?

Fodor István

„Scítia tehát igen nagy föld, melyet Dentü-mogyernek hívnak. Kelet felé határa az északi tájtól a Fekete-tengerig terjed. [...] A szittyia földnek széle-hossza igen nagy. Az embereket meg; akik rajta laknak, közönségesen dentü-mogyeroknak nevezik a mai napig, és soha semmiféle uralkodó hatalmának az igáját nem viselték. [...] Scítiának első királya Magóg volt, a Jáfet fia, s az a nemzet Magóg királyról nyerte a magyar nevet. Ennek a királynak az ivadékaiból sarjadt az igen nevezetes és roppant hatalmú Attila király. Ő az Úr megtestesülésének négyszázötvenyedik esztendejében a szittyia földről kiszállva hatalmas sereggel Pannónia földjére jött, és a rómaiakat elkergetve az országot birtokába vette Hosszú idő múlva pedig ugyanazon Magóg király ivadékaiból eredt Ügyek, Álmos vezér apja, kinek Magyarország királyai és vezérei a leszármazottai... A scítiaiak, mint mondtuk, jó régi népek ... A szittyák valaha igen bölcsék és szelídek voltak, földet nem műveltek, és majdnem semmiféle bűn nem fordult elő közöttük. Ugyanis nem voltak mesterséggel épült házaik, csupán nemezből készült sátraik. Húst, halat, tejet, mézet ettek, és bőven volt fűszeres boruk. Nyestprémbe és más vadállatok bőrébe öltöztek. Arany, ezüst, gyöngy annyi volt náluk, mint a kavics, mivel saját földjük folyamaiban találhatták mindezt. Nem kívánták a másét, minthogy mindnyájan gazdagok voltak, sok állatnak és elegendő ennivalónak a birtokosai. ... A fent nevezett szittyia nemzet pedig kemény volt a harcban és gyors a lovon: a fején sisakot hordott, az íjjal, nyíllal különbül bánt, mint a világ összes nemzetei közül akármelyik, s hogy csakugyan ilyen volt, azt az utódairól is

Aranyveret a szkíta Litoj-kurgánból

megítélhetitek. A szittyia föld éppen azért, mert annyira messze esik a forró égövttől, különösen kedvez a nemzedékek szaporodásának. Azonban – ámbár szerfölött nagy kiterjedésű – mégis a rajta született népesség sokaságát sem táplálni, sem befogadni nem tudta. Ezért a hét fejedelmi személy, akit hétmagyarnak mondtak, a helyszükét nem tűrte tovább, hanem gondolkozott, hogy azt mindenképpen elhárítja. Akkor ez a hét fejedelmi személy tanácsot tartva megállapodott abban, hogy olyan földet foglal el magának, amelyen laknia lehet s emiatt elhagyja szülőföldjét.” (Pais Dezső fordítása)

1200 körül írt nevezetes Gestájában így meséli el Anonymus, III. Béla király titokzatos jegyzője a magyarok őshazájának vélt Szkítia fekvését, földjének gazdagságát, valamint őseink útrakelését. Mint művének oly sok más elemét, a névtelen krónikás ezt a részletet sem saját tapasztalásai alapján vetette pergamenre, hanem más, korábbi írások alapján alkotta meg.

A Fekete-tengertől északra elterülő pusztaságokat lakó szkíták országának első tüzetes leírását magának a görög Hérodorosznak (kb. Kr. e. 484–426), a „történetírás atyjának” köszönhetjük. A nagy történetíró műve Anonymus korának is igen kedvelt olvasmánya volt, ám nem annak eredeti görög nyelvű szövege, hanem kései latin átírata. Ezt használta fel Anonymus a magyarok történetéről szóló művében. A kutatók feltételezik, hogy a kivonat egyik változatának részleteit másolta át szóról szóra. Volt azonban még egy forrás, amelyből szintén merített: az a valószínűleg Szent László király (1077–1095) korában keletkezett magyar őskrónika, amely nem maradt ránk.

Első fennmaradt középkori krónikánk szerzője ugyanúgy járt el, ahogyan akkoriban minden krónikás tette Európában: a keletről jött népeket mind Szkítiából és a szkítáktól eredeztette. A magyarokkal egyébként nem Anonymus tette ezt először, hanem Regino prümi apát, aki a 889-es évnél jegyezte fel a következőket: „Az Úr testét öltésének 889. évében a magyarok igen vad és minden szörnyetegnél kegyetlenebb népe, amelyről az azelőtti nemzedékek azért nem hallottak, mivel nevük sem volt, a szkíta tartományokból és ama mocsarak közül jött elő, amelyeket a Thanais (= Don) kiáradásával mérhetetlenül kiterjesztett.” (Horváth János fordítása)

A Névtelen azonban

nem kritikátlan másoló volt, aki semmit nem fűzött hozzá a régi írásokból átvett részletekhez. Éppen ellenkezőleg: igen nagy képzelőerővel megáldott krónikás volt, aki ezernyi – valós és kitalált – motívummal gazdagította a régi szöveget. Mindenekelőtt – szintén a korabeli krónikaírókhoz hasonlóan – bibliai keretekbe

ágyazta a magyarság eredetét. Ősapának Noé fiát, Jáfetet tette meg, s annak fiát, Magógot, akinek neve egybecsengett a magyar népnévvel. Ennek fiai voltak Attila és Álmos – így kapcsolta egybe a leszármazás fonalával Anonymus a hun és a magyar uralkodót. Ezzel kedveskedett az Árpád-házi királyoknak, dicső őst találván nekik az akkori Európában közismert hun nagykirály személyében. Együttal ily módon legitimizálta a magyar honfoglalást is, ami nem volt más, mint az ősi juss jogos birtokbavétele. Ugyanakkor a Névtelen nem származtatja a magyar népet a hunoktól, csupán az uralkodó két dinasztiát fűzi egybe.

Valószínűleg Anonymus leleménye lehet a Dentümgöyer név is, amely földrajzi névként, s népnévként is szerepel művében, mint Szkítia és a szkíták szinonimája. A szó második része kétségkívül a magyar népnév meg-

felelője, az előtag feloldása azonban már egyáltalán nem ilyen egyértelmű. A sokféle elképzelés közül magam azt tartom a legvalószínűbbnek, hogy a név első szótagja a Don folyónevet rejtheti, s az ehhez kapcsolódó -tü régi magyar kicsinyítő képző együttesen a Donyec (jelentése: Kis-Don) folyónév magyar fordítása lehet. Sajnos nem tudhatjuk, hogy 1200 körül élt-e még az egykori keleti szállásoknak e magyar folyóneve nyelvünkben. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a gesztáíró tudhatott még valamit az egykori Levédia fekvéséről, hiszen ennek területén folyik a Donyec, amelynek bizonyára őseink magyar nevet is adtak.

A feltevések további szaporítása helyett azonban térjünk most vissza Szkítia és a szkíták kérdésére. Mit is értettek e fogalom alatt a középkori történetírók? A mai kutatás válasza meglehetősen egyértelmű: semmiképpen nem azt, amit Hérodotosz. Tehát nem

a királyi szkíták pontos lak-

helyét, s nem is azt

a népet, amelyik

oly vitézül

megküzdött

a perzsák

óriási had-

seregével.

Ehelyett álta-

lánban a keleti

pusztaságok

nomádjait ér-

tették a szkíta

megnevezés alatt,

a földrajzi megjelölés pedig

az ő szálláshelyük neve volt. Az írástudó európaiak persze mind szkítáknak vélték őket, akik a meotiszi ingoványok lápos tájairól törtek nyugat felé, hogy Isten ostoraként sújtsanak le a Nyugat bűnös népeire. Szemükben tehát egyaránt szkíták voltak a hunok, az avarok s a magyarok is.

Pedig nem nehéz belátnunk, hogy az igazi szkítákhoz – Hérodotosz szkítáihoz – egyik népnek sem volt köze. Mert a perzsáknak oly sok kellemetlenséget okozó szkítákat elsősorban is temérdek idő választotta el Attila hunjaitól, Baján avarjaitól vagy Árpád magyarjaitól. A Fekete-tengertől északra elterülő füves pusztákon ugyanis valamikor a Kr. e. 8. században jelentek meg a valódi szkíták, ahol aztán mintegy fél évezreden át az ő kezükben volt a hatalom. A Kr. e. 3. században tőlük a keletről előrenyomuló szarmaták vették át itt az uralmat, majd keletről újabb és

Arany övcsat a Nagy Péter-gyűjteményből

újabb népcsoportokat sodort ide az egész eurázsiai pusztaságot átfogó népvándorlás. A szarmatákat a hunok, a hunokat az onogurok, szavírok, avarok, kazárok követték – nem volt tehát népi folyamatosság, s amikor 750 táján a mi őseink feltűntek a Don-Donyec vidékén, már híruk-hamvuk se volt a szkíták-nak, emlékük talán csak néhány mondában vagy hősi énekekben maradhatott fenn. Több mint ezer esztendő választotta el őket a mi őseinktől. A valószínűségben tehát e két nép soha nem is találkozhatott mindaddig, amíg a középkori nyugati krónikások tudós könyveikben össze nem rokonították őket.

Nyelvünk sem volt rokon a szkítá-kéval. A nyelvtörténészek általános vélekedése szerint ugyanis ők az iráni nyelvek egyik változatát beszélték. (Ezt elsősorban a Fekete-tenger partján épült görög városokban lelt felíratos köveken lévő szkíta nevek tanúsítják.) Igaz, nyelvünkben vannak iráni kölcsönszavak. Ez nem meglepő, hiszen a Kr. e. 2. és 1. évezredben az eurázsiai steppevidék

nagy részét – a kelet-európai és a nyugat-szibériai övezetet – zömmel iráni nyelvű népcsoportok lakták. Nagy szerepük volt abban, hogy a tőlük északra lakó finnugor nyelvű népek körében elterjedt a termelőgazdálkodás két ágazata, az állattartás és a földművelés. Így került nyelvünkbe az ősrégi iráni *tehén, tej, nemez és szekér* szó. Az önálló ősmagyar nép kialakulását (nagyjából a Kr. e. 500-at) követően is iráni nyelvű népek éltek őseink déli szomszédságában, zömmel a szkítákéhoz hasonló nyelvet beszélő szarmaták és szakák. Nem kétséges, hogy velük is hosszantartóak és élénkek voltak kapcsolataink, bár meglepő, hogy ezek szinte alig hagytak nyomot nyelvünkben: mindössze néhány – többnyire bizonytalan – átvételre került sor.

Mégse mondhatjuk, hogy őseinknek semmi közük nem volt a szkítákhoz, pontosabban: a szkíták örökségéhez. A nyelvi és embertani rokonságon kívül ugyanis van a kapcsolatnak még egy fontos területe: a kulturális hasonlatosság. Ezen a téren már számos olyan elemet találunk őseink hagyatékában, amelyek valóban rokoníthatók

A rakamazi korongpár

a szkíták műveltségével. Ez azonban korántsem véletlen. Alapja az a nagyszabású gazdasági átalakulás, amely a Kr. e. 9–8. század körüli időben Eurázsia óriási kiterjedésű füves pusztáin végbement. Ekkor alakult itt ki a pásztornépek új gazdálkodási módja és életformája, a lovas nomadizmus, s őseink is ezen új életmódra áttért népek sorába tartoztak. Az új életmód nem csupán az ottani társadalmak mobilitását növelte meg számottevően, hanem jelentős változásokat hozott mind az anyagi, mind a szellemi műveltségben. A vándorló-legeltető gazdálkodás formái igen hasonlatosak voltak minden területen és minden népnél, függetlenül azok nyelvi és embertani hovatartozásától. A mindennapi élet rendjének hasonlósága lassanként sok vonásában hasonlónak tette a szellemi műveltséget is. A steppén gyorsan száguldozó nomádok élő táviródrótot alkottak; ha valahol új használati tárgy vagy alkalmas fegyverfajta jelent meg, az hamarosan tovaterjedt a pásztorok kezén. De ugyanígy volt ez a mondákkal, mesékkel, hősi énekekkel is: az énekmondók szálláshelyről szálláshelyre vándoroltak s előadták a közeli-távoli népek gazdag szájhagyományának páratlan kincseit – alkalmasint több nyelven is. Az sem véletlen, hogy hasonlóvá formálódott a steppei pásztorok művészi ízlése is, amely kollektív művészet volt, a közösségek gondolatait, hiedelmeit öntötte formába. A művészi kifejezés lehetett realista, de igencsak elvont, mondhatni absztrakt formát is ölthetett. (Mindkettőre van bőven példa a szkíták művészetében). De ezeket jól értette a kor embere. Ma már vannak művészettörténészek, akik hajlamosak ezekben egyszerű, mondanivaló nélküli, csupán térkitöltő elemként szolgáló motívumkincset látni, pedig egykor e formák mögött gazdag mondanivaló húzódott meg, még akkor is, ha ezt ma már sokszor nehéz megértenünk. Vonatkozik ez a szkíták úgynevezett állatstílusú művészetére is. Az állatalakok vagy állatküz-

A karosi honfoglaláskori veret

delmi jelenetek ősi totemisztikus jellegű eredetmondáknak, a jó és gonosz erők örök harcának vagy a pusztákon széltében ismert mondáknak, hősi énekeknek, avagy a túlvilág szellemlényeinek a megjelenítései.

A honfoglaláskor a mi őseink is ezt a színpompás keleti műveltséget hozták magukkal. Az eurázsiai szkíta művészet gazdag tárháza nem ürült ki teljesen kelet-európai uralmuk felszámolása után. Tovább élt annak ezernyi eleme a szkítákat követő népek (s nem csupán a nomád népek) művészetében. Igaz, többé-kevésbé megváltozott formában, többnyire más gondolati tartalmat hordozva. Igen figyelemre méltó, hogy több mint egy évezreddel a szkíták után az eurázsiai steppevidék számos pontján valóságos „szkíta reneszánsz” kezdődött. A 8–10. században Kelet-Európában és Dél-Szibériában is egyre-másra bukkanak fel a nomádok művészetében az ezer éve szunnyadó motívumok. Jellemző ez a honfoglaló magyar művészetre is, amelynek egyes motívumai meglepően hasonlítanak a szkíta művészet elemeire.

De hogyan is őrződhetek meg ilyen irdatlan ideig a szkíta művészet motívumai a steppén? E rejtély kulcsát alighanem Dél-Szibériában s Belső-Ázsiában találjuk meg. Itt érhetjük tetten ugyanis e motívumok továbbélésének folyamatosságát.

A késői párhuzamok azonban bizonyos részletekben különböznek a régi szkíta motívumoktól, s bizonyára a mögöttük meghúzódó gondolati tartalom is más lehet. Vannak azonban ennek ellentmondó példáink is. Vegyük a két fentebb említett analógiát. A sasról például tudjuk, hogy még az újkorban is igen nagy szerepet játszott, főként a szibériai népek hitvilágában. A természet megújulásának, a meleget adó Napnak volt a jelképe. Úgy vélték, hogy a világi rétegeket egybekötő életfa vagy világfa csúcsán és ágain tanyázik, s onnan hozza le a különösen

fontos földi szerepre hivatott újszülöttek, a leendő sámánok és fejedelmek lelkét. (Talán ezt a jelenetet örökíti meg a mi híres honfoglalás kori rakamazi korongpárunk is. Itt a két sas karmaiban lévő fiókák jelölhetik az újszülöttek szellemllekeit. Azt se feledjük, hogy a sas – török nevén turul – volt a fejedelmi Álmos-nemzetség ősapja.) Egyáltalában nem alaptalan az a feltevés, hogy hasonló hiedelmek éltek már az eurázsiai steppe szkíta kori népességei körében is. A madaras csúcsú világfa ábrázolása ugyanis jól ismert a szakák híres fejedelmi temetkezéséből, ahol a fölöttébb díszes ruhában eltemetett úgynevezett „aranyembert” lelték, a kazakisztáni Isszik-kurgánból. A mi honfoglalás kori emlékgunkban a hajfonatkorongok közt vannak madaras csúcsú életfát megjelenítő darabok.

Ami pedig a szarvas alakját illeti, ennek minden bizonynyal különös jelentőséget tulajdoníthatunk mind a szkíták, mind az ősmagyarok körében. Jól tudjuk, hogy a magyarság ősi időkhöz visszanyúló eredetmondáját jeles gesztaírónk, Kézai Simon jegyezte le 1282–1285 között írott krónikájában, minden bizonnyal a 11. századi őskrónika szövege alapján. Ez az úgynevezett *Csodaszarvas-monda*, amelyben a magyarok őseit szarvas vezeti az új hazába.

A mi *Csodaszarvas-mondánk* valaha totemisztikus eredetmonda volt, amikor távoli elődeink származásukat állatalakban megjelenő ősökhez kötötték. Aligha lehet megállapítani, mikor is keletkezhetett ez a monda. Az kétségbevonhatatlan, hogy a Kr. e. 500 körüli évszázadokban, amikor az ősmagyar nép kialakult, őseink eredetmondájaként már szájról szájra járt, s a közösség minden

tagja ismerte. Szövege ugyan alakult a magyarság vándorútja során, majd a honszerzést követően keresztény elemek is kerültek bele, gondolati váza azonban szinte változatlan maradt.

Aligha lehet kétséges, hogy a szkíták körében is nagy tisztelet övezte a szarvas alakját. A számtalan példányban készült aranszarvasok (így a zöldhalompusztai vagy a tápiószentmártoni aranszarvasok) többségét úgynevezett repülő pózban ábrázolták, ami arra enged következtetni, hogy kozmikus jelkép is lehetett. Azt is régen feltételezik a kutatók, hogy a szarvas náluk is – mint annyi más népnél – totemős lehetett. Erre enged következtetni, hogy a szkíták perzsa neve szaka volt, amelynek jelentése: ‘szarvas’, a ‘szarvas népe’. Sajnos nem tudjuk, hogy ez a szkíták vagy egy csoportjuk önelnevezése volt-e, mert ha igen, ez nagyban megerősítené e feltevést.

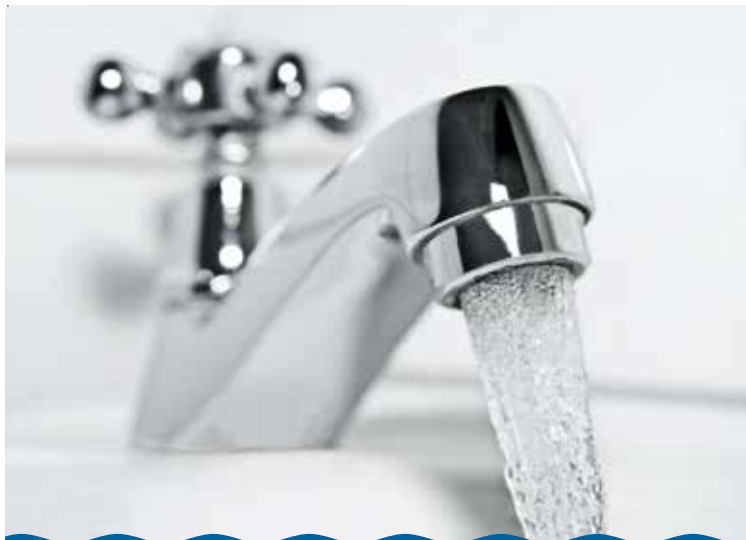
A címben feltett kérdésre tehát azt válaszolhatjuk, hogy a Hérodotosz által leírt szkíták és a mi őseink nem álltak egymással rokonságban, sem nyelvükben, sem biológiai mivoltukban. De az adott időszakban őseink is nomád életmódot folytattak, és a gazdag szkíta műveltség tovagyűrűző hatása őket is elérhette. A középkori krónikáinkban feltűnő szittyai és hun rokonság elméletek nyugati írott hagyományokon és nem a mi őseink eredettudatán alapulnak. Akkoriban a szkíta megnevezés nem jelentett egyebet, mint ‘nomád’, ‘keleti eredetű’. Láttuk azt is, hogy a szkíták egykori gazdag művészi örökségéből a pusztai népek még sok-sok évszázadon át megőriztek egyes elemeket, amelyek honfoglalóink hagyatékában is fellelhetők.

Nézzük csak meg az ukrainai Litoj- (vagy Melgunov-) kurgánból származó, a Kr. e. 7. századra keltezhető, 6 cm hosszú, sást vagy sólymot formázó aranyveretet, valamint a Karoson előkerült, szintén sas alakú kis ezüstveretet. Nehéz elhinni, hogy a két tárgyat mintegy ezerhét száz esztendő választja el egymástól.

Madár alakú szkíta aranyveret

TUDJA, HOGYAN SPÓROLHAT A VÍZDÍJON?

Váltson **MOST** e-SZÁMLÁRA,
és 1000 Ft kedvezményt adunk lakossági vízdíjából!
NEM SORSOLUNK, **ÖNNEK IS JÁR!**

Részletekért
kattintson
a bacsviz.hu-ra!

Víz - a jövőnk!

 BÁCSVÍZ
Víz- és Csatornaszolgáltató Zrt.

FEGYVEREK és FEGYVERTÖRTÉNET

Információ:
+36 30 321 1288

kiado@martinopitz.hu

www.martinopitz.hu

Preszkíta csontlemezek a Kárpát-medencében

40

A késő bronzkor és a kora vaskor határán (Kr. e. 9–8. század) egy, a helyi késő bronzkori hagyományokat tovább folytató kultúráktól (Kyjatice-, urnamezős, Gáva-kultúra) jól elkülöníthető csoport alakult ki az Alföldön. A mezőcsáti kultúraként ismert, úgynevezett preszkíta kori népesség elsősorban új temetkezési rítusával, keleti eredetű lószerszámaival és edényeivel tűnik ki. A temetőkön kívül anyagi műveltségüket elsősorban kincsleletekből ismerjük az alábbi lelőhelyekről: Dinnyés, Szanda, Biharugra, Fügöd, Vetés, Sarkad.

A biharugrai kincslelet

A mezőcsáti kultúra hagyatékában egyedi tárgyakként számítanak a hosszú csontokból és szarvasagancsból készített, geometrikus mintákkal díszített, csiszolt csontlemezek. Különlegességük egyediségükben és gazdag ornamentikájukban rejlik.

Több jeles magyar régész is foglalkozott korábban e tárgyak rendeltetésének meghatározásával, így Csallány Dezső, Szabó János Győző, Patek Erzsébet és Kemenczei Tibor. Csallány Dezső a szeged-öthalmi preszkíta sírban talált csontlemez és avar kori íj méretadatai alapján feltételezte, hogy a tárgy egy íj középső merevítő csontja lehetett. Az 1950-es és 60-as években újabb hasonló csontlemezekre bukkantak a régészek: Füzesabony- Kettőshalom, Sirok-Akasztómály, Maklár-Kospérrium és Mezőcsát-Hörcsögös lelőhelyeken. A csontlemezekkel

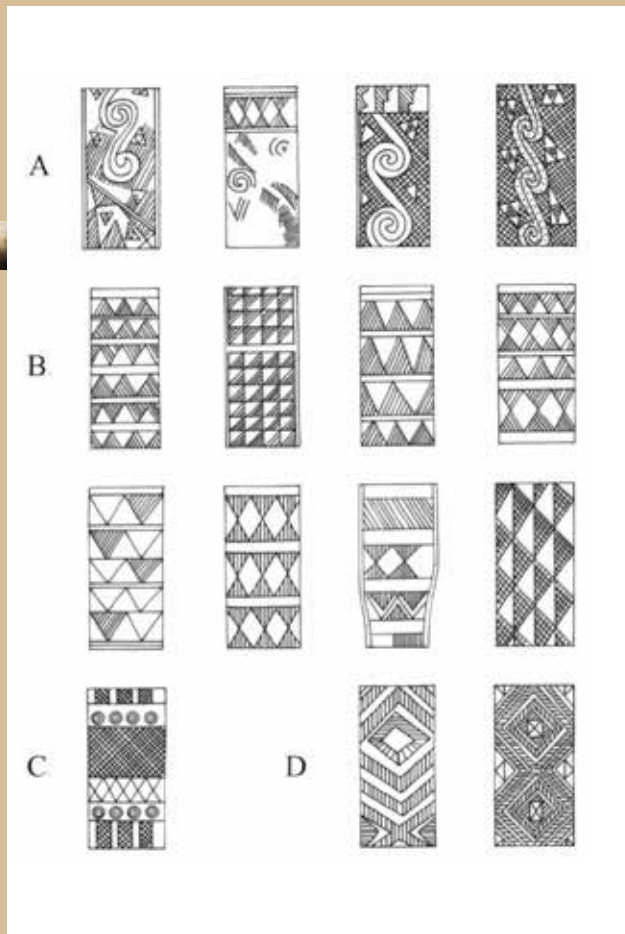

gyakran egy csomóban előkerülő varrótűk, csontlyukasztók és vasárak alapján a csontlemezeket Szabó János Győző varrókészlet tartozékának tartotta. Szerinte a nők magukkal vitték a bőrruhák készítéséhez használt felszerelésüket a túlvilágra. Patek Erzsébet felvetette a lehetőségét annak, hogy a csontlemezek valamilyen szerves anyagból készült tárgyra (tarsolyra) voltak felerősítve. Elméletét arra alapozta, hogy a lemezek két végén található bekarcolt vonalak nem díszítések, hanem a lemezek fonal által való felerősítésének a nyomai. A fenti kutatók azonban mind egyetértettek abban, hogy a csontlemezek esetén egy kultúraspecifikus tárgyra kell gondolnunk.

A mezőcsáti kultúra sírjaiban talált csontlemezek nagyobbik része agancsból készült, de gyakran felhasználták az egyes állatok csöves csontjait, valamint bordáit is.

Az őz és a szarvas agancsának szinte minden négyzetcentimétere felhasználható különböző célokra. Mind az elejtett állat „friss” agancsa, mind az elhullajtott agancs alkalmas volt a megmunkálásra. Ez könnyen (vadászat és agancsgyűjtés révén) beszerezhető nyersanyag volt az erdős vidékeken. Az agancs kompakt állománya a csontéval szemben kevésbé rostos, inkább szivacsos felépítésű. Ennek következtében az agancs egy rugalmasabb és kevésbé hasadékony nyersanyag. Előnyös tulajdonságai miatt az őskor folyamán felhasználták kapák, balták, bogozók, zablapálcák és nyílhegyek készítéséhez is.

A csontlemezek nagy változatosságot mutatnak díszítésük terén. Alapvető motívumnak számítanak a sraffozott háromszögek és rombuszok, az osztott háromszögek, az egymásba kapcsolódó spirálisok, a sűrű hálómintával kitöltött terek, a vonalakkal kitöltött geometrikus motívumok és a koncentrikus körmotívumok. A díszítések közös jellemzője, hogy szimmetrikusak és sávokban helyezkednek el a csontlemezek felületén. A díszítések sorát vízszintesen bekarcolt egyes vagy kettes vonalak és az ezeket közrefogott üres területek szakítják meg. A Kárpát-medencében előkerült csontlemezek díszítései alapján öt csoportot lehet elkülöníteni:

- A:** egymásba kapcsolódó spirális motívumokkal díszített csontlemezek csoportja,
- B:** sraffozott háromszögekkel díszített csontlemezek csoportja,
- C:** sűrű hálómintával és pontkörökkel díszített csontlemezek csoportja,
- D:** vonalakkal kitöltött geometrikus motívumokkal díszített csontlemezek csoportja,
- E:** díszítetlen csontlemezek csoportja.

A kutatások alapján úgy tűnik, hogy a mezőcsáti kultúra népességének egy-egy regionálisan elkülönülő csoportja /közössége különböző díszítőelemeket kedvelt és használt. A tárgyra felvitt díszítés az adott közösségre jellemző egyedi motívum volt. A csontlemezek korára vonatkozólag a rajtuk található díszítések azonban nem adnak biztos támpontot. A díszítések, főleg a spirális szalagok, a sraffozott és osztott háromszögek, valamint a pontkörös motívumok sokszor szerepelnek a késő bronzkori fémművesség termékein és késő bronzkori – kora vaskori kerámiákon is.

Sirok-Akasztómály lelőhelyen előkerült díszített csontlemezek elhelyezkedése a síron belül

A csontlemezek egyébként három területen található meg a sírokban. A fej környékén és a koponya alatt egyaránt előfordulnak, csakúgy, mint a bal kar mellett, a kulcscsont vonalától a kézfejig. A harmadik csoportot a lábfej környékén elhelyezkedő csontlemezek jelentik. Maklár-Kospérium 97. sírját kivéve – ahol két csontlemez helyeztek el egymás mellett – minden esetben egyetlen csontlemez került a sírba. Elhelyezkedésükről elmondható, hogy zömmel a csontváz bal oldalára tették a temetés alkalmával. Egyetlen esetben figyelték meg a sír jobb oldalán (Mezőcsát-Hörcsögös, 65. sír), de itt a többi melléklet is a csontváztól jobbra helyezkedett el. A temetkezés rítusa (legyen az nyújtott csontváz, avagy zsugorított csontváz), úgy tűnik, nem befolyásolta a csontlemezek helyét a sírban. A zsugorított pózban elte-

A csontlemezek díszítései alapján felállított csoportok

metetteknl szintén megfigyelhető ez a hármascsoportbeosztás. A sírba helyezett csontlemezeket gyakran keresztben vagy hosszában szándékosan eltörték. Ezt a szokást feltételezhetően a preszkíták hiedelemvilágával hozhatjuk kapcsolatba.

De vajon mire használhatták akkor ezeket a különös tárgyakat? A csontlemezek formája, a rákötözés nyomai, valamint az egyetlen esetben előforduló átfúrás egy komplex tárgyat engednek meg feltételezni. Tehát nem önmagában töltöttek be funkciót ezek a csontlemezek. A tűtartófunkcióból (Szabó János Győző) kiindulva maga a csontlemez értelemszerűen nem volt alkalmas egy vagy több tűtartására, hozzá kell képelnünk, „szerkesztenünk” egy másik tárgyat is. A tűk tartására legalkalmasabbnak egy bőrből készült tarsoly vagy egy fából faragott hasáb formájú, hosszúkás

A szarvasagancs a csonttárgyak készítésének legjobb alapanyaga

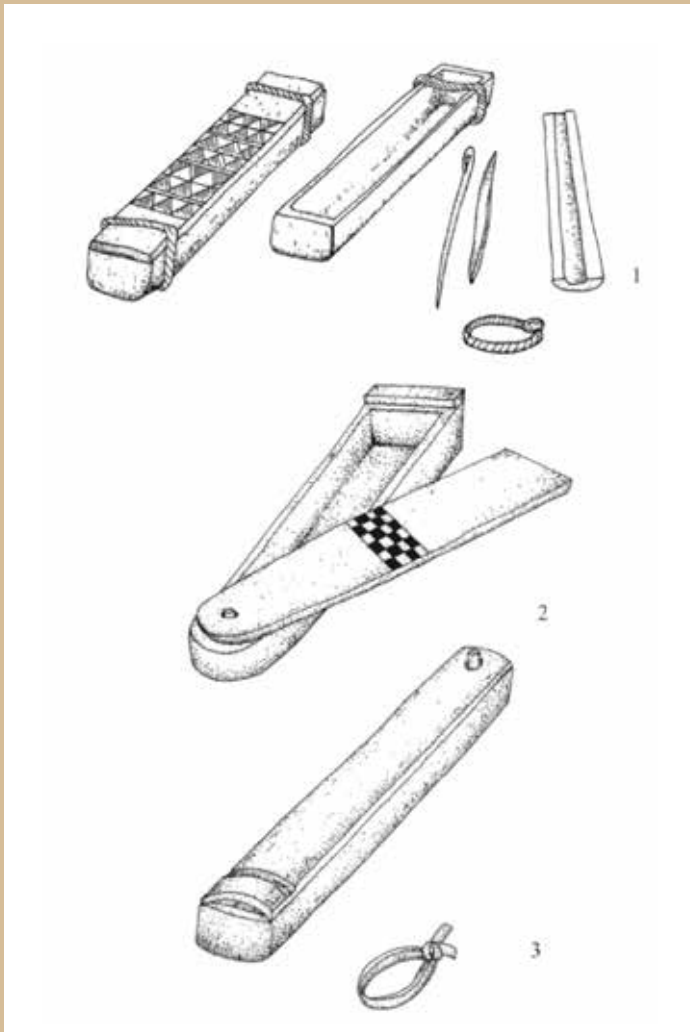
doboz tűnik. Egy ilyen tárgynak a fedele lehetett a csontlemez, amelynek mind a két végét – hogy lecsúszását megakadályozzák – valamilyen fonállal erősíthették föl. Egy esetben csak az egyik végét kötözték rá, a másik végét viszont (szeggel?) rögzítették, így feltehetőleg elfordíthatóvá vált a csontlemez (lásd a Füzesabony-Kettőshalmon előkerült darabot). A csontlemezekon látható bevagdolások a csontlemezekre ráköötött zsinag vagy bőrszalag lecsúszását próbálták megakadályozni.

Fából készült, borotvatartó tok (Hajdúsági Múzeum)

A tárgyak pontos régészeti analógiájának híján érdekes lehet a néprajz felé fordulnunk. Hasonló funkciójú és formájú tárgyakat ismerünk ugyanis a középkori előzményekre visszamenő néprajzi anyagból is. Ezek az úgynevezett borotvatartók. A borotvatartók egy vagy két borotva elhelyezésére és védelmére szolgáló, fából faragott és gyakran díszített eszközök. Régebbi formájuk

hasáb alakú és kihúzható fedelű volt, bár ezekkel egy időben már készítették a többi típust is, díszítésük főleg vésett, ékrovásos, geometrikus formákból áll. A kihúzható fedelű formát Európában már a Kr. u. 1. évezredben is használták. A csontlemezeket egy hasonló tárgy fedőlapjaként lehet elképzelni. Ez a tárgy valószínűleg a ruhák készítéséhez szükséges tűk, árák és lyukasztók védelmére és elhelyezésére szolgált. Számos példát is találunk a régészeti anyagban, amikor a csontlemez alatt vagy közvetlen mellette bronztűket, árákat is találtak. Egy esetben (Sirok-Akasztómály) 50 db apró bronzgyöngy töredékét figyelték meg pontosan a csontlemez alatt, amit nyilvánvalóan a tartóban helyeztek el a temetés alkalmával. A fent kifejtett rekonstrukciós elképzelés bizonyítására egy gyakorlati kísérletet is elvégeztünk, amihez egy fiatal őz agancsát használtuk fel. Ez a rekonstrukciós kísérlet megerősítette a fent kifejtett elmélet valószínűségét, miszerint a csontlemezek egy olyan, feltételezhetőleg fából készült, hasáb alakú doboz fedőlapjai lehetnek eredetileg, amelyek együtt egy komplex tárgyat alkotva alkalmasak voltak tűk, árák, apró gyöngyök stb. tárolására és védelmére.

Rekonstrukciós rajzok — 1: két végén egy hosszúkás fadobozhoz zsinaggal rögzített csontlemez; 2: borotvatartó tok; 3: egyik végén szeggel rögzített csontlemez

Szkíta kori növényismeret a Kárpát-medencében

Növénytermesztés, táplálkozás, gyógyítás

44

Az írásbeliség megjelenése előtti idők népeinek táplálkozási szokásait a tárgyi emlékek mellett az ásatásokon fennmaradt növényi maradványokon keresztül is megismerhetjük. A szkíta kultúrkör esetében egy további fogódzónk is van, az ókori történetíró, Hérodotosz, aki arról értekezik, hogy a szkíták „[...] a gabonát nemcsak vetik, hanem meg is eszik, valamint vöröshagymát, fokhagymát, lencsét és kölest is”. Megemlíti, hogy vannak olyan „[...] skytha földművesek, akik nem használat végett vetik a gabonát, hanem eladás céljából”.

Az eurázsiai sztyeppeöv időszámításunk előtti első évezredének kutatását folyamatosan formálják a térségben előkerülő és a szkíta kultúrkörhöz köthető lelőhelyek régészeti növénytani vizsgálatai. Az elmúlt évek kutatásaiból kirajzolódó kép alapján a sztyeppei népek a fejlett nagylattartás mellett magas színvonalú agrotechnikai műveltséggel is rendelkeztek, amely hatással volt a társadalmi berendezkedés komplexitására, szakmai specializációhoz

és a kereskedelmi viszonyok fellendüléséhez vezetett. Ezek a folyamatok pedig magukban hordozták a demográfiai fejlődés és expanzió lehetőségét, amelynek eredményeképpen a szkíták elérték a Kárpát-medence területét is.

A szkíta kultúrkör ételei a pelyvás gabonák, az árpa és a köles őrleményéből készültek. Fejlett növénytermesztési ismereteik egyik bizonyítéka a szőlőművelés, de vannak áttételes adatok az öntözéses mezőgazdálko-

A híres Kul Oba-kurgánban talált
íjászokat ábrázoló veret újrakisztása
(<https://www.facebook.com/Ermakov.Stas>)

dásra vonatkozóan is. A kultúrkör magterületén jelenlévő tudás a szkíta népcsoportok vándorlásával eljutott a Kárpát-medencébe is, amelyet a hazai ásatások növénytani leletei alapján ismerhetünk meg.

Az első Kárpát-medencei szkíta kori növénylelet 1996-ban, az Endrődi Anna vezette M0–Rákoskeresztúr–Újmajor lelőhelyen került napvilágra. A megvizsgált kilenc talajmintában 14 növényfaj közel ezer makromaradványát találtuk meg. A gödrökből, házakból és tüzelőhelyekből származó magvak és termések kivétel nélkül szenült állapotban kerültek elő.

A második szkíta kori növénylelet Ebes-Zsong-völgy lelőhely 2003. évi, a Dani János vezette feltárásából származik. A harminc flotált talajmintában [a flotálás fizikai-kémiai szétválasztási eljárás – a szerk.] már jóval több: 65 növényfaj több mint tizenháromezer többnyire szenült maradványa került elő. A minták fele kutakból, a többi gödrökből és házakból származott.

A harmadik szkíta kori növénylelet-együttes a Hajdú Melinda vezette 2012. évi Miskolc-Hejő melletti 3. lelőhely feltárásából származik. Radiokarbonos kormeghatározás

Miskolc-Hejő 3. szkíta lelőhely egykori környezetére utaló növényleletek. 1. közönséges bojtortján, 2. mezei katáng, 3. foltos bürök, 4. mocsári csetkaka, 5. bolondító beléndek, 6. vízi peszérce, 7. fekete csucsor, 8. nagy csalán. A mércék számai mm-t jelölnek.

adatai szerint a település a 490–440 és 420–390 cal BC időpontokra, azaz a Kr. e. 5–4. századra keltezhető. A késő szkíta kori kút aljáról, mintegy 3 méter mélyről vett három izsapmintában 49 növényfaj több mint nyolcszáz magját/termését találtuk meg. A gabonafélék szenült állapotától eltekintve a magok és termések a folyamatosan nedves, reduktív közegnek köszönhetően igen jó állapotban maradtak meg.

Természetesen a kimutatott növényfajok és azok darabszáma nagymértékben függ a régészeti objektumok típusától, az abból származó minták tömegétől és egyáltalán a vizsgálni kívánt minták számától. Mégis mindhárom lelőhelyen nagyrészt kultúrnövények maradványai kerültek elő, a hozzájuk tartozó gyomflórával és az egykori természeti környezetből származó növényfajokkal.

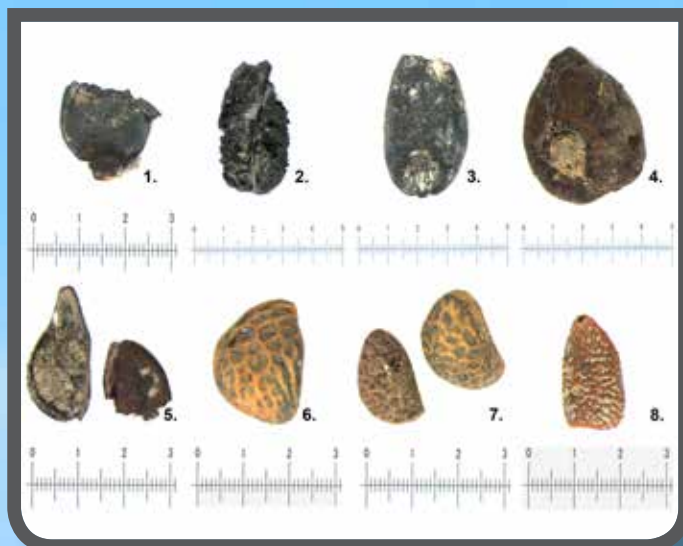
A szemtermések aránya alapján a szkíták legfontosabb gabonaféléje az árpa volt. Sorban ezután a köles következett. Az egykor itt élt lakosság a búzaféléket is ismerte, és azt valamiféle ősi keverékgabona módjára termesztette. Elsősorban az ősbibb típusú pelyvásakat részesítették előnyben. A mintákban a legnagyobb számban

az alakor fordult elő, feleannyi a tönke, de még a tönköly is megtalálható, sőt néhány csupaszbúza is (törpebúza, kenyérbúza, közönséges/durum búza). Néhány aprócska rozsszem bizonyosság arra nézve, hogy ezt a gabonafélét is ismerték. Az itt megtalált abrakzab csupasz szemtermései ennek a gabonafélének a legkorábbi előfordulása a Kárpát-medencében! Itteni előfordulása a haszonnövény keleti

származásának bizonyítéka lehet. Hüvelyes növényeik a kismagvú lencse és a borsó voltak. Ételeiket is gabonaőrleményből készítették. Az előkerült szenült ételmaradványok gabonakására és húsos/zsíros kására különíthetők el.

Az árpa és a köles túlsúlya a gyors mozgású, állattartó népek egyik fő jellegzetessége. Azonban a búzatermesztés, különösen pedig a konyhakerti hüvelyesek gondozása csak letelepült életmód mellett lehetséges, így mindebből letelepült, növénytermesztéssel is foglalkozó közösségekre következtetünk.

A lenmagok ugyancsak nagy jelentőségűek. Bár eldönteni nem tudjuk, hogy olajkészítésre vagy rostnövényként, esetleg mindkettő formában használták, jelenlétük mégis fontos jelzés arra nézve, hogy az itt letelepült lakosok

Miskolc-Hejő 3. szkíta lelőhelyről származó termesztett és gyűjtögetett növényfajok. 1. köles, 2. rozs, 3. közönséges búza, 4. szőlő, 5. házi len, 6. hamvas szeder, 7. málna, 8. fekete bodza. A mércék számai mm-t jelölnek.

a gabonatermesztésen (és a konyhakerti hüvelyeseken) kívül más növények termesztésével is foglalkoztak.

Valamennyi fent említett kultúrnövény közül a legnagyobb jelentőséggel mégis a hejői kút alján talált két szőlőmag bír: az egyik rövid csőrű vad- vagy ligeti szőlőtől, a másik pedig hosszabb csőrű kerti vagy borteremő szőlőtől származott. Ez az egyik legkorábbi hazai borszőlő maglétünk, az ország keleti részéből pedig mind

ez ideáig az egyetlen. Morfometriai vizsgálataink szerint a kerti szőlő magja leginkább az ezerjő és a sárgamuskotály fajtához hasonlíthatott, de egyértelműen ezekkel sem volt teljes mértékben azonos. Mivel az ezerjő és a sárgamuskotály is a pontuszi [Fekete-tenger környéki – a szerk.] változatcsoportba tartozik, így valószínűsíthető, hogy a megtalált borszőlőmag is a Fekete-tenger vidékéről származó szőlőfajtától való.

Hiába reméltük, mégsem találtuk meg a feltehetőleg a szkíták által Európába behozott, és sokoldalúan (rostként, illetve drogként is) használt kender maradványait. Hérodotosz is említi a szkíta fejedelmek temetési szertartásával kapcsolatban: „Ezen a vidéken olyan kender terem, mely igen hasonlít a lenhez, csak hogy sokkal vastagabb és

magasabb [...]. Vadon megművelve is terem [...]. Ennek a kendernek a magját úgy is használják a skythák, hogy takarók alá bújnak, s azután tüztől izzó kövekre dobják a magot, mely odavetve füstölög és olyan nagy gőzt szolgáltat, hogy egy görög gőzfürdő sem mulhatná fölül; a skythák pedig a gőzfürdőt élvezve ujjonganak."

Általános felfogás szerint a kender közép-európai elterjedését a késő vaskorra teszik és a keltákhoz (a La Tène-kultúrához) kötik. A kender azonban közép-ázsiai kultúrnövény, és bizonyosan az onnan érkező vaskori szkíták, nem pedig a kelták terjesztették el. A kender eddig ismert legkorábbi hazai lelete a kora vaskorból (az úgynevezett Hallstatt-kultúrától) származik. A kendermakkok legkorábbi hazai előfordulása egyben annak kultikus felhasználását mutatja: rontás elleni védelemre, gyógynövényként, drogként is használták.

A szkíta kori gyomfajok alacsony egyedszáma arra utal, hogy a termesztett gabona már átesett a tisztításra, amikor megégett. Minthogy ezek többnyire magas növéssűek, jelenlétükből arra következtetünk, hogy a szalmaszár kb. kétharmad magasságában arattak, azaz nem sokkal a kalászkok alatt, ami valószínűleg sarlóval történt. A gyomfajok nemcsak erre, hanem arra is utalnak, hogy a gabonákat főként ősszel vetették.

Igen sok települési gyomot is találunk a szkíta archaeobotanikai leletanyagban. Ezek olyan emberi behatásnak ki-

tett területeken fordultak elő, ahol folyamatos volt a taposás (árkok, utak, épületek környékén, töltésoldalakon, mezsgyéken), ott, ahol a talaj nitrogénben gazdag, esetleg (véletlenszerűen) trágyázott volt. Közülük legnagyobb mennyiségben a fehér libatop magja került elő.

A szkíták körében gyógynövényismerettel is számolnunk kell. A kimutatott növényfajok egy része mérgező/hallucinogén/drog növényként is ismert: konkoly és lenvadóc, más néven szédítő vagy konkolyperje.

Vitaminigényüket pedig gyűjtögetett vadon termő bogyókkal elégíthették ki: vadrózsa, hamvas szeder, vadszeder, málna. Ezek egyaránt származhattak nyers fogyasztásból vagy feldolgozott termékekből (szörp, liktárium [sűrű szirup-pá főzött gyümölcsíz, a mai lekvár őse – a szerk.], bor stb.).

Mindhárom szkíta kori lelőhelyen tehát igen sok, az egykori természeti környezetből származó növényfajt találtunk. Ezek bizonyossága szerint lakóhelyül olyan vízjárta, mocsaras, lápos, de síkvidéki részeket választottak, ahol még ligeterdő is volt. A rét/legelő, kaszálórét is fontos szerephez jutott az itt élők életében. Itt legeltették állataikat, és innen gyűjthettek takarmányt télire.

A kutatás és a kézirat a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával, valamint az NKFIH által támogatott PD 124607 sz. poszt-doktori projekt keretében készült.

Tyurgen Kam (b) és Stanislav Ermakov (j) történelmi újraképek szkíta viseletben (<https://www.facebook.com/Ermakov.Stas>)

A szkíták nyomában a nógrádi dombvidéken

48

A Nógrád megyei Piliny község az ország régészeti emlékeinek egyik páratlanul gazdag helyszíne. Az 19. század második felében báró Nyáry Jenő, majd fia, Albert végzett ásatásokat és leletgyűjtéseket a pilinyi családi birtokon, amelyek eredményeit az *Archaeologiai Értesítő* első számaiban ismertették. A Borsósról és a Várhegyről előkerült, impozáns tárgyak az 1876-ban Budapesten megrendezett nemzetközi régészeti kongresszus alkalmából készült kiállításon mutatkoztak be, és azonnal a szakmai érdeklődés középpontjába kerültek. A Borsóson feltárt késő bronzkori urnatemető e hírnévnek köszönhetően válhatott a pilinyi kultúra névadó lelőhelyévé. Azt azonban ma – a szakembereken kívül – kevesen tudják, hogy ugyanezen a lelőhelyen tárták fel és azonosították a Kárpát-medence első, szkítákhoz köthető leletanyagát is.

Guba Szilvia – Tankó Károly

Elektronból készült spirális hajkarika

Báró

Nyáry Jenő

(1836–1914) a régi Pest

megyei nyáregyházi Nyáry csa-

ládából származik, abból az ágból, amely a

18. század közepén Hont megyében lesz birtokos.

A kor elvárásainak megfelelően a pesti egyetemen tanult bölcséletet és jogot, a családi hagyományokat követve 1861-től a főrendiház tagja, 1874-től jegyzője volt. A kötelességek mellett Jenőre egy másik családi örökség is hatott: nagybátyja, Kubinyi Ferenc tudományok iránti szenvedélye. A régészet iránt ifjú kora óta érdeklődött, a Rómer Flórisssal való megismerkedés pedig igazán mély benyomást tett rá és határozta meg későbbi elhivatottságát. Nógrád megyei helyszíneken kívül ő ásatott pl. az aggteleki barlangban is. Régészeti magángyűjteményének nagy része – amely közel 3000 darabot számolt – később a Magyar Nemzeti Múzeumba, kisebb része a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeumba került.

A pilinyi kultúra névadó lelőhelye: a Borsós-dűlő

Légi fotó Piliny községről, a háttérben a Borsós és a Leshegy

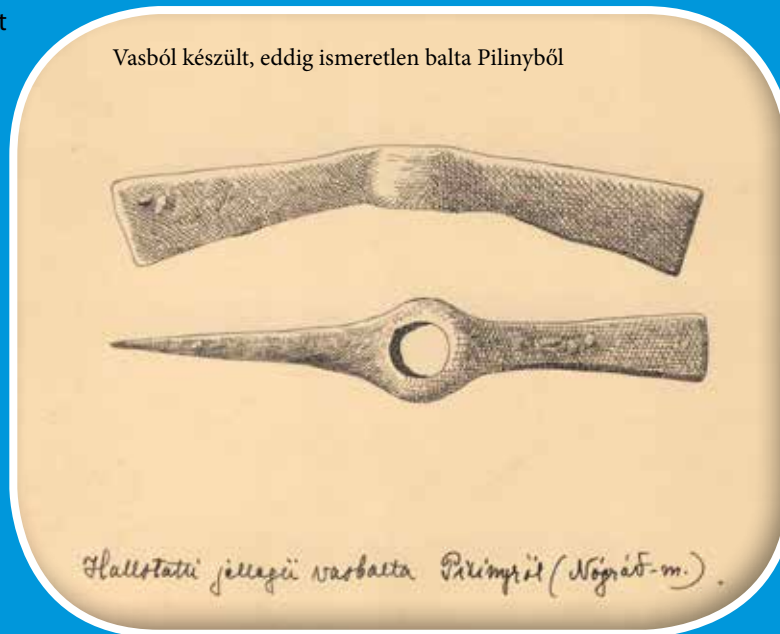
„Pilin határban az ásást meg-
kezdtem. Mint mindig, úgy most is
szép eredményt tudok felmutat-
ni, kivált, ha tekintetbe vesszük,
hogy csak két nap ásattam”
– írta báró Nyáry Jenő 1869-
ben, a magyar régészet első,
rendszeresen megjelenő
folyóiratában. A szűksza-
vú leírásából csupán
az derül ki, hogy egy
hamvasztásos urna-
temető sírjait talál-
ta meg az ún. Bor-
sós-dűlőben, amely
később a pilinyi kultúra né-
vadó lelőhelyeként lett európai
hírű. A feltárásokat a báró több alka-
lommal is folytatta, az újabb eredményekről
az *Archaeologiai Értesítő* 1870-es évfolyamában
számolt be, megjegyezve, hogy a sírok egy részébe
nem a korábban is ismert, jellegzetes bronzkori tárgya-

Az általunk vizsgált területen többféle
módszert alkalmazunk a leletek felderít-
ésre, melyek között van roncsolásmentes
és roncsolással járó beavatkozás is. Előbbiek-
re példa a terepbejárás, vagyis a felszíni leletek
szisztematikus gyűjtése, amely során nemcsak
a leletek helyét, de a bejárás irányát, kiterjedését is
pontosan rögzítjük. Drón segítségével eltérő időpon-
tokban, eltérő vegetációs szituációkban, különböző ma-
gasságokban pásztázva fotóztuk a lelőhelyeket és a tágabb
környezetet. A fémkeresős roncsolással járó régészeti kutatás
során az ún. „portyázásos” módszert alkalmaztuk, amely so-
rán egy jól körülhatárolható topográfiai egységen
belül 5-6 fémkereső műszeres kutató,
laza láncba rendeződve viz-
gálta át a kijelölt
területet.

kat helyeztek, hanem vasból készült
eszközöket. E felismerés később
tudománytörténeti jelentőségű
helyszínné teszi ezt a piciny nóg-
rádi falut. A leletek azonosítását
és datálását nagyban segítette
az 1876-ban Budapesten meg-
rendezett nemzetközi régé-
szeti kongresszus, ahol más,
Magyarországról előkerült
régiségekhez hasonlóan
a pilinyi sírleleteket is ki-
állították. A bemutatott
tárgyak alapján elsőként
írták le, majd azonosították
a Kárpát-medencei szkíta emlék-
anyagot. Ezt követően 1898-ban
a Magyar Nemzeti Múzeum több tárgyat,
köztük agyagpecsétlőket, bronz nyílhegyeket,
vasból készült csákányt, késeket, üveggyöngyöket
és néhány agyagedényt vásárolt még meg a régészeti
gyűjtemény számára.

A szkíták nyomában a nógrádi dombvidéken

A Pilinyből előkerült szkíta jellegű leletek között szembetűnő a támadófegyverek nagy száma. A sírleletek között előforduló vas lándzsacsúcsok, harci fokokok, bronz nyílhegyek és török egy erősen katonai jellegű közösségre utalnak. A napvilágra került fegyverek közül az úgynevezett szkíta típusú vastőr a Kárpát-medencében viszonylag ritka leletnek számít, és a Kr. e. 7. század második felére datálható. Ez a tör főleg a Kárpátokon kívül, a sztyeppe területen gyakori; jelenléte a pilinyi temetőben valószínűleg magasabb rangú vezetőre utal. A Nyáryak által feltárt leletanyagban megfigyelhető a különböző méretű és élkialakítású vaskések nagy száma is. Ezek lehetnek a mindennapi élet eszközei is, de a nagyobbak akár fegyverként is szolgálhattak. A kések mellett gyakran fenőkövek is voltak. A leletek egy részét csak képről vagy leírásból ismerjük. A kiásott leletekből a Nyáryak jelentős magángyűjteményt halmoztak fel, amelyből a 19. század végén bevett gyakorlatnak megfelelően több tételt eladtak, elcseréltek vagy elajándékoztak. Így kerültek például magyar leletek az olaszországi Velencébe, de vásárolt a Magyar Nemzeti Múzeum is, ahová a szkíta támadófegyverek közül számos nyílhegy, két lándzsa és két vas harci fokos is jutott. Az utóbbi két példányon túl valószínűleg volt egy harmadik fokos is, mivel Nyáry Albert rajzai között egy olyan fegyver rajza is látható, amely múzeumba végül nem került, és a régészeti publikációkban sem jelent meg. A számos két-, illetve háromélű bronz nyílhegy – a szkítákra kiváltképp jellemző támadófegyver – jelen-

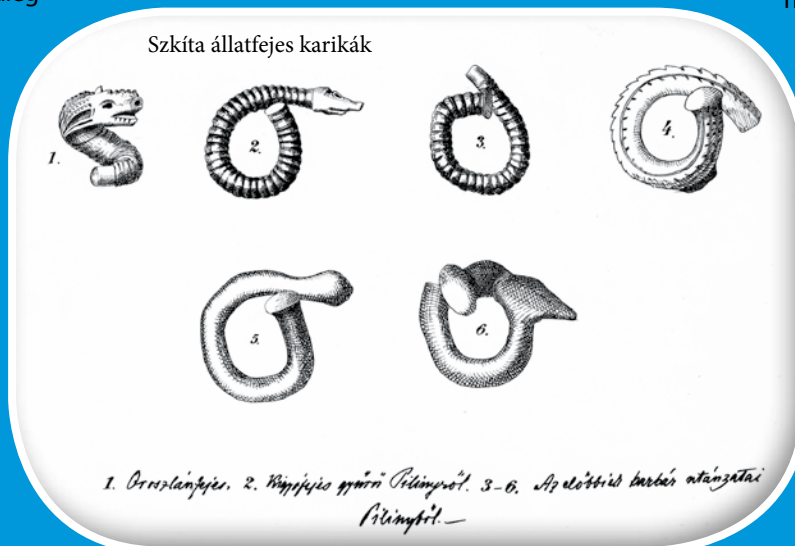

léte az íj használatára utal. Az utóbbi fából és állati inból speciális eljárással készülhetett, de mivel szerves anyagból volt, ezért a sírokba helyezett példányok a hazai viszonyok között nem maradtak meg.

A pilinyi temetőben nagy számban fordult elő az alföldi szkíta női viselet tipikus emlékének számító

spirális hajkarika. Az utóbbi elnevezés azon a feltételezésen alapul, hogy ezeket az ékszereket a hajfonatukban viselték, bár erre vonatkozóan nincs egyértelmű bizonyíték. Ezek a spirálisok többnyire vastag bronzhuzalból készültek, általában egyszerű gombban vagy kúpos csúcsban végződtek. Néhány esetben különösen szépen kidolgozott és arany, ezüst és elektron (az elektron az arany és az ezüst ötvözet) darabok is napvilágra kerültek. Egyik-másik darab olyannyira kidolgozott volt, hogy sárkányt, kígyót vagy oroszlánt formázó állatfejben végződött. Újabban az is felmerült, hogy fültágítóként, egyfajta piercingként rekonstruálhatjuk e tárgyakat. A női ékszerek közé tartoznak még a különböző üvegyöngyök, tengeri csigából készült csüngők és néhány tömör bronz karperec. Több különböző díszítésű agyagpecsétlő, valamint

néhány, az Alföldön tipikusnak számító agyagedény volt még a sírokban. Végezetül talán az egyik legérdekesebb lelet az állatábrázolásban (talán farkas) végződő bronztükör nyelének töredéke. Ennek a szkíta állatstílus jegye-

Fémkeresős kutatás Pilinyben

it reprezentáló tükörnek szinte pontos analógiája a Pilinytől alig néhány kilométerre lévő Szécsényből ismert. A pilinyi szkíta leletanyag egyedülálló a maga nemében, a tárgyak összetétele alapján a Borsós különösen gazdag közösség temetkezési helye lehetett.

Annak ellenére, hogy Piliny és környéke híres régészeti emlékeiről, sajnos a régészet úttörői által végzett ásatások pontos helye az idők során feledésbe merült. A lelőhelyek pontos lokalizálása céljából 2018-ban a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával új kutatási projektet indítottunk.

Az alkalmazott módszerek között elsődlegesen az adattári gyűjtésen alapuló szisztematikus terepbe-

Piliny és környéke nem csak az említett szkíta leletanyag által vált ismertté. A falu határában emelkedő Borsóson került elő az a késő bronzkori, hamvasztásos urnatemető is, mely páratlan gazdagságú és összetételű leletet szolgáltatott. Az itt előkerült leletek típusa és jellegzetes formája alapján egy addig ismeretlen régészeti kultúrát azonosítottak, amelynek a későbbi tudsgeneráció a pilinyi kultúra nevet adta. Piliny másik fontos lelőhelye a beszédes nevű Sirmány, ahol báró Nyáry Jenő fia, Albert közel 160 kora Árpád-kori temetkezést tárt fel. Szintén a magyarság korai történetéhez kapcsolódik a pilinyi Leshegy is, amely a mai napig Nógrád megye egyik leggazdagabb honfoglalás kori temetőjét rejtette.

járás, a fémkereső műszerrel végzett leletlokalizáció, a magnetométeres felmérés, valamint a drón használatával megvalósított légi lelőhely-felderítés szerepelnek. Az eddigi eredményeink alapján elmondhatjuk, hogy a Nyáryak által megkutatott lelőhelyek egy részét sikerült beazonosítanunk, köztük a szkíta temetőt is. Ennek egyik legjobb bizonyítéka az újonnan előkerült elektron hajkarika is!

 által támogatott kutatás

A Magyar Nemzeti Múzeum

Vaskori a prójóság madártávlatból...

Egy szkíta kori település a Hernád völgyében

GALLINA ZSOLT–GULYÁS GYÖNGYI

A mintegy ezer éven át az eurázsiai steppét uraló szkíta kultúrájú népcsoportok a Kr. e. 7–4. század között – a középső vaskorban – a Tisza vidékének alföldi és hegyvidéki részein, a Dunántúlon, Erdélyben és a Felvidéken telepedtek le. Az új jövevényekről a görög történetíró Hérodotosz (Kr. e. 484–425) részletesen írt, így tőle tudjuk azt is, hogy az Alföldön megtelepedő *szigünnák* [a szkíták egyik csoportja – a szerk.] a Fekete-tenger északi partvidékéről érkeztek ide. A több hullámban bevándorló szkíta kori csoportok a helyben talált lakosságot nem pusztították el, hanem együtt éltek tovább vele. Központjuk az Alföldön volt, ezért a szakirodalom Alföld-csoportként vagy egyik legfontosabb lelőhelyük nyomán Vekerzug-kultúráként tartja őket számon.

Drónfelvétel a félig földbe mélyített épületekről (fotó: Kolonits L.)

Halmaj környezete

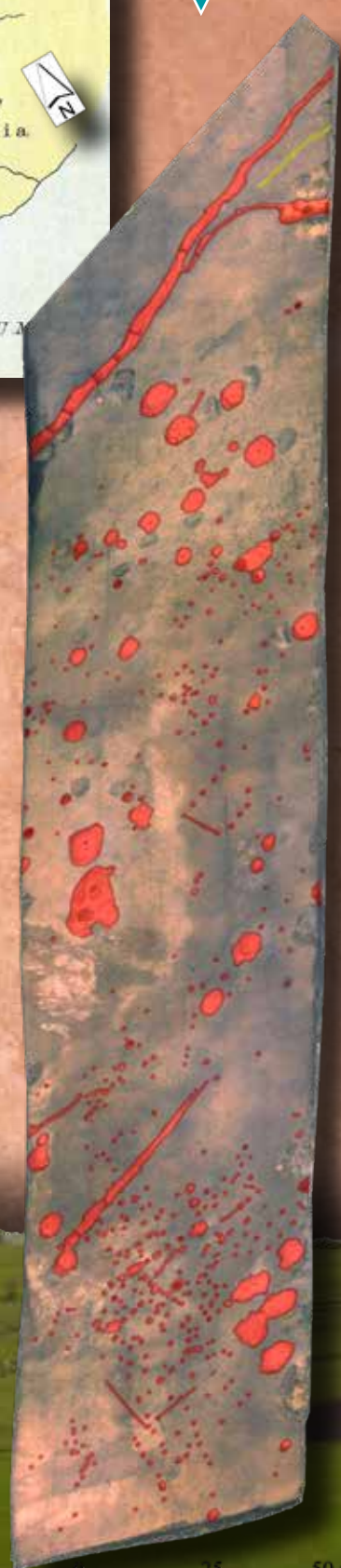
A hérodotoszi világ térképe

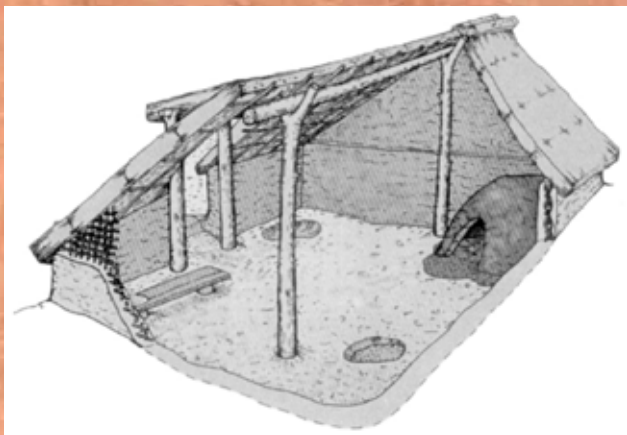
Az antik történetírók a szkítákat többnyire nomád, vándorló népként írták le, azonban a régészeti feltárásoknak köszönhetően egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy az Alföld-csoport letelepedett, földművelő életmódot folytatott, kiterjedt állattartással, továbbá fejlett fém- és csontművességgel rendelkezett. Mindezek mellett a szkítáknak tulajdonítjuk a fazekaskorong feltalálását és a széles körű vasmegmunkálás, fémművesség elterjesztését is.

Az utóbbi évtizedek régészeti feltárásainak köszönhetően számos bizonyítékot találtunk arra vonatkozóan, hogy az Alföld-csoport népessége elsősorban a vízparti magasparton telepedett meg, főként a közlekedési útvonalak mentén, és ott igen változatos életet élt.

A tavalyi és az idei évben e középső vaskori kultúra igen nagy kiterjedésű településének részletét tártuk fel az M30-as autótút nyomvonalába eső Halmaj település határában.

Légi felvétel a lelőhely középső részéről – pirossal jelölve a szkíta kori jelenségek (készítette: Czukor P. és Kolonits L.)

Szkíta épület rekonstrukciója (Istvánovits E. nyomán)

Kecskekarámok szibériai sziklarajzokon (Kubarev–Tseveendorj–Jacobson nyomán)

A Hernád völgyéből kiemelkedő dombon és annak keleti lejtőjén, mintegy 4 hektáros területen elnyúló, több mint 1000 jelenségből álló, falusias jellegű, de igen változatos szerkezetű települést tártunk fel.

A lelőhelyrészen különböző típusú és csoportokba szerveződő, százánál több szkíta kori földbe mélyülő struktúra, oszlopos szerkezetű épület, alapozó árok, kerekded és szögletes alaprajzú gödör- és veremépület került elő.

A lelőhely északi, magasabb és erősen lepusztult térszínén kirajzolódó több száz cölöphely közel öttucatnyi, az egykori felszín fölé emelkedő építményhez tartozhatott. Ezek mellett olyan, cölöpökkel tagolt alapozó árkokat is feltártunk, melyek vagy önállóan, vagy felszín feletti építmények részeként is értelmezhetők. Ehhez hasonló negatív struktúrák korabeli mongóliai és szibériai sziklarajzokon kecskekarámokként szerepelnek, de nagyon hasonlítanak a néprajzból ismert hortobágyi „vasalóhoz”, azaz állattartó karámokhoz is.

A fenti építmények mellett több mint 50 félig földbe mélyített, csoportokban elhelyezkedő épület is előkerült. Tüzelésnyomot – kemencét vagy tűzhely nyomát – egyetlen esetben sem tudtunk megfigyel-

„Vasaló” vagy szárnyék 3D rekonstrukciója (Bárth J. nyomán)

Félig földbe mélyített épületek Halmajról (fotó: Gulyás Gy.)

ni. Változatos formájúak, kerekded, szabályos vagy szabálytalan négyszögletes alaprajzúak voltak. Faluk agyaggal lehetett kitapasztva, tetőzetüket pedig a házak aljába mélyített oszlopokkal támasztották alá. A kisebb méretű és a jellemzően mélyebb gödör- vagy veremépületekben az alapgödör fala mellett, a belső oldalon különböző szélességű sekély padka húzódott, mely mintegy állandó „bútorként”, talán ülőalkalmatosságként határozható meg.

A negatív struktúrák mellett feltűnő, hogy a felszíni épületek, jurták nyomai nem kerültek elő itt sem (mint ahogyan másutt sem mindeddig a Kárpát-medencében). A korabeli mongóliai, szibériai és kaukázusi sziklarajzok alapján feltételezhetjük, hogy a szkíta kor embereinek voltak felszíni boronafalás lakóházaik és jurtáik is, de ezek – szinte törvénytörően – teljes egészében megsemmisülhettek, legalábbis egyelőre nem találtuk ezek nyomait.

A történetírók állítására, miszerint nomadizáló életet éltek a szkíta kori népek, némi közvetett bizonyítékot azért Halmajon is találtunk! A nomadizmus lényege a téli és nyári szállások közötti, mozgó életmódban rejlik, mely során nyáron a legelőekben és ivóvízben gazdag területeken, feltételezhetően sátrakban, télen pedig állandó szállásokon éltek. A téli szállásokon az állatok számára ólakat, karámokat, saját maguk számára pedig veremépületeket építettek. A nomád életmód velejárója tehát a több száz kilométeres vándorlás a két említett szálláshely között, mely az erre az életmódra alkalmas állatállományt is meghatározza. Ugyanis hosszú távú utak megtételére a legalkalmasabb állatok a lovak és a juhok voltak. A halmaji településen elsősorban kiskérődző- (juh/kecske), sertés-, szarvasmarha-, valamint ló- és kutyacontokat találtunk. A viszonylag kevés szarvasagancs-töredék alapján pedig jól érzékelhető, hogy vadászattal is foglalkoztak az itt élők.

Az objektumok rendszere, a tüzelőberendezések (látszólagos) hiánya, valamint az épületekben talált leletanyag elhelyezése talán segít közelebb vinni bennünket az épületek funkcióinak és a település szerkezetének, ezáltal pedig a középső vaskor folyamán itt élt népesség életmódjának megismeréséhez.

A gödör- és veremépületek alapvetően gazdasági rendeltetésűek lehettek a bennük talált leletanyag (orsógombok, agyagnehezékek, őrlő- és fenőkövek stb.) alapján. Ezen épületek egy részében történhetett a helyi

Félig földbe mélyített épületek Halmajról (fotó: Gulyás Gy.)

A kora vaskori Tagar-kultúra (Minuszinszki-medence) sátoros lakóhelyeinek ábrázolása (Gardner–Burentogtokh nyomán)

A kora vaskori Tagar-kultúra (Minuszinszki-medence) állandó lakhelyeinek ábrázolása egy hsziongnu kori királyi sírban talált nyírfa-kérgen (Gardner–Burentogtokh nyomán)

nyersanyag (gyapjú, csont stb.) feldolgozása, a szövés-fonás, a terménytárolás és a gabonaőrlés is.

Néhány gödörben vágott szarvasagancs-darabokat is leltünk, ez helyi csontművességre enged következtetni, amit az egyik gödörből előkerült szarvasagancs kalapács is bizonyíthat.

A néprajzi analógiák alapján a sekély, kerek alaprajzú gödörépületek talán csász- vagy pásztorkunyhók lehettek. Az állattartás kevésbé nomád formájára utalnak azonban a magas számban előkerült kiskérődzőkhöz és sertésekhez tartozó csontok. A fent idézett párhuzamok alapján az alapozó árkok és az azokhoz kapcsolódó, nem (teljesen) közbezárt cölöpstruktúrák karámok, szárnyékok voltak.

A feltárásaink alapján kijelenthetjük, hogy Halmajon a komplex gazdálkodás keretein belül dominált az állattartás, de annak inkább a kötöttebb formája, sem mint nomád variánsa. Bizonyos jelek alapján az itteni szkíta kori közösség tagjai azonban földet is műveltek, a helyi nyersanyagot pedig helyben is dolgozták fel (csontművesség, szövés-fonás, gabonaőrlés). Kérdéses persze, hogy az adott település volt-e alapvetően „komplex” gazdálkodású, avagy a téli–nyári szállások még nem elkülönített rendszerében kell látnunk a változatosság okait,

Szarvasagancsból készített, díszített kapa (fotó: Gulyás Gy.)

Fém-detektoros vizsgálat során előkerült nyílhegyek és csüngő (fotó: Gulyás Gy.)

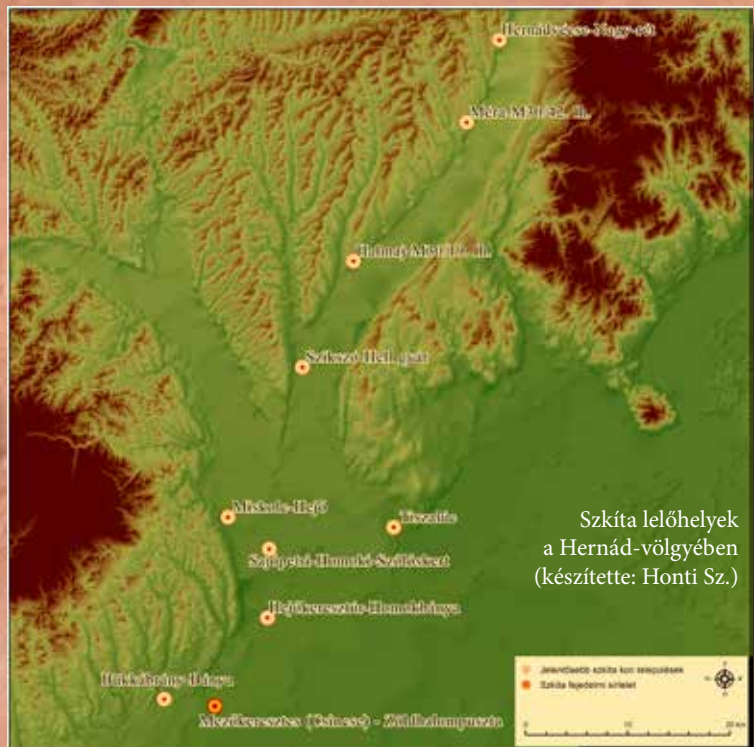
Szkíta kori orsógomb a bükkábrányi bányából (fotó: Gulyás Gy.)

azaz, hogy voltak esetleg egymástól független, kifejezetten vándorló állattartó, illetve földműves csoportok is.

A Hernád völgyében, a folyó közelében, szkíta települések 10–20 kilométerenként ismétlődő láncolata figyelhető meg. Talán ennek déli–délnyugati kijáratí részét, már az Alföldön uralhatta a Kárpát-medence egyik leghíresebb szkíta kori leletének, a szarvas alakot formáló mezőkeresztes-zöldhalompusztai hatalmi jelvénynek a tulajdonosa.

A szárnyékok olyan nádból vagy vesszőből font falazatok, melyek szélárnyékot nyújtottak a legelőn tartózkodó állatoknak. A karámok hasonlóan készültek, mint a szárnyékok, azonban ezek kör, szabálytalan vagy négyszögletes alaprajzú területeket zártak körül, ahová az állatokat behajtották. Mindkét építménytípus fedetlen volt. A zárt cölöpszerkezetek lábas ólak, terménytárolók is lehettek.

Szkíta lelőhelyek a Hernád-völgyében (készítette: Honti Sz.)

Szkíta vagy hun kori (?) falu ábrázolása egy szibériai sziklarajzon

BESZÁMOLÓ A SZIKSZÓI SZKÍTA KORI FAZEKASTELEP(-RÉSZLET) FELTÁRÁSÁRÓL

2016 tavaszán egy multinacionális cég építkezése során igen jelentős szkíta kori településrészlet került elő a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Szikszó határában. A lelőhely feltárt része csaknem 3,7 hektár, mely az előkerült jelenségek és leletanyag alapján leginkább egy nagy kiterjedésű, középső vaskori település szélén elhelyezkedő műhelykörzetként értelmezhető, ahol főként kerámiakészítéssel (agyagbányászással, előkészítéssel és formázással, esetleg égetéssel) foglalkoztak. Jelenlegi ismereteink szerint mindezedig ez lehet a legnagyobb kiterjedésű és (eddig a) legnagyobb felületen feltárt szkíta kori településrészlet a megyében – sőt, a Kárpát-medencében.

Szikszó-Hell Ring 1. lelőhely I. terület

59

A Szikszó határában épülő alumíniumitaldoboz-gyár látványterve és az építkezés állapota a régészeti feltárások befejezése után egy hónappal

Előzmények

A HELL cégcsoport által működtetett energiaital-előállító üzem bővítéseként a Quality Pack Zrt. 2016 folyamán Magyarország első alumíniumitaldoboz-gyárának építésébe kezdett Szikszó város déli külterületén (Miskolctól 25 km-re, északkeletre). Az előzetes régészeti dokumentáció készítése során hamar egyértelművé vált, hogy a – később egyedi kormánydöntés keretében támogatott, kiemelt jelentőségűvé minősített – beruházás érinti és veszélyezteti a *Szikszó-Hell Ring 1. lelőhely I. terület* elnevezésű régészeti lelőhelyet. A hatályos jogszabályok értelmében az épülő csarnok területén (28.923 m²) előírt teljes felületű régészeti feltárást, a csarnok melletti, földmunkával érintett területeken pedig a régészeti megfigyelést Király Ágnes, Horváth Antónia és Tóth Krisztián régészek vezetésével a miskolci Herman Ottó Múzeum munkatársai végezték.

A feltárás során alkalmazott módszerek

A feltárás előkészítése és a régészeti munka során a Herman Ottó Múzeum rendelkezésére álló valamennyi kutatási, illetve lelőhely-diagnosztikai módszert alkalmaztuk. A régész folyamatos felügyelete mellett történő gépi humuszolás előtt és azzal párhuzamosan a teljes, megelőző feltárássra kijelölt területen geofizikai (magnetométeres) felmérést végeztünk, majd a mérést a már úgynevezett lehumuszolt tükörfelületen újra elvégeztük. Ez utóbbi vizsgálatunk célja volt, hogy a humuszrétegben található szennyeződések és zavaró hatásokat kiküszöbölve pontosabb képet kapjunk a régészeti objektumok elhelyezkedéséről és jellegéről. A régészeti jelenségek a mágneses térképen, a kis méretű (50 cm átmérőnél kisebb) oszlophelyek és egyetlen gödör kivételével, markáns mágneses anomáliával jelentkeztek.

Magnetométeres felmérés a már lehumuszolt felszínen

Beszámoló a szikszói szkíta kori fazekastelep(-részlet) feltárájáról

60

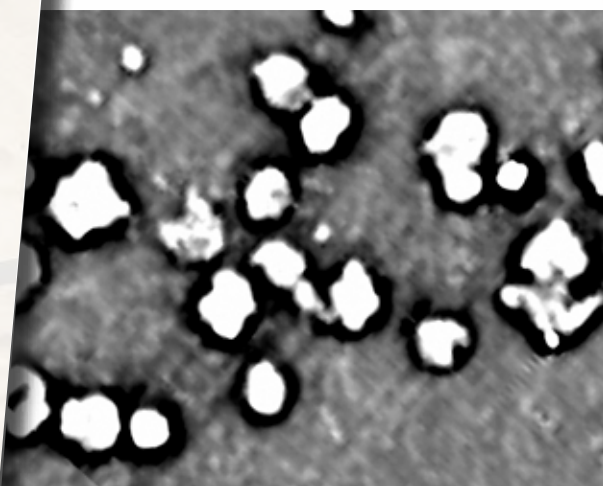
Az anomáliák a lehumuszolt felszín északnyugati részén sárgásbarna, agyagos, mozaikos altalajban bizonytalan körvonallal, elmosódottan, délkelet felé haladva azonban sárga, homokos altalajban jól láthatóan, éles kontúrokkal jelentkeztek. A feltárás során lehetőségünk szerint valamennyi objektumból vettünk földmintát, valamint dr. Kristály Ferenc, a Miskolci Egyetem Ásványtani és Földtani Intézetének munkatársa segítségével a lelőhelyen található természetes üledékrétegeket (különböző agyagok és homok), valamint az előkerült kőzeteket is megmintáztuk későbbi vizsgálatok céljából.

A teljes régészeti munkát digitális fényképeken és videofelvételeken is dokumentáltuk a földről és a levegőből egyaránt. Drón segítségével mind a humuszolási folyamatot, mind pedig a bontómunka előrehaladását lépésről lépésre rögzítettük. Ezzel olyan, több ezer felvételtől álló fényképállományt kaptunk, mely térképre illetve segítette a kézzel készült rajzok ellenőrzését, szükség szerinti pontosítását.

A feltárás számokban

A beruházás területén a teljes felületű feltárássra kijelölt területen 2016. április 8-án kezdtük meg a magnetométeres felmérést. A gépi földmunka a geofizikai felméréssel részben párhuzamosan, 2016. április 11-én vette kezdetét. A kézi földmunkát 10.000 m²-nyi egybefüggő területen kialakított tükörfelület átvétele után, 2016. április 18-án kezdtük meg. 2016. május 26-ig 29 munkavégzésre alkalmas munkanap alatt összesen 565 stratigráfiai egységet tártunk fel. Az előrehaladást jelentősen megkönnyítette, hogy az objektumok nagy része kis- vagy közepes alapterületűnek és relatíve sekélynek bizonyult.

Az úgynevezett stratigráfiai egység alapú feltárási és dokumentációs rendszerek alapelve, hogy valamennyi megfigyelhető régészeti jelenség önálló azonosító számot kap, értelmezésük, kapcsolatrendszerük, illetve a lelőhely egészének értelmezése a stratigráfiai egységek egymáshoz képesti viszonyának pontos dokumentálása alapján lehetséges.

A lelőhely egy részlete a már feldolgozott geofizikai felmérés képén (humuszolás utáni mérés)

Geológiai mintavétel régészeti objektumból

Dokumentálás a levegőből (kivitelezés, digitális feldolgozás: Honti Szabolcs, Nagy Zoltán)

Beszámoló a szikszói szkíta kori fazekastelep(-részlet) feltárásáról

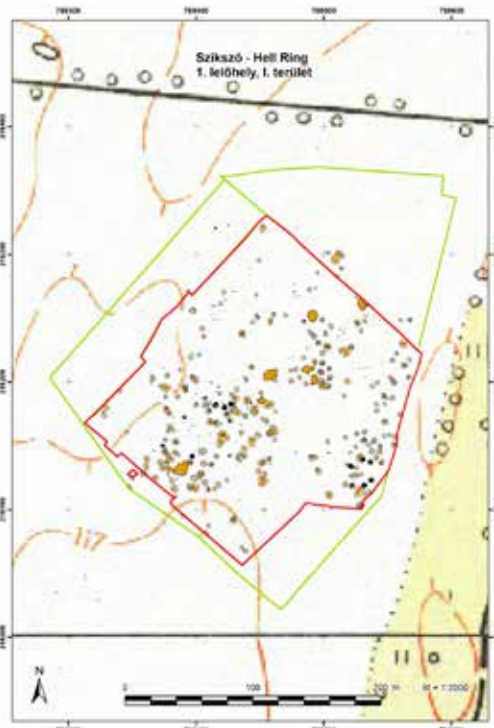
A feltárás során a földről összesen 7705 db fényképet, valamint drón segítségével 2785 db légi felvételt készítettünk. A munka befejeztével összesen 87 zsák és 15 láda (S 109 kút anyaga) kerámiát, 25 zsák állatcsontot, 18 zsák követ, 22 zsák paticsot, 13 zsák földmintát, 1 ládányi emberi maradványt és 6 ládányi faanyagot szállítottunk a múzeumba.

A feltárt régészeti jelenségek és leletek

A feltárt 565 stratigráfiai egység zöme tároló-, illetve agyagnyerő gödör, félig földbe mélyített épület, valamint földfelszíni épülethez tartozó oszlophely nyomának bizonyult. A feltárt jelenségek kivétel nélkül a középső/késő vaskorra keltezhetőek, ám az előzetes régészeti dokumentációban szereplő meghatározással ellentétben nem a kelta, hanem a szkíta időszakba sorolhatóak.

A teljes területen 216 db kisebb munka- vagy műhelygödört, illetve tárológödört, 12 db nagy méretű, mély, eredetileg agyagkitermelésre használt, majd a település hulladékával feltöltött gödört, 69 db félig földbe mélyített épületet, 14 db kutat, 5 db kemencét vagy tűzhelyet és 226 oszlophelyet sikerült feltárnunk. Több gödörben, illetve épületben került elő égett omladék, illetve két kútban is nagy méretű, erősen átégett tapasztástöredékeket találtunk, melyek minden bizonnyal egy-egy leégett épületből, esetleg összeomlott kemencéből származhattak.

A területen feltárt kutakat kézi erővel a talajvíz jelentkezési szintjéig bontottuk, majd munkagép segítségével tártuk fel teljesen. A 14 kút közül kettő feltűnően sok kerámiát tartalmazott, illetve az egykori faszervezet nyomait is megtaláltuk. Ezek közül is az egyik az igazán különleges: a közel 3 méter átmérőjű objektum alján egy edénydepót találtunk. Sajnos a kedvezőtlen körülmények és az aknába gyorsan betörő talajvíz miatt a kútakna legalsó két méterét már csak a markoló kanalával tudtuk kiemelni, de még így is rendkívüli információkhoz jutottunk az objektum egykori szerkezetét illetően. A talajvíz által konzervált kútbélésből különböző gerenda- és deszkatöredékek maradtak meg, melyeket kívülről valószínűleg egy sövényfonattal vettek körbe. A 70×70 cm-es, deszkából ácsolt aknát

A feltárt terület összesítő felszínrajza (térinformatikai feldolgozás: Nagy Zoltán)

Jellegzetes kétfülvű amfora töredéke

Másodlagosan erősen megégett csupor (rontott termék?)

Beszámoló a szikszói szkíta kori fazekastelep(-részlet) feltárájáról

kívülről agyagos földdel dögölték körbe. Az aknát kibontva kb. 350 cm abszolút mélységtől kb. 6 méter mélységig egybefüggő, főként különböző méretű, de azonos típusú, kb. 40 db füles korsó töredéke került elő. A lelet további értékelése csak a leletanyag restaurálása után lesz lehetséges.

62

A település objektumaiból előkerült leletanyag zömét kerámiatöredékek alkották, melyek túlnyomó többsége korongon készült, sötét, esetleg vörös színű. Formai típusaik alapján legtöbbjük egy- vagy kétfülű korsó, illetve amforaszerű edény, valamint behúzott peremű tál. A kiváló minőségben, azonos színvonalon és hasonló gyártási technológiával készült kerámiákat minden bizonnyal az igen jó minőségű, helyben bányászott agyagból állították elő. Az agyagkitermelő gödrök közepén látható kútszerű mélyedések valószínűleg az agyag előkészítése során szükséges víz vételére szolgálhattak. A különböző fázisban felhagyott agyagkitermelő gödrök alapján azt a munkafolyamatsort is rekonstruálni tudtuk, amelynek során egy feltehetően részben fedett, egyszerű gödörből lépésről lépésre kialakították a hatalmas „agyagbányászó” helyeket.

Az objektumokból származó állatcsontanyag összetétele vegyes, első ránézésre dominálnak benne a nagy méretű háziállatok (szarvasmarha, ló), illetve a kutyák. Az állatcsontok és kagylók közül néhány megmunkált (átfúrt vagy lyukasztóként, simítóként, „korcsolyaként” használt) darab is előkerült. A gödrök anyagában különösen sok őrlő- vagy porításra használt, vulkanikus eredetű kő volt megfigyelhető. Fémek tekintetében a lelőhely viszonylag szegénynek bizonyult: mindössze 5 apróbb bronztárgy (csüngő, fibulatöredék, karperec és át-

Egyszerű, gödörhöz csatlakozó földfelszíni kemence a bontás második fázisában

Füles csésze az S 109 kútból

Az S 109 kút gerendaszerkezetének – a sajnálatos bontási körülmények ellenére viszonylag épen megmaradt – részei

fűrt lemezkorong, nyílhegy), illetve 30 kisebb vastárgy (kések, sarlók, szögek) töredéke vagy salak került elő. A kisleletek közül legnagyobb számban – és meglepő módon – az orsógombok domináltak. 36 objektumból összesen 49 orsógomb vagy orsógombtöredék látott napvilágot, melyek között több, igen szépen díszített darab is van.

Különleges leletnek számít a terület északkeleti szélén, az S 85 számú, nagy méretű agyagkitermelő gödör egyik bugyrában talált 5-6 éves gyermek csontváza. Különböző, anatómiai összefüggést nem mutató emberi maradványok (koponyatöredékek és hosszú csontok, fogak, bordák) a lelőhely több más objektumából, összesen 9 gödörből kerültek elő.

A lelőhely jelentősége

A régészeti jelenségek és leletek alapján egy középső/késő vaskori (Kr. e. 6–5. századi) fazekastelep szélén elhelyezkedő műhelykörzetet és az ahhoz tartozó gödröket, épületeket sikerült feltárnunk. A jelenleg megismert területen a település belső kronológiájára, illetve pontosabb szerkezetére vonatkozó megfigyeléseket egyelőre nem tudunk tenni, a feltárt leletanyag feldolgozása és értékelése során azonban valószínűleg különböző tevékenységi körzeteket rekonstruálhatunk majd. Összességében már most elmondható azonban, hogy a Szikszó-Hell Ring 1. lelőhely I. területen feltárt szkíta kori fazekastelep nem csupán a mérete alapján, de az itt előkerült leletanyag különlegessége miatt is egyedülálló egész Magyarországon.

Agyagkanál töredéke

Spirálmotívumokkal díszített orsógomb

Gyermek csontváza az S 85 agyagnyerő gödör oldalában

2009. július végétől október végéig a Budapesti Történelmi Múzeum megelőző régészeti feltárást végzett Budapest határában az M0-s autópályát déli szektorjának egyik lelőhelyén, az Akácós-dűlőben. A területen a vastag humuszrétegben és a sárga altalajban 135 szkíta kori objektumot, s köztük 113 sírt tártunk fel. Ezek közül 52 csontváz, 35 pedig hamvasztásos rítusú volt. Előkerültek ugyanakkor olyan edények is, melyeknél sem csontokat, sem pedig hamvakat nem találtunk, mivel a temető területén dokumentáltuk a jelenségeket, így előzetesen jelképes sírokként kezeltük azokat.

A sárga altalajban a foltokra rábontva a vázaknak általában a koponya- vagy medencerészét találtuk meg. Sok esetben maga a sárga altalaj szolgált betöltésként, mely meg-

lehetősen kemény, de jó konzerváló közegként őrizte meg a csontokat. A humuszban talált vázak igen rossz megtartásúak, több esetben hiányosak, bolygatottnak

mutakoztak. A vázak három sír kivételével zsugorított helyzetben feküdtek. A zsugorított vázaknak három formája fordult elő: a felhúzott lábú, félig oldalt fektetett (az esetek kétharmadánál balra fordított), a háton fekvő, medence alá húzott lábú, illetve az oldalra fektetett típus. A zsugorított vázak ovális, kerek formájú sírgödörben feküdtek. A sírokba túlvilági útravalóul kisebb, valószínűleg ételt-italt tartalmazó korongolt edényeket – felhúzott fülű bögre, hordó alakú fazék, tál – helyeztek mellékletként. Az ékszerek közül az öntött bronz huzalkarpereceket (rovátkolt vagy sima felülettel),

Sírmező az országút alatt

Szkíta kori temető Soroksár határában

BÖRÖCZKY BLANKA

A hamvasztásos sírok nagyobb része úgynevezett szórt hamvas temetkezésnek bizonyult, változatos mellékletekkel, és jellemzően két kerámiaedény – tál és felhúzott fülű bögre – kíséretében. A hamvasztásos sírok kisebb része pedig urnás rítusú volt. Az égetés során a csontok szürkésfehérre égtek, felszínük pedig keresztben, illetve pókhálósan megrepedezett. Az urnákba a kalcinált csontok mellé mellékleteket is helyeztek, majd a halotti máglya maradványait egy kisebb gödörbe szórták, és erre tették rá az égett csontokkal teli urnákat. Megfigyelhettünk olyan sírt, ahol a hamvakat nem az edénybe rakták, hanem köré szórták (szórt hamvas). Itt is kisebb hamus betöltésű gödör volt az edényke alatt, de az edényben hamvakat nem találtunk, körülötte viszont igen.

Két sírnál fordult elő fegyvermelléklet, egy-egy lándzsa.

A temető lát képe délkeleti irányból

üvegpaszta, agyag-, borostyán- és vasgyöngyöket említhetjük. Használati tárgyként orsógombokat, csiszoló köveket és késeket is raktak a sírokba. A ruházat részeként vascsatot és vaskarikát találtunk. Ezen kívül kibontásra kerültek testbe fúródó nyílhegyek is (vasból és bronzból egyaránt). A Kr. e. 5. század és 2009 között eltelt kétezer ötszáz év szinte mit sem változtatott azon az 50 db kék színű üvegpaszta gyöngyből álló szkíta kori gyöngy-soron, amit a temető szélén leltünk. Készítési módja a megszőkott; olvasztott üvegpaszta hurkából vágott kisebb és nagyobb darabok, amiket az utómunkálatok során fényeztek és csiszoltak, majd az egyes darabokat átlukasztották.

A temetőben egyetlen kettős sírt találtunk, melyet eredeti – *in situ* – helyzetében kiemeltünk és faládába csomagolva a múzeumba szállítottuk. A sírba egy felnőtt nőt és egy 7-8 év körüli gyermeket temettek. Már a felnőttet is érdekes pozícióban fektették a sírba [erről még alább! – a szerk.]. A gyermeket pedig a nő mellkasára, oldalt fektették. A felnőtt nő jobb oldalán az utolsó bordaívénél egy jó állapotú háromélű klasszikus szkíta kori bronz nyílhegy került elő, mely talán a nő halálát is okozhatta. A bronzból öntött háromélű nyílcsúcs a sírt a Kr. e. 5. század 2. felére keltezi. A gyermek egykori

A kettős sír rekonstrukciója

A kettős sír

viseletéből három gyöngy került napvilágra. Mellékletként egy felhúzott fülű bögrét, egy lapos tálat, illetve egy csiszolókövet helyeztek még a sírba.

A sír feltárásakor először a női váz függőlegesen behajlított lábai kerültek napvilágra. Bal lábát térdben felhúzva, szinte álló helyzetben behajlítva találtuk, míg a jobb lábát a klasszikus békapóznak megfelelően helyezték el, a két lábfej viszont egymáson keresztezve feküdt, mintha bokában összekötözték volna őket. Majd az oldalra fordított arcú koponya került elő, és végül a meglepetés, hogy van még egy személy a sírban. Egy gyermek. Egy kisgyerek, az édesanyja ölelésében, gyöngyökkel a nyakában. Mellettük egy a szkíta korra oly nagyon jellemző behúzott peremű kerámiatálal és egy felhúzott fülű bögrével, a nő feje alatt őrlő- vagy csiszolókövel.

A régészeti feltárásoknál az a gyakorlat, hogy minden leletet dokumentálás – rajzolás, fényképezés, geodéziai felmérés, leírás – után felszedünk, s nem hagyunk semmit sem a földben. Ebben az esetben is lerajzoltuk a sírt, lefényképeztük, leírtuk, bemértük, de valahogy a felszedést halogattuk. Nem csontokat láttunk, nem mellékleteket, hanem egy anyát és egy gyermeket, akiket együtt temettek el. Vajon miért?

A kettős sír *in situ* felszedésének fázisai

Úrnás temetkezés többféle edénymelléllettel

A temető antropológiai elemzése szerint az urnába temetettek fele gyermek volt, és csak kettő esetben biztos, hogy felnőttet temettek az urnába. Ezeknél a temetkezéseknél hat esetben csak vázmaradványokat találtunk, és csak a két felnőttnél találtunk koponyamaradványokat. Az égetés mértéke szerint meglehetősen egységesek a maradványok. A legtöbb esetben a csontok szürkésfehérre égtek, felszínük keresztben, illetve pókhálósan repedezett. A csontok összeütődésekor a kerámiákhoz, porcelánhoz hasonlóan tompán csilingelnek. Ritkán találtunk kevésbé égett, megfeketedett színű csontokat. Valamint négy esetben az átlagosnál jobban krétaszzerűre égett, fehér színű, aprócska csontszilánkokat is találtunk. A vázcsontok rossz állapota miatt csak három férfi termetét lehetett kiszámítani, mindhárman a nagyközepes termetkategóriába estek, átlagos termetük 172.4 cm volt. A nőknél négy esetben lehetett termetet számítani: átlagos magasságuk 161.0 cm volt. A nők termeteloszlása szolgálhat még további információval, mivel mind a négyen különböző termetkategóriába tartoznak (nagyon alacsony, kisközepes, közepes, nagyközepes). Ez lehet véletlen, de eredhet a nők biológiai heterogenitásából is. Ez utóbbi esetleg megmagyarázhatja a nőtöbbletet, amennyiben annak oka idegen eredetű nők jelenléte a populációban.

– A temető antropológiai vizsgálatát a Természettudományi Múzeum antropológus munkatársa, Bernert Zsolt végezte el.

Mi történhetett? Soha nem fogjuk megtudni. Csak találgathatunk. Talán így van ez jól, ki tudja? Amit azonban biztosan tudunk, hogy a nő fiatal volt, a gyermek pedig 7 éves körül lehetett, valamint, hogy egy időben temették el őket, és elképzelhető, hogy a nő erőszakos halált halt.

Senki nem akart hozzájuk nyúlni. Napokig ott feküdtek, letakarva. Közben érkezett a Magyar Természettudományi Múzeum antropológusa is, aki felhívta a figyelmünket arra, hogy az a nyílhegy, az bizony olyan helyen volt, ami könnyen okozhatta a nő halálát. És még mindig nem tudtuk felszedni őket. Magunk sem értettük, mi tart vissza minket, hiszen több száz, ha nem ezer sírt szedtünk már fel pályánk során, de valamiért ők mások voltak. Aztán, hogy kinek az ötlete volt, már egyikünk sem tudná megmondani, de belénk villant, hogy ezt a sírt nem szabad felszednünk,

vagy ha igen, csakis úgy, hogy egyben maradjon. Ami azt jelentette, hogy bizony *in situ* helyzetben kell megoldanunk az elszállítását.

A sír kiemelése komoly fejtörést okozott a múzeumnak. Nagyban nehezítette az elképzelésünket, hogy a talaj inkább homokos, löszös, pergős szerkezetű volt. Végül a múzeum restaurátor vezetője érkezett a segítségünkre, és együtt kitaláltunk egy olyan módszert, ami úgy tűnt, hogy megvalósítható lesz. Körbemarkoltuk a sírt, deszkakalodát ké-

szítettünk, a restaurátorok a helyszínen a földet befecskendezték, hogy amennyire lehet, szilárdan tartson, és elkezdtek elfűrészelni a sír alatti földet, közben lassan engedték rá a deszkakalodát, miközben alul a fűrészelés helyére a kalodához deszkákat erősítettünk. Végig attól féltünk, hogy a talaj nem fogja bírni, bereped, a csontok kimozdulnak a helyükről, és összedől az egész, és nagyobb kárt teszünk a sírban, mintha csak szimplán felszedtük volna azt. Idegőrlő órák voltak, mire végre a kaloda a síron volt, és felkészülhettünk a kiemelésre. Talán ez a pillanat volt a legrizikósbabb, hiszen a munkagépnek fel kellett emelnie a több mázsa földdel teli kalodát úgy, hogy a csontok a helyükön maradjanak, de csodával határos módon – és a segítőinknek hála – pár felszíni repedéssel megúsztuk a kalandot. Már csak az volt hátra, hogy az *in situ* kiemelt sír épségben megérkezzen a múzeumba. Ahol azóta az állandó kiállítás része lett, és bárki megismerkedhet a mi „lányainkkal”. Soha nem fogjuk elfelejteni milyen felemelő érzés volt megpillantani őket a múzeumban. Valami örökre összeköt minket már, amiért mindig hálásak leszünk a sorsnak, a kollégáinknak és persze nekik is!

Köszönöm Bencze Zoltán és Szigeti Judit régészek segítségét, Szilágyi Gábornak a fotókat, Németh Ádámnak és Tézer Zitának a kettős sír rekonstrukcióját, Vecsey Ádámnak a kettős sír kiemelését, Józsa Júlia helyszíni restaurátori közreműködést, Maráz Borbálának (†) a szakmai útmutatást, s Gyucha Attilának a lektorálást. A kettős sír a Budapesti Történelmi Múzeum állandó kiállításán megtekinthető.

A kettős temekkezés

67

Felhúzott fülű bögre a kettős sírből

A kettős temekkezés

Az európai szkíták fegyverzete

68

*„Fegyvere nyíl és lándzsa,
kegyetlen és nem ismer könyörületet;
csatakiáltása, mint a tenger zúgása,
lovakon nyargalnak, s mind harcra kész.”*
(Jeremiás 6.23.)

Scholtz Róbert

A Fekete-tenger északi partvidékén, a korabeli Pontusz-vidéken a Pontusz-vidékét Kr. e. 7-3. században uraló szkíták történetét a háborús és békés időszakok sorozata jellemezte. A pontuszi szkíták kinézetéről, viseletéről és fegyverzetéről először a kul-obai elektron edény ábrázolásai nyújtottak reális képet. A szkíták hosszú hajat viseltek, szakálluk, bajuszuk volt. Bő, ráncos hosszúnadrágot és övvel a testhez szorított, elöl nyitott, jobbról balra záródó, hosszú ujjú kabátot hordtak a nadrág fölött leeresztve vagy abba beletűrve. Fejükön csúcsos, nemez, filc vagy bőr süveget viseltek. Ez a sapka olykor mélyen belógott a tarkójukba és a füleiket is takarta. Lábuikat rövid nemez vagy bőrcsizma fedte, melyet a boka felett megkötöttek. Az ábrákon jól megfigyelhető jellegzetes fegyverzetük, amely a steppei lovas nomádok harcmódorának felelt meg. A szkíta fegyverzet elemzése során felhasznált forrásokat három csoportra lehet osztani:

1. írott források; 2. régészeti leletek; 3. ábrázolások.

Fokosbalta ütötte
sérülések egy szkíta
nő koponyáján

A szkíta íj

A szkíta harcos leggyakrabban emlegetett fegyvere az íj volt. A „messzelövő”-nek nevezett, rendkívüli ügyességet igényelő fegyver kezelését már gyermekkoruktól tanulták. A szkíta íj viszonylag kisméretű, kb. 60-100/110 cm hosszú, több rétegű összetett reflex íj volt: fa, ín- és esetleg szarurétegből állt. Használata előtt az íjat a kul-obai csészét díszítő ábra szerint ajzották fel. Az így működőképessé tett fegyverrel az olbiai *Anaxagoras* 282 orgya (kb. 521,6 méter) távolságra tudott ellőni. Egy gyakorlott íjász tucatnyi nyílveszőt tudott percenként kilőni íjával.

Szkíta kori háromlélű bronz nyílhegyek

69

A gorütosz

Használaton kívül az íjat felajzott állapotban a sérülésektől, nedvességtől és hidegtől is óvó úgynevezett készenléti íj- és nyíltartó tegezben, a gorütoszban tartották. Jelentése „marhabőrből való”. Az egykorú, szkíta sírszobrok, görög és perzsa ábrázolások tanúsága szerint a gorütoszt baloldalt az övükre – ritkábban a válluk mögé – függesztve hordták. A derékra csatolt fegyver jobb egyensúlyi helyzetet biztosított a lovasnak, mivel a súlypont lejjebb, a ló hátvonalára alá került. A tegez alakja a felajzott íj formáját követte, annak mintegy háromnegyedéig ért, s lécvázzal szilárdított erős bőrből készült. Külső felületét gazdagon díszítették, hímzéssel, bőrrátéttel – esetleg emberbőrrel. Az előkelők tegezeit időnként görög műhelyekben készült díszes aranylemezzel is ékítették.

Nyílveszők és nyílhegyek

A Kr. e. 7–6. században a szkíta harcosok kétélű, hosszú és rövid tokrészes bronz nyílhegyeket illesztettek a nyílveszők végére. A nyílhegyek pengéjét olykor beresztették, köpűjükön kampót helyeztek el, hogy a sebből még nehezebb legyen őket eltávolítani. Célszerűsége miatt e fegyvertípus használata a szkíták hatáskörébe tartozó térségekben is elterjedt, sok helyütt utánozták, gyártották. A nyílvesző szárát nyár-, nyír-, kőris- vagy fűzfavesszőből készítették, alkalmasint nádat is felhasználtak erre a célra. Hosszuk 50–80 cm volt. A nyílveszőket a nedvesség elleni védelemül festették, leggyakrabban a vörös és fekete színeket használták. Két-három centiméter hosszú nyílhegyeik átütőerejéről a mélyen az áldozatok csontjába fúródott példányok tanúskodnak, pl.: Csanytelek 19. sír; Szentes-Verkerzug 16. lósír.

Az antik auctorok tudósítottak a szkíták mérgezett hegyű nyílairól is. A rothadt vipérákból és embervérből vegyített méreg a vérben való felszívódása után sokkot, légzésbénulást, merevgörcsöt okozhatott. A szkíta nyílméreg receptjéről *Theophrasztész*, *Arisztotelész* és *Plinius* őrzött meg értékes adatokat.

Parittyá

A parittyá az egyik legősibb távolharc fegyver. Maga a szerkezet nagyon egyszerű: két zsinór, vagy szíj egy bőrlaphoz erősítve. A harcos az egyik szíjat a csuklójához erősítette, a másikat ujjai között tartotta. A bőrlapba fogott követ a szíjak segítségével, nagy erővel háromszor-négyszer körbeforgatta a feje felett, majd az ujjai között tartott szárat elengedve a követ a leírt kör érintője mentén kb. 100 km/órás sebességgel kirepítette. Használata nagy gyakorlatot és ügyességet követelt meg, mivel nem volt könnyű célozni vele, és egy hibás mozdulatnál a parittyakő komoly sérüléseket okozhatott. Hordása nem jelentett viselőjének megterhelést, s előnyös volt zajtalansága is. A szkíta parittyásokat a perzsa társaikhoz hasonlóan vélhetően az íjászokkal együtt küldték harcba; fő feladatuk, az ellenség zaklatása, lesvetések kivitelezése lehetett. Mivel a parittyá anyaga nem időtálló, ezért ilyen tárgyi anyagot – a parittyakövek kivételével – nem tudunk felmutatni.

Szkíta kori vas kétélű akínakész

Kardok, török, harci kések

A szkíta harcosok kétélű vaskardokkal voltak felszerelve, melyek csak a peremvidéken élő népek ((pl.: Kárpát-medence) és a szkíta kultúra végső fázisában váltak egyéllűvé. Hosszuk 50-60 cm között változott, ám léteztek ennél rövidebb és egy métert is meghaladó darabok (Aldoboly). A kardokat fából készült hüvelyben jobb oldalt az övükre akasztva hordták. A kardhüvelyeket bőrrrel vonták be, a tehetősebbek domborított nemesfémlemezekkel díszítették.

A szkíta fegyverzet szerves része volt a közép-ázsiai eredetű sajátos formájú, vasból vagy bronzból készített, kétélű rövid kard vagy tör is, melyet perzsa szóval *akinakész*nek neveztek. E 40-70 cm hosszúságú, 5 cm körüli pengeszélességű, szúrásra és vágásra egyaránt alkalmas fegyvert jobb oldalt az övükre akasztott tokban hordták.

Rendszerint közelharcban használták a különböző harci késeket. Hegybe futó egyenes, vagy kissé ívelt, egyéllű pengéjük mérete tág keretek között mozgott. Hosszuk olykor a kardpenge méretével is megegyezett. Markolatuk mindkét lapja szaru, vagy falemez burkolású volt. A markolatot gyakran geometrikus mintákkal és állatalakkal díszítették.

Ütő és sújtó fegyverek

A szkíta harcosok kezében hathatós fegyver volt a hasításra és zúzásra egyaránt alkalmas, sokféle *harc baltá*. A források ezt *szagarisz* néven említették. A Kaukázustól a Dunáig terjedő térség számos szkíta-kori temetkezésből napvilágra került példányuk, a fennmaradt ábrázolásokkal együtt jól mutatják, hogy különösen a „kétkarú” típusokat kedvelték. E fegyvereknek egy keskeny pengéje, s a köpű ellenétes oldalán tompa hátú nyúlványban vagy tömör gombban végződő foka volt. Fanyelük hosszúsága 70-80 centiméter körüli lehetett. A *szagariszt* az övükre erősítve, esetleg egy nemez tokban hordták.

A szkíták fegyverei között a fokosok és a balták mellett a buzogányt is megtaláljuk. Ábrázolása a Hajmanova mogilai halomsírból származó aranyozott ezüstedény díszítésén látható. A buzogányok nemcsak fegyverek, hanem hatalmi jelvények is lehetnek. Fanyelük hosszúsága a harci baltákhoz hasonlóan legfeljebb 80 centiméter körüli lehetett.

Szálfegyverek

A szkíták fegyvertárának fontos elemeit alkották a távolsági harcban és a test-test elleni küzdelemben eredményesen használható szálfegyverek: lándzsák és dárdák. Az attikai kerámiákon is megjelentek, s általában párosával ábrázolták őket. E fegyverek lényegében három részből álltak: fémhegy, fanyél és a nyél végét védő vas-, vagy bronzhüvely. A fémhegyre olykor fa vagy fém hegyvédőt húztak. Átlagos hosszuk 1,7–2,2 méter közötti, ám a kutatók feltételeznek 3 méternél hosszabb példányokat is. A lándzsahegyek általában 30–72 cm hosszúak, levélformájúak, pengéjük közepén merevítővel. A hosszabbak feltehetően könnyebben átüthették a páncélt. A hajítódárdák, vetőgerelyek hegykiképzése a rómaiak által használt *pilum*éhoz hasonlított. A Kárpát-medencéből Hejőkeresztúr és Hejőszalonta közti Homokbányából ismert egy ilyen példány.

Védőfegyverzet

A támadófegyverek fejlődését, elnehezedését a fedezetlen és könnyen sebezhető testfelületeket hatásosabban védő fegyverzet kialakulása követte. A szkíta páncélzatok fejlődése jól nyomon követhető a szkíta sírszobrokon, valamint a görög ötvösmunkákon, kerámiákon, melyek hitelességét a steppén feltárt – női és gyermektemetkezésekben egyaránt előforduló – páncélleletek mutatják.

E. V. Cernenko szerint a szkíta pikkelypáncélzat a közel-keleti hadjáratok harci tapasztalatai és az ott megismert védőfelszerelések felhasználása

révén alakult ki. A közel-keleti páncéltípusokat mintául véve, a szkíta,- esetleg a szkíták szolgálatában álló - fémművesek a cserzett bőrré vékony bőrszíjjakkal, vagy állati inakkal (a Kárpát-medencében fémből készült szegecsekkel) erősítették fel a különböző méretű és alapanyagú csont-, bronz- és vaslemezeket. Ezek cseréptetőszerűen helyezkedtek el: a mellettük lévőnek felét vagy harmadát takarták, az alattuk lévőkre pedig ráfeküdve védték azok rögzítő nyílásait. A mozgást megkönnyítendő a könyök és váll tájékát kisebb, míg a has és a hát felületét nagyobb darabokkal borították. A különféle formájú, - feltehetően egyéni ízlést tükröző - páncélok általában rövidujjúak voltak, de ismert néhány ujjatlan, illetve hosszúujjú példányuk is. Többségük egyfajta fémből készült. Léteznek azonban különböző fémekből, olykor nemesfémekből készített darabok is. A szkíták körében igen népszerűek voltak a csont-, vagy fémpikkelyekkel borított, az ágyékukat és hasukat védő övtípusok. Az öv jelentőségét emelte, hogy a harcos erre erősítette fel fegyvereit, fenőkövét, tűzszerszámát és ivóedényét.

Vas akinakész és lándzsahegy
(Vasvári Pál Múzeum, Tiszavasvári)

Sisakok

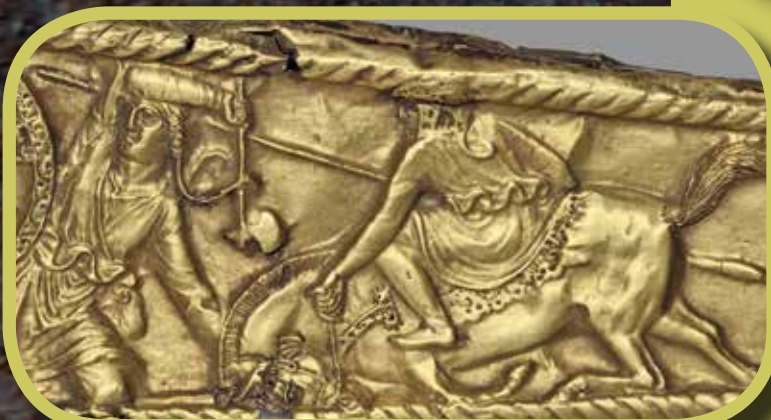
A Kr. e. 7-6. században a szkíta harcosok szorosan a fejre simuló, a fejtetőt, füleket és a homlokot is védő, öntöttbronz, úgynevezett Kubán-típusú sisakokat viseltek. Az Észak-Kaukázustól Észak-Kínáig elterjedt, 1,6–1,9 kg súlyú sisakok tetejének közepén alacsony borda futott végig, melyre gyakran félkör alakú „szerelvényt” erősítettek. A tarkó és az arc védelmére külön, bőr, vagy pikkelyekből készült védőket használhattak. A Kubán-típusú sisakokat a Kr. e. 5. századtól kezdték kiszorítani a pikkelyes és a görög sisakok. Előbbihez a szkíták csúcsos süvege a - *kürbaszia* - szolgált mintául. A nemezből, filcből vagy bőrből készült süvegre apró fémlapokat varrtak, s gyakran pikkelyekkel borított arc- és nyakvédőkkel is ellátták. Elkészítésük könnyű volt és az átlag 2–2,2 kg súlyú sisakok jó védelmet biztosítottak a különböző sérülések ellen.

A lábvérték

A szkíta harcosok a lábuk védelmére fémpikkelyekből készített lábvértéket használtak, ismerték a comb- és láb-szár-vértéket is, valamint a vaspikkelyekkel kivarrt nadrágot is. Az előkelők körében a Kr. e. 5. század folyamán a láb alakját követő, bronzból kovácsolt, görög lábvérték (*knémédék*) is megjelentek. A tehetősebb vezérek, gazdagon díszített, aranyozott darabokat hordtak.

Pajzsot, esetleg íj és nyíltartó tegezt ékesítettek az eltemetett szkíta vezér méltóságát, hatalmát mutatva a Mezőkeresztes-Zöldhalompusztán és Tápiószentmártonon talált arany szarvasok is.

Pajzsok

Hosszú lándzsa ábrázolása egy pontusz vidéki kardhüvelyen

A fegyverek nyeléhez hasonlóan a fa- és bőrpajzsokat sem őrizte meg a föld, így ezeknek csak fémrészei (díszek, vasalások) és korabeli ábrázolásaik maradtak ránk. Míg az átlag harcosok könnyű bőr-, fa- vagy vesszőből font pajzsokat használtak, addig a nehézlovasság erősebb, fémlappal, pikkelyekkel borított pajzsokkal vonult hadba. A pajzsokat olykor állatalakos arany, bronz pajzsdíszekkel ékítették. A pajzsot rendszerint bal kézbe fogva hordták, így harc közben jobb karjukat szabadon használhatták. A szolohai aranyfésű lovasának ellipszis alakú pajzsát a férfi vállára és alkarjára rögzítették. Így védte a harcos hátát és derekát, ám mindkét kezét szabadon mozgathatta.

Páncélos hátságok

A harcosok mellett hátsaikk is különböző védőfelszereléseket viseltek. Már az archaikus kortól megtalálhatók a bronz homlokvérték, valamint a ló szügyét védő bőrpáncélok, melyeket néhol fémpikkelyekkel erősítettek meg. Lovaik „kis és száraz fejű, tüzes szemű, száraz csánkú és acélos izmú, eleven, tüzes” és átlag 140 cm marmagasságú állatok voltak.

A tápiószentmártoni elektronszarvas

73

Kr.e. 6. századi szkíta harcos
(Vasvári Pál Múzeum, Tiszavasvári)

A szkíta nyereg

A szkíta nyereg kezdetben lótakarószerű volt, majd két, a hosszanti oldaluknál összevarrt, szalmával kitömött hosszúkás bőrpárnából állt. A varrat a ló gerince felett, azzal párhuzamosan futott, néhány centi magasságban hidalva át a gerincet. Később a párnák alakjának biztosítására a párnavégekre kerekded fa- vagy csontlapocskákat és félköríveket varrtak be. Ezeket faragással, az ülőfelületet rátéttel, hímzéssel díszítették. A nyergen elől és hátul is sallangos szíjak futottak át. Ezekhez a szíjakhoz kapcsolták a mell-, és farszíjat. A nyereg közepén széles haslósíj feküdt keresztben, amit a ló hasa alatt lehetett összekapcsolni. A felkapcsolt nyereg felé egy díszes, figurális hímű rojtos nyeregtakarót terítettek. Kengyelt még – vélhetően – nem használtak.

A ló kantárszíját összefogó szíjelosztók, kantárdíszek változatos formájúak. A bronzból öntött korongokat aranylemezzel vonták be, amelyek így a kantársíj fénylő díszévé váltak. Ez a díszítés a lovas harcos rangját, gazdagságát mutatta. Érdekes szokás volt a szkíta kor óta, hogy a mellsíj közepére és/vagy az állsík alá hatalmas, többnyire vörös színű bojtot és fejet, arcot ábrázoló csüngőt erősítettek. Ez (feltehetően) annak az emlékéért őrzi, hogy a szkíták a legyőzött ellenfél skalpját kötötték ide.

Mit csinál a fegyvertörténész?

Interjú Kovács S. Tibor régész-fegyvertörténésszel

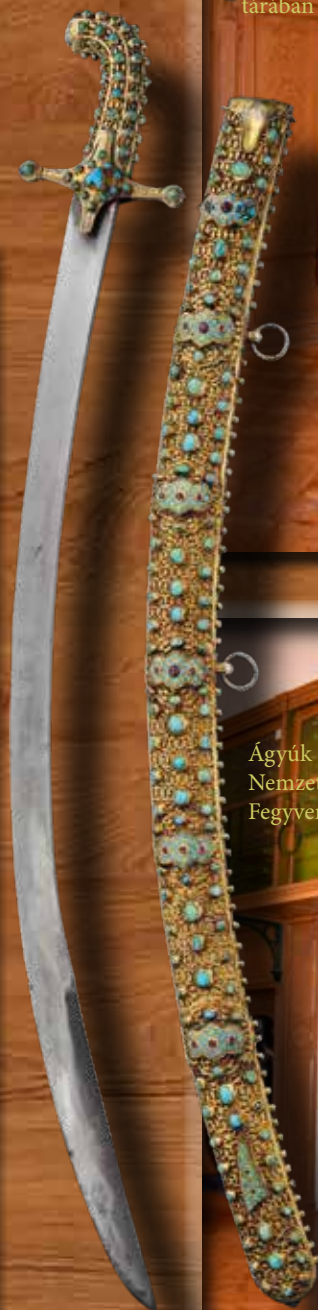
74

Nem sűrűn fordul elő, hogy egy szerzőnek egyszerre két könyve jelenjen meg, Kovács S. Tibor régész-fegyvertörténész, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tárának igazgatója, a Fegyvertár gyűjteményének őre ezen kevesek közé tartozik, ennek kapcsán beszélgettünk vele fegyverekről és a fegyvertörténész munkájáról.

HR: Tibor, ha jól tudom, már ifjú korod óta régésznek készültél. Mégis, hogyan tévedtél erre a területre?

K. S. T.: Gyermekkoromban Siófokon laktunk szüleimmel. 1981-ben a helyi gimnáziumban, ahová én is jártam, Bárdos Edith régész ásatási munkásokat keresett a zamárdi avar kori temető feltárási munkálataihoz. Azonnal jelentkeztem, és hosszú éveket töltöttem el a temető feltárási munkálataiban, ahol gyakorta olyan illusztris vendégek fordultak meg, mint László Gyula és Bóna István régészprofesszorok. Ez az élmény egész életemre meghatározó volt. A gimnázium elvégzése után jelentkeztem a József Attila Tudományegyetem történelem–régészet szakára, amit 1990-ben végeztem el. Abban az időben még nem létezett Szegeden önálló régészeti tanszék, a régészeti képzés az Ókortudományi Intézethez tartozott, amelynek a vezetője Maróti Egon professzor volt. A régészetre főként Fodor István és Trogmayer Ottó oktattott bennünket. Az én időmben még nem volt specializáció, az őskortól a kora újkorig mindent meg kellett tanulnunk, nyaranta pedig az ország számos pontján vettem részt ásatásokon.

HR: Amikor az egyetemre jelentkezted, voltak elképzeléseid, hogy mit fogsz csinálni majd a diploma megszerzése után?

16. század végi szablya a Török Birodalomból (aranyozott ezüst, arany, türkiz, rubin és fa)

Lőfegyverek a Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárában

Kovács S. Tibor a Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárában

Ágyúk a Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárában

K. S. T.: Az egyetem alatt még fogalmam sem volt arról, milyen szakirányban fogok majd dolgozni, viszont érdekelték a fegyverek, így a fél éves múzeumi gyakorlatomat a Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárában töltöttem el. Úgy tűnik, beváltam, mivel diploma után ugyanitt, azaz az Újkori Osztályon (ma már Történeti Tár) kaptam segédmuzeológusi állást. Az osztályt akkor Körmöczi Katalin vezette, a fegyvergyűjteményt pedig már évtizedek óta Temesváry Ferenc kezelte, tőle sajátítottam el a szakmai alapokat.

Szablyák a Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárában

Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király türkizekkel ékesített díszbuzogánya

HR: Mesélj, kérlek a Fegyvertárról, mi az összetétele, melyek a legkiemelkedőbb darabok!

K. S. T.: A Magyar Nemzeti Múzeum fegyvergyűjteménye, amelyet Nemzeti Fegyvertárnak is szokás nevezni, egyértelműen az ország legnagyobb ilyen jellegű kollektívája, de még közép-európai mércével is kiemelkedő jelentőséggel bír. A 10. századtól a közelmúltig gyűjt és őriz különféle fegyvereket, hozzávetőleg 12.000 egyedi műtárgyat. Ezek néhány honfoglalás kori példánytól eltekintve nem „klasszikus” régészeti korúak (azokat a Régészeti Tár őrzi), sőt túlnyomó többségük soha nem volt földben, az anyag valójában a középkortól indul.

Először Kárpát-medencei magyar anyagot gyűjtünk, de rendelkezünk fegyverekkel szinte minden európai országból, de a tengerentúlról is, sőt még török és perzsa (iráni) fegyvereink is vannak. A gyűjtemény legnagyobb hányadát természetesen a 17–20. századi magyar vonatkozású fegyverek teszik ki.

A támadó- és védőfegyverzet két nagy csoportján belül számos hidegfegyver típussal és lőfegyverrel, köztük ágyúkkal is rendelkezünk. Ismert személyiségek, így magyar királyok és erdélyi fejedelmek, politikusok és művészek híres fegyverei is megtalálhatóak a gyűjteményünkben. A hidegfegyverek közül kiemelhetőek olyan érdekességek is, mint a hóhéralosok, amelyekből mintegy tucatnyit őrzünk a 16–18. század közötti időszakból.

A modern kori lőfegyverek közül a legkorábbi egy 15. század elejéről származó bronz puskacső, de ezen kívül számos katonai és vadászfegyver gazdagítja a gyűjteményt, sőt a 20. század ikonikusnak számító automata fegyverei, így a német Schmeisser géppisztolyok és a szovjet Kalasnyikov gépkarabélyok számos változata is bekerült a gyűjteménybe.

A magyar vonatkozású lőfegyvereken kívül nemcsak európai, de amerikai fegyvereket is őrzünk, például Winchester puskákat, valamint a Colt revolverek számos modelljét. Habár nem tekinthetők szorosan véve fegyvernek, a gyűjtemény részét képezik a nyergek és a lószerszá-

mok is, többek között itt őrizzük a világviszonylatban is kiemelkedő jelentőségű Zsigmond-kori csontnyerges 3 példányát, de emellett történelmi zászlókat is. Ez utóbbiak legkorábbi darabja Bocskai István erdélyi fejedelem hadilobogója 1606-ból. Az oszmán-török fegyverek mellett a fegyvertárban található Magyarország egyetlen 17. századi török katonai dízsátra is.

HR: Kiemelnél néhány híres „nevesített”, azaz konkrét személyhez köthető fegyvert?

K. S. T.: Különösen büszkék vagyunk a Jagelló királyok fegyvereire, például II. Ulászló pápai díszkardjára, illetve II. Lajos kardjára és sarkantyújára, de az erdélyi fejedelmek fegyverei is igen izgalmasak: II. Rákóczi György díszsodronyinge, Kemény János fejedelem kardjai és dísznyerge. A Fegyvertárban található az a Colt pisztoly pár is, amelyet személyesen a feltalálótól és gyártótól, Samuel Colttól kapott ajándékba amerikai útja során Kossuth Lajos.

HR: Mivel foglalkozik akkor valójában egy fegyvertörténész?

K. S. T.: A gondjára bízott műtárgyak feldolgozását, leltárba vételét, állagmegóvását intézi, gyarapítja a gyűjteményt, kiállításokat rendez, szakért, szakcikket és szakkönyveket ír a tárgyokról és azok történetéről. Emellett csaknem három évtizede oktatok történéssz-, régész-, illetve muzeológushallgatókat, de néha szakképzés tanfolyamok megtartására is felkérnek. A fegyverek esetében különösen bonyolult feladatot jelent például az állagmegóvás és a restaurálás, hiszen azok általában kompozit anyagokból készülnek. Vegyünk például egy újkori díszszablyát: a pengéje acélból készült, a markolatborítás fa vagy gyöngyház, de előfordulhat, hogy ez utóbbit esetleg aranyhuzallal is betekerték. A hüvely alapja általában fa, amelyre bőr-, selyem- vagy bársonyborítás került, amit ékkövekkel is díszíthettek, így a restaurátornak egy-egy fegyver esetében akár 7-8 különböző anyaggal is foglalkoznia kell.

HR: Tudnál említeni néhány példát arra, hogy a közelmúltban milyen érdekes felfedezések történtek a Fegyvertárban?

K. S. T.: Annak ellenére, hogy a Fegyvertár jó néhány darabja több mint száz éve ismert a szakirodalomban, mindig derülhetnek ki új információk velük kapcsolatban. Az előző történelmi kiállításon volt például évtizedeken át látható az a kis méretű páncél, amelyet hosszú időn át II. Lajos magyar király gyermekkori páncéljának tartott a kutatás. Utóbb kiderült, hogy az valójában soha nem volt az övé, hanem II. Zsigmond lengyel király hordta ifjúkorában. Szintén csak a közelmúltban derült fény arra, hogy a Kemény János erdélyi fejedelemhez kötött buzogány alapanyaga szaru, és eredetileg egy zulu harci bot volt. Izgalmas kérdést vetnek fel a korai magyar vonatkozású harci buzogányok is, amelyekből két példány is megtalálható a gyűjteményben. Mivel lelőhely nélküli darabok, korábban még a keltezésük is bizonytalan volt, mígnem a közelmúltban Pusztai Tamás ásatásán, a muhi csata helyszínén mellett feltárt sírban előkerült egy ilyen példány, így most már tudjuk, hogy a tatárjárás idején használták őket.

HR: Rajtad kívül hány ember dolgozik még a szakmában, vannak még kifejezetten fegyverekre szakosodott specialisták?

Teljes testet befedő lemezpáncélok a Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárában

Díszsisak a Török Birodalomból, 16. század 2. fele (aranyozott vörösréz, vászon, bársony és pergamen)

17. századi török pajzs (pálmavessző, pamutfonal, bőr, fa és vas)

K. S. T.: Nagyon kevés aktív fegyvertörténész van a szakmában, leginkább a Hadtörténeti Múzeumban dolgoznak még ezzel a területtel foglalkozó kollégák. Viszont ebben a szakmában nagy jelentőséggel bírnak a magángyűjtők és a műkereskedők, akikkel folyamatosan jó kapcsolatot ápolunk. Idén például három magángyűjtő válogatott anyagából nyílik kiállítás a Nemzeti Múzeumban.

HR: Hol találhatunk még komolyabb fegyvergyűjteményeket Magyarországon a Magyar Nemzeti Múzeumon kívül?

K. S. T.: Gyakorlatilag minden közgyűjteményben van valamennyi fegyver, de mindenképpen ki kell emelni a Hadtörténeti Múzeumot, amelynek az anyaga főként a 19. századtól indul, és ebből az időszakból még a Nemzeti Múzeumnál is nagyobb mennyiségű műtárgyat őriz. Jelentősnek tekinthető még a debreceni Déri

Múzeum gyűjteménye, ennek alapját Déri Frigyes magángyűjteménye vetette meg, itt akár távol-keleti fegyverekkel is találkozhatunk, a kollekció remek darabja például egy japán szamurájpáncél. Meg kell jegyezni, hogy sok vidéki múzeum kiállításán a látogató valójában a Nemzeti Múzeum darabjaival találkozik, hiszen Kőszegtől Gyuláig több mint húsz helyen vannak tartósan kölcsönzött fegyvereink.

HR: Hatalmas anyagról van szó tehát, de ezen belül neked mi a szűkebb szakterületed?

K. S. T.: A kedvenceim elsősorban a huszárfegyverek, azon belül is a szablyák, hegyestörök és pallosok. 2006-ban megvédett doktori (PhD) disszertációm a korai, 15–17. századi huszárság fegyverzetéről írtam, amely 2010-ben jelent meg. Napjainkban reneszánszát éli az oszmán-török fegyverek kutatása, ez a terület szintén nagyon közel áll a szívemhez. A Magyar Nemzeti Múzeum a több évszázados magyar-török kapcsolatok következtében, igaz, nem túl nagy számú, de világviszonylatban is kiemelkedő minőségű darabokat őriz.

HR: Végezetül ejtsünk néhány szót a most megjelent két fegyvertörténeti munkádról!

K. S. T.: A Magyar Nemzeti Múzeum és a Martin Opitz Kiadó közös kiadásában megjelent könyvek reprezentatív válogatást nyújtanak a Nemzeti Múzeum fegyvertárának két tematikus fegyveranyagából. A „Hárman sem birnátok súlyos buzogányát...” című kötet a sújtófegyvereket, azaz a buzogányokat, fokosokat és a toporokat mutatja be, magyar nyelven első alkalommal, míg a „Jancsárpuska, türkisz kard és rubintos bot...” az oszmán-török fegyverekről szól, ebből a kötetből megismerhetjük a hódoltság kori támadó- és védőfegyverzetet, a lófelszereléseket és olyan kiegészítőket, mint a lőportartók, közöttük számos korábban még nem publikált műtárgyat.

HR: Nagyon köszönjük az interjút!

GERMÁN HARCOS A SZARMATÁK KÖZÖTT?

78

Hódmezővásárhely már számos szenzációs, egyedi lelettel gazdagította a magyar, sőt a nemzetközi régészetet. Úgy tűnik, hogy e tendencia tovább folytatódik, és a régészeti anyagban rendkívül gazdag terület még számos fontos, egy-egy korszak kutatását jelentősen befolyásoló lelőhelyet, leletet tartogat számunkra.

A terepi régészetben alapérvényű szabály, hogy a legjobb dolgok, vagy legalábbis az esetek többségében jelentős többletmunkával járó feladatok általában az ásatás véghajrájában kerülnek elő. Ez nem volt másképpen a 47. számú főút, Hódmezővásárhely északi elkerülő beruházása kapcsán, a régészeti nyilvántartásban Hódmezővásárhely-Kenyere-ér, Bereczki-tanya néven ismert lelőhely azon, közel 4000 m²-es szakaszával sem, ahol a kivitelező deponálni akarta az útépitéshez szükséges nyersanyagokat. A szűkös határidők következtében a fagyos, téli hónapok sikertelen próbálkozásait követően (vastagon átfagyott talaj, -6 C° a legmelegebb órákban, erős északi szél kíséretében) a kérdéses terület megelőző feltárását 2017. február 14. és március 24. között végeztük el. Miután 2016 decemberében a terület egy kisebb szakaszát, a 45. számú főút áthelyezett ideiglenes nyomvonalát már megkutattuk, nyilvánvaló volt számunkra, hogy egy szarmata kori temető sírjai fekszenek a tervezett csomópont ezen részén.

A lehumuszolt felületen a megszokott temetőszerkezetben, többségében körárkos temetkezések rajzolódtak ki az agyagos talajban, amelyek szinte mindegyike korabeli rablásnak esett áldozatul. Leletanyag tekintetében a sírokban a korszakra jellemző mellékletek (edények, római érmek), használati eszközök (kések, orsó-gombok), valamint az egykori viseletre utaló tárgyak (fibulák [ruhakapcsoló tűk –

a szerk.], a kéznél és lábnál előkerült különböző típusú és anyagú gyöngyök) fordultak elő.

A körárkos temetkezések közül egy, amely a terület északi szélén feküdt, ugyanakkor nem akarta megmutatni magát. Bár már a gépi humuszolást követően megfigyeltük egy nagyobb átmérőjű körárkos részletét, annak közepén, a szürke agyagos talajban azonban nem látszódott a sírfolt beásása. Mindez annak ellenére sem változott, hogy több alkalommal is átnyestük, megvizsgáltuk az árokkal körbehatárolt terület központi részét. Annak ellenére sem, hogy több alkalommal is átnyestük, megvizsgáltuk az árokkal körbehatárolt terület központi részét, csaknem látszódott a szürke agyagos talajban az egykori beásás. Végül megoldásként kisserkesztettük a feltételezett sír helyét, majd azon a részen kissé lemélyítettük a felszínt, ami végül csak meghozta a kívánt eredményt. Ezt követően már úgy gondoltuk, hogy nem lehet semmi gond, a sír gyors feltárása után átadjuk a területet a kivitelezőnek, és folytatjuk a régészeti munkát, az időközben a csomópont másik szakaszán elkezdett felületen.

A sír bontása során azonban csakhamar kiderült, hogy nem egy szokványos temetkezés-re találtunk rá. A sírgödör északi végében, kb. 65–70 cm mélységből elsőként egy rendkívül jó állapotú, öntéssel készített, kerek alakú, belse-

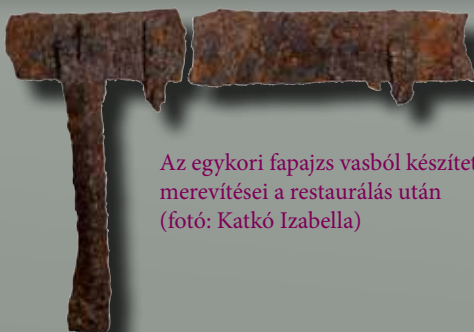
A rablógödörből előkerült korong (szíjelosztó) (fotó: Katkó Izabella)

jében négy mezőre tagolt tárgy került elő. Hátlapja sima, sem szegecs, sem szegecsnyom nincs rajta.

A külső körívhez kapcsolódó elosztó szárok tövéén ugyanakkor több helyen erős kopás, bevágás nyomát figyeltük meg, ami alapján eredetileg valamiféle szíjelosztó karikaként használhatták. Az alföldi Barbaricum területéről eddig megismert szarmata temetők leletanyagában unikális tárgyhoz méretében és kialakításában hasonló jellegű leletet legközelebb csupán

a Római Birodalomhoz tartozó Dunántúlról (azaz az egykori Pannonia provincia területéről) ismerünk. Az ásatási megfigyelések alapján ez utóbbiak az egykori lószerszámzat részét képezték, miután általában a szügy- és farhámon figyelték meg elhelyezkedésüket. Azt azonban szükséges kiemelni, hogy e császárkori bronzöntvények többsége belső elosztásában jóval összetettebb a Hódmezővásárhely határában előkerült példánynál. A tárgy előkerülése egyúttal azonban azt is jelezte, hogy ezt a sírt is sajnos kirabolták.

A következő meglepetést a sír másik, déli vége tartogatta. A bontás során, közvetlenül a sír rövidebbik oldalfalától néhány centiméterre elsőként egy nagyobb kiterjedésű, erősen rozsdás tárgy kezdett kibontakozni, aminek környezetében, kicsit mélyebben újabb kisebb-nagyobb méretű vastárgyak kerültek

Az egykori fapajzs vasból készített merevítései a restaurálás után (fotó: Katkó Izabella)

Lándzsa kovácsoltvas részének maradványa (fotó: Katkó Izabella)

Versenyfutás a gépekkel, "megelőző" feltárás 2017-ben (fotó: Varga Sándor)

80

elő. A sírgödör délkeleti sarkának kibontása után örömmel konstatáltuk az egykoron sírba helyezett tárgyak típusait. A sír fej felőli végénél, részben bolygatatlan helyzetben egy hosszúkas, levél alakú vaslándzsa és egy fából készült pajzs vasmerevítései, alkatrészei feküdtek. Ez utóbbinak rendkívül nagy volt a jelentősége, miután bár hasonló – igaz, rendkívül kis esetszámban – került már elő ugyan a korszakhoz tartozó temetkezésekből a lelőhelyünk tágabb környezetéből (például Csongrádon, Horgoson vagy Óbesenyőn), de ez volt az első hiteles, a mai kor követelményeinek megfelelő megfigyelésekkel dokumentált darab. Természetesen a pajzs fából készült része az évszázadok alatt teljesen elkorhadt, elpusztult. Egykori meglétére csak a vastárgyakhoz korrodálódott kisebb-nagyobb méretű famaradványok, illetve a vasak környezetében az agyagos talajban megfigyelhető barna és fehér színű lenyomatok, elszíneződések utaltak.

A pajzsudor (umbo) a restaurálást követően (fotó: Katkó Izabella)

A kortárs római források a szarmaták egyik csoportja, a roxolánok pajzshasználatáról az alábbiakat jegyezték fel: „marhabőrből készült sisakokat és mellvértet használnak, vesszőből font pajzsokat viselnek, ezen kívül dárdákkal, íjjal és karddal védekeznek” (Sztrabón VII.3.17.); „mert pajzssal védekezni nem szokás náluk” (Tacitus Hist. I. 79.). Ezzel ellentétben a germán népek esetében az alábbiakat olvashatjuk: „Arra töreksenek elsősorban, hogy zord legyen az ének, és tompa a morajlás: szájuk elé tartják tehát pajzsukat, hogy a visszaverődő hang minél öblösebben és fenyegetőbben áradjon.” (Tacitus Ger. 3.) „Még a lovas is beéri pajzssal és frameával, a gyalogok meztelen felsőtesttel vagy könnyű katonai köpenyben hajtófegyvereket is dobálnak, mégpedig egy-egy ember többet, és mérhetetlen messzire hajtják. Senki sem figyelt meg a felszerelését: csak a pajzsokat különböztetik meg válogatott színekkel. ...A pajzs elhagyása a legsúlyosabb gyalázat, és az így becselenné vált férfi sem áldozaton, sem tanácskozáson nem vehet részt, amiért is sokan, kik túléltek a háborút, kötéllel vetettek véget gyalázatuknak.”

(Tacitus Ger. 6.)

Az egykori pajzs legnagyobb és egyben legjobban beazonosítható eleme, a középső részen található pajzsudor (úgynevezett *umbo*). Bár a sírból előkerült példány a föld súlyától, nyomásától kissé összenyomódott és eltorzult, mégis jól kivehető volt a farészhez csatlakozó viszonylag keskeny pereme és tagolt oldala, valamint kicsúcsosodó középrésze. Az eredeti helyzetben (*in situ*) kiemelt tárgyat Vidovics Teréz, a Móra Ferenc Múzeum Régészeti Osztályának restaurátora varázsolta szinte újra felhasznál-

◀ Sírfotó részletek a temetkezés legkiemelkedőbb leleteiről (lándzsa, pajzsdudor, csat, sarkantyú és szíjvég) (fotó: Varga Sándor)

ható állapotba. Kitartó, időigényes munkával, folyamatos dokumentálás mellett darabjaira szedte a deformálódott és töredezetté vált tárgyat, majd a darabokat pontosan egymáshoz illesztve újból összeépítette azt. A restaurálás során sikerült összeállítani azokat a kisebb-nagyobb méretű vastöredékeket is, amelyek az *umbo* környezetéből, illetve a sír többi részéről, másodlagos helyzetből kerültek elő. Ezeknek a pajzson betöltött pontos szerepe és helye azonban még további vizsgálatot igényel. Jelenleg csak annyi állapítható meg biztosan, hogy többségük valamiféle merevítésként szolgált, míg egy keskenyebb példány formai tekintetben a pajzsfogókkal mutat hasonlóságot. Utóbbi problémája viszont éppen az, hogy nem eléggé ívelődik, azaz

A sír bolygatatlan lábészete, rajta a korabeli rablás során kihúzott felsőtest csontjaival (fotó: Varga Sándor)

ha rögzítenénk egy fából készült pajzs belsejére, nem lehetne azt megfogni, mivel a fogó és a pajzs között nincs hely a kézfejnek. A pajzs rekonstrukciójára a különböző méretadatok és az analógiák széleskörű kielemezését követően reményeink szerint lehetőség nyílik majd a későbbiekben.

Bár már a sírból előkerült, fentebb bemutatott tárgyak is jelezték a temetkezés jelentőségét a korszak kutatásában, az még számos további érdekességet, ritka leletet tartogatott számunkra.

Elsőként is a sír alsó felében bolygatatlan helyzetben találtuk a lábcsontokat, amelyek felett feküdtek a rablás során kihúzott felsőtest vázrészei (csigolyák, bordák). Amellett, hogy az eltemetett egyén csontjai rendkívüli méretűek voltak, megtartásuk-

A jobb lábról előkerült kovácsoltvas sarkantyú (fotó: Katkó Izabella)

Germán harcos a szarmaták között?

Egyedi csat a sírból. (fotó: Katkó Izabella)

82

ban is jelentős különbség mutatkozott a temető többi sírjához képest. Kiváló megtartásuk éles ellentétben állt a szarmata temetkezésekben eltemetettek sokkal porózusabb, rossz állagú embertani anyagától. Ez az apró eltérés már előrevetítette, hogy a leletanyag mellett az embertani anyagban is különbség figyelhető meg a közösségen belül, amire azonban csak a feltárást követően, a csontok antropológiai meghatározása után kaptunk választ. Ezek szerint a sírban egy rendkívül erős csontozatú, 50–59 éves korában elhunyt, robusztus vázcsontjai és hosszú arckoponyája alapján magas termetű (180 cm feletti) nordikus [azaz északi – a szerk.] típusra utaló férfi feküdt. A vázcsontokon, azok megfelelő anatómiai területein az izmok megerőltetésének nyoma látszik, ami az életében végzett erőteljesebb munkavégzéssel (esetünkben akár a katonáskodással) hozható összefüggésbe.

Visszatérve a sírból előkerült leletekhez, a temetkezés északi végében is számos fontos és egyedi tárgyat találtunk. Ezek közül talán az egyik legjelentősebb a jobb lábfej sarkocsontja körül, bolygatatlan helyzetben fekvő, vasból kovácsolt sarkantyú, amelynek felületén textillenymatot figyeltünk meg. A sarkantyú bal lábon levő párja már nem volt ennyire szerencsés, annak nagyobb részét a sír rablása során kihúzták, de anyagi értéktelensége miatt végül a sírban hagyták. A tárgy jelentősége rendkívüli, mivel az előkerült leletek közül talán ez jelzi leginkább az elhunyt etnikai különbözőségét a szarmatáktól. A tárgy-típus ugyanis egyáltalán nem jellemző az alföldi szarma-

tákra, megjelenik azonban a tőlük északra élő, különböző germán népek (qvádok, markomannok, vandálok) hagyatékában. Ez utóbbiak érdekessége viszont, hogy többnyire hamvasztásos rítussal temették el a halottaikat, a Hódmezővásárhely mellett feltárt sír temetkezési szokásait tekintve (tájolás, körárok, csontvázas rítus) azonban teljes mértékben beleilleszkedett a szarmata temető rendszerébe.

A feldúlt csontok alatt, a bal lábszárcsont belső oldaláról egy jelenleg a korszak leletanyagában párhuzam nélkül

Szíjvég (fotó: Katkó Izabella)

álló, nagy méretű csat került elő, amelynek külső szíjborító lemezét áttörés díszíti. A két lemez közé fogott bőrhöz (öv, szíj) 6 db félgömbös fejú szegeccsel rögzítették.

A sír északi végéből, másodlagos helyzetben találtunk még egy hosszúkás szíjvéget, valamint egy 2. század elején vert ezüstérmét. Sajnos ez utóbbi komolyabb keltezési értéket nem képvisel, miután a jó minőségű római pénzek sokáig használatban voltak, illetve a Barbaricumba került érmek verési idejüktől számítva akár 100–200 évvel később is földre kerülhettek.

A 2017 márciusában, az elkerülő út nyomvonalán előkerült temetkezést a sajtóban is élénk érdeklődés követte. Igaz az újságok, híradások leginkább kiemelt momentuma az volt, hogy egy óriás germán (egyres helyeken németnek aposztrofált!) harcos csontváza került elő, a sír és a sírt tartalmazó temető kapcsán azonban számos további fontos kérdésre keressük a választ. A temetőben nyugvó közösség kapcsolatainak, esetleges etnikai összetételének pontosabb felrajzolásához, meghatározásához még rendkívül sokrétű kutatómunka szükséges. E munkák elvégzését követően is biztosak lehetünk abban, hogy maradnak megválaszolatlan kérdések.

2. század elejéről származó római ezüstpénn (fotó: Katkó Izabella)

Sz. Osváth Zsófia – Fórizs István – Bajnóczi Bernadett

Az ős- és ókorban nem mindennapinak számító üvegek archeometriai kutatása [régészeti korú tárgyak természet tudományos módszerekkel történő vizsgálata – a szerk.] egyre elterjedtebb Európában. Hazánkban elsőként az elmúlt években került sor különleges vaskori üveg ékszerek anyagvizsgálatára, melynek fókuszába a magyarországi előfordulásukat tekintve ritka, szkíta dudoros pávaszemmes gyöngyöket helyeztük néhány, szintén kivételes kelta üveg ékszerrel karöltve. Az anyagvizsgálatok bevonása új perspektívát kínált az üveg ékszerek eredetének meghatározására és a szkíta anyagi kultúra kapcsolatainak értelmezésére.

Szkíta dudoros pávaszemmes gyöngyök
górcső alatt

83

A szemes gyöngyökről...

A szemes gyöngyök használata érdekes módon ma is jellemző vallási nézetektől függetlenül. Ezt bizonyítja, hogy különféle nyelveken említik az egymásnak megfeleltethető hiedelem fogalmát: pl. angolul *evil eye*, németül *böser blick*, franciául *mauvais oeil*, görögül *matisma*, törökül *nazar boncuğu*, arabul *elayn/isabet-i ayn/ayn al-asūd*, míg Indiában *sihiként* nevezik. Az amulettek különálló típusát képező, a szembogárra emlékeztető bajelhárító, óvó-védő gyöngyök általában gömb alakúak vagy kerekdedek, kívül leggyakrabban kék, majd fehér (mint a szemfehérje), végül a pupilla sötétkék vagy fekete foltjában végződnek.

A képen a hasonló gyöngyöket felmutató 3 hazai lelőhely közül a Mezőtúr-Újváros, mészarostelepi, csontok mellől napvilágot látott együttes egyik vizsgálatainkhoz kiválasztott darabja. A Damjanich János Múzeumban (Szolnok) őrzött 13 reprezentatív gyöngyöt közzéteve (Kisfaludy Júlia) egy fűzérként publikálta, melyek tulajdonosának közösségén belüli jelentős szerepét vagy különleges helyét érzékeltetik (A gyöngyfűzér rajza Kisfaludy Juliától származik, a dudoros pávaszemmes gyöngy fotóját Sz. Osváth Zsófia készítette)

A késő bronzkorból és a vaskorból ettől némileg eltérő, több apró szemmel díszített gyöngyvariánsokat találunk. Prototípusaik megjelenését hagyományosan a 3000 évvel ezelőtti Közel-Kelet vidékére, Mezopotámiára teszik, és bizonyos, hogy ezután nem sokkal napjainkhoz hasonló népszerűsége tett szert (eleinte a Mediterráneumban, majd Európa számos régiójában), olykor nagyobb lendülettel.

Az Alföldön a Kr. e. 7–5. században jelen lévő és a szkítákkal azonosított Vekerzug-kultúra (páva-) szemes gyöngyei olykor más üvegyöngyökkel kombinált viseleti elemeként jelennek meg, egyúttal valószínűleg a szellemi háttér átvétele mellett. A vizsgált szkíta gyöngyök ráadásul különleges formai megoldással büszkélkedhetnek, hiszen hengeres testükön körben rétegzett, kidülledő kék-fehér szemek helyezkednek el, a gyöngytest végén két-két sorban dudorokkal övezve. Elképzelhető, hogy a három magyarországi lelőhelyen napvilágot látott szemek és a korban hozzáillő darabok újabb divatjukat élték a Kr. e. 6–5. században, amire utal a 6–4. századra datált pontos megfelelőik gyakoribb előkerülése az orosz sztyeppén. Utóbbi adaléktól eltekintve a régészeti vélemények három útírányt jelölnek meg

A szemes amulettek ma is használatosak, akár a mindennapi öltözet részeként (pl. karperecek, gyűrűk), de házunk falára akasztva a háztartásra is kiterjesztik védelmüket. Különösen kedvelt más babonás szimbólumokkal együtt megeleveníteni, ahogy ezt a patkós ábra mutatja, de gyakori az ún. „(k)hamsa”, kezét ábrázoló szimbóluma is.

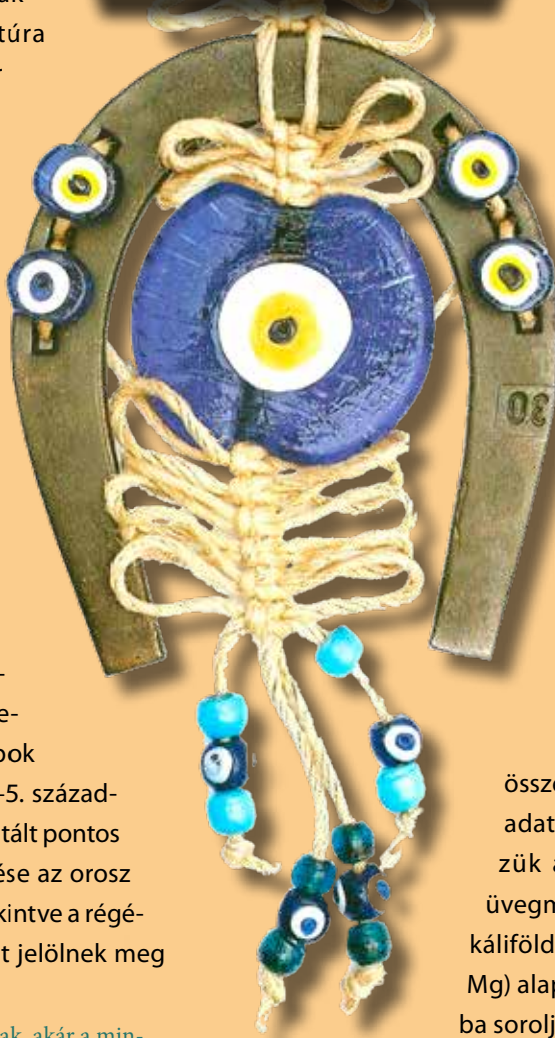
A hit vagy babona (evil eye belief) abból az általános félelemből fakad, hogy megszerzett javainkat elveszthetjük, és személyiségünk egy pillanat alatt sérülhet környezetünk ártó, irigy pillantásai hatására. Ezt egy török tanulmány tanúsága szerint az ott ma is ajándékba adott, és az ártást elnyelő („szemet szemért”) szimbólumok, vagy elmormolt imák éltetik. Többen e hiedelem őseit látják a Tell Brak-i alabástrom idolkban (Kr. e. 3300), az egyiptomi Hórusz-medálókban, az etruszk hajók szemének felfestésében vagy a görög mitológia Meduszájában.

a gyöngyök származásaként: keletit, délit, de a helyi gyártásuk lehetősége is felvetődött már. Mivel a műhely vagy a származás (a régészszakmában ezt provenienciának nevezik) kérdését illetően jelenleg nincs megnyugtató tipokronológiai eredményünk – az erős keleti kapcsolatokra támaszkodva általában inkább a Fekete-tenger melléki eredetet támogatják –, megoldást az archeometriai megközelítéstől vártunk.

Analitikai eljárások

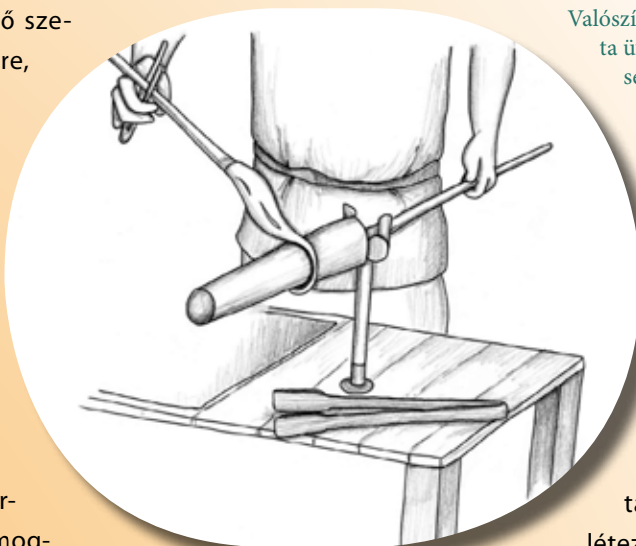
Elsőként érdemes tisztázni, hogy mit, mivel és miért érdemes mérni, hiszen az üveg alapvetően rövid periodicitásokat tartalmazó térhálós, nem kristályos anyag (tulajdonképpen tekinthetjük „túlhűlt folyadéknak” is), ami azonban kristályos fázisokat (szemcsék/zárványok) is tartalmazhat.

Az elemzéseket úgynevezett kézi röntgenfluoreszcens spektrométerrel (XRF) és elektron-mikroszondával végeztük. Ezek az eszközök az üvegek kémiai összetételét (minőségi és mennyiségi adatok) adják meg. Ezáltal jellemezzük a színező nélküli üveget, ún. üvegmátrixot, majd az alkálifém- és alkáliföldfém-tartalom (elsősorban Na, K, Mg) alapján a megfelelő alapüvegtípusba soroljuk a tárgy anyagát. Mindazonáltal nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a kézi XRF mintavételt nem igénylő eljárás,

ami a régészek sérülésektől féltő szemében előnyt élvez, annak ellenére, hogy az olyan könnyű elemeket, mint a nátrium, nem érzékeli, és csak egy néhányszor 10 mikrométer vastag, részben mállott felületi réteget mér. Másik érv az elektron-mikroszondás elemzés mellett, hogy a gyöngyből leválasztott üde (azaz nem mállott) üveg szövegét is tanulmányozhatjuk (visszaszórtelektron-képek). Feltérképezhető az üveg (-mátrix) inhomogenitása, vagy éppen a szemcsék jelenléte, egyben információval szolgálva a kristályos színezők típusáról, gyártásuk körülményeiről.

A nyomelemek, azaz a tized- vagy századszázaléknyi vagy az alatti mennyiségben előforduló különféle elemek jelenthetik a nyersanyagok forrásának és/vagy a gyártó műhely azonosításának kulcsát. Kismértékben ugyanis maradhatnak ún. szennyezők a késztermékben is, ilyen pl. a nyersüveg elkészítéséhez szük-

Valószínűleg – a képen látható kelta üveg karperec vélt elkészítésének mintájára – egy pálca agyagmagjára hurkolt technikával vagy a pálca forgatásával építették fel a dudoros gyöngyöket is, ami a szűrke márványmintázatot eredményezhette

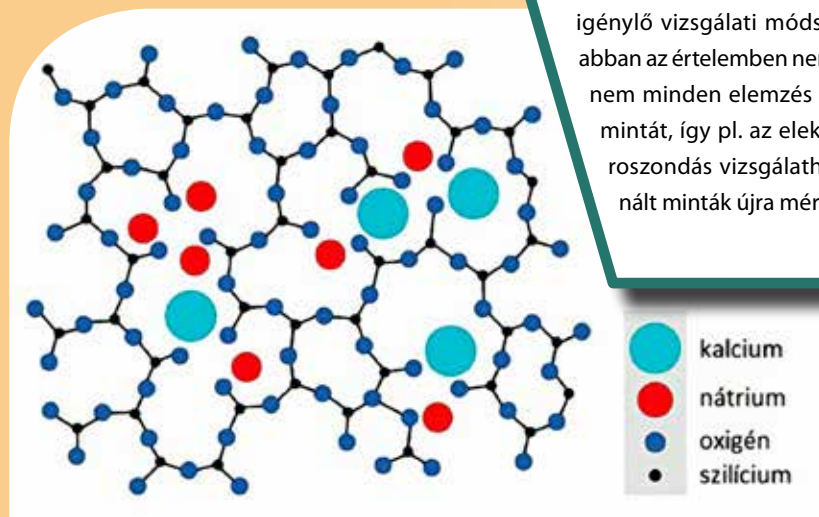
séges homok nem túl kirívó vastartalma. Nyomra igazán az vezet, ha ritka elem-társulást találunk vagy létezik a kapott összetételi eredményhez hasonló, publikált analógia.

A származás nyomozása

A fentebb felvázolt tényezők és a levonható megállapítások, ha nem is közvetlenül, de kirajzolhatják pl. azon térbeli összefüggéseket, amelyekre kíváncsiak vagyunk. A vizsgált gyöngyeinkkel kapcsolatban elsőként megállapítottuk, hogy ezek kb. 60–70 tömeg% szilícium-dioxid, 10 tömeg% feletti nátrium-oxid, ezek mellett 1 tömeg% alatti kálium-oxid és magnézium-oxid összetételű natúr szóda alapú üvegből készültek. A színezőket tekintve

Az üvegyártás kezdetei kapcsán az 5-6000 évvel ezelőtti Mezopotámia és Egyiptom üveges anyagaihoz (pl. egyiptomi fajansz) és az ún. történelmi üvegekhez kell visszanyúlni. A Kr. e. 1500 körül már homokból és sótűrő növény nátriumdús hamujából állítottak elő használati tárgyakat, díszeket a Közel-Keleten és a Nílus-vidéken, majd Kr. e. 1000 környékén a korábbi üvegyártó hagyománytól Egyiptom a natúr szóda felhasználásával különült el. Ezekkel párhuzamosan a vaskor folyamán fel-feltűnedező európai műhelyek új vívmányaként kevert alkáli (azaz kb. egyező arányban nátriumot és káliumot tartalmazó) alapüvegekkel is számolhatunk.

Sokszor roncsolásosnak bélyegzik meg a mintavételt igénylő vizsgálati módszereket, ami abban az értelemben nem igaz, hogy nem minden elemzés roncsolja a mintát, így pl. az elektron-mikroszondás vizsgálathoz használt minták újra mérhetők.

Az üveg szerkezete: a szilikátrácsokba beépülő, a szabályosságot megbontó nátrium- és kalciumionokkal.

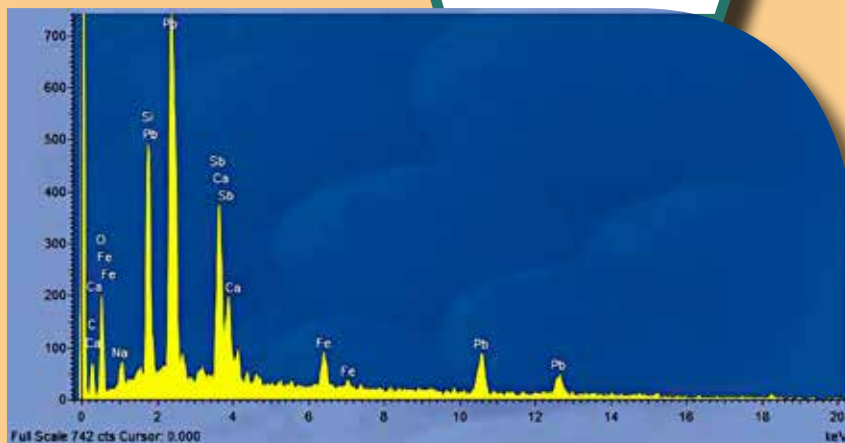

Szkíta dudoros pávaszemes gyöngyök górcső alatt

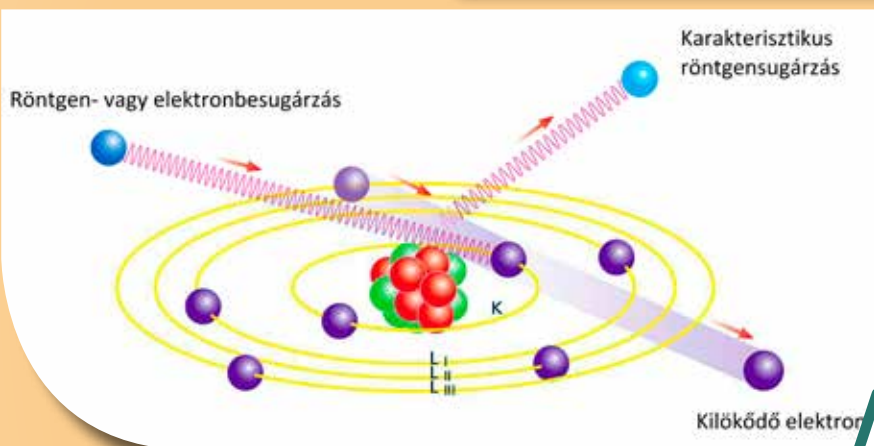
az ultramarin árnyalat a kobalt és réz együttes használatának, a fehér a kalcium-antimonát pigmentnek, a sárga az vas-tartalmú ólom-antimonátnak köszönhetően alakult ki. Ezek az adatok persze önmagukban nem mondanak sokat – illetve messze vezetnének –, ezért rendeljük párhuzamokhoz őket.

A natúr szóda az evaporitok közé sorolható geológiai képződmény, döntően víztartalmú nátrium-karbonát (nátron, trona), melynek legismertebb lelőhelye a Nílus völgye. Arra a kérdésre azonban, hogy a nyersüveg a késő bronzkortól már „üzemeltetett”, eredeti egyiptomi központok valamelyikének, esetleg a nyersüveget export révén, másodlagosan feldolgozó vagy a vaskorban eddig még feltáratlan, nyom nélkül elenyésző európai, az alkália-hordozót külkereskedelmi kapcsos-

Ólom-antimonát szemcse energiadiszperzív röntgenspektruma, amiben az ólom, az antimon és a vas mellett az üveget alkotó fő elemek (szilícium, nátrium, kalcium) csúcsai is megjelennek. (A felvételt Szabó Máté készítette)

A
f e l -
használt homok
kismértékű vastartalma
miatt a színezetlen üveg enyhén
zöldes árnyalatú. Ennek elkerülésé-
re már az üvegyártás hajnalától
antimont tettek az üvegbe. Ezt
a római kortól új szintelení-
tőként fellépő mangán
váltotta fel.

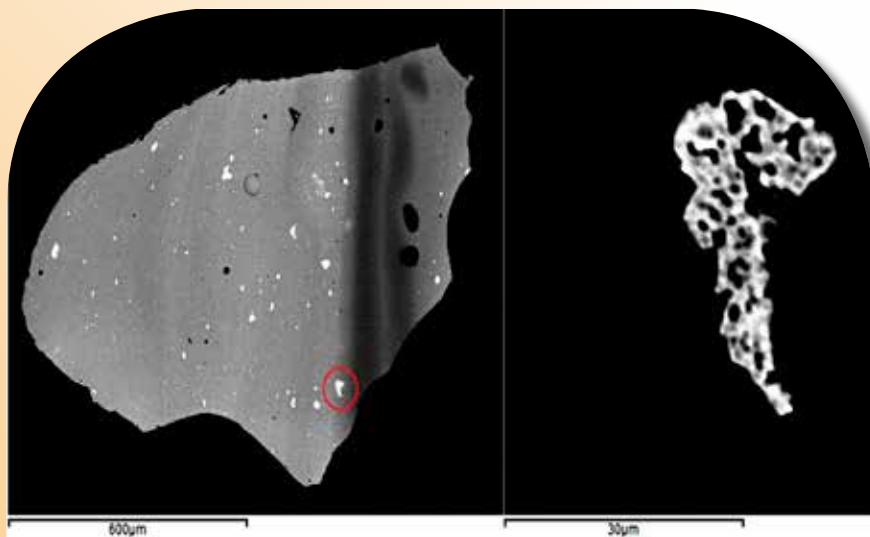
A kézi XRF készülék és az elektron-mikroszkop is hasonló elven működik, azaz leletünk, mintánk felületének röntgen- vagy fókuszált elektronsugaras gerjesztésekor az egyes atomok belső héjáról elektron szökik el, melynek pótlására egy külső héjból elektron érkezik. A helyváltoztatáskor felszabaduló energia az adott elemre jellemző, ún. karakterisztikus röntgensugárzásként távozik, amit a műszer energia függvényében detektál

lataival megszerző műhely terméke-e, egyelőre nem tudjuk a választ. Mivel a Kárpát-medencéből nem ismert szkíta vagy szkíta kori üvegműhely, ezek az ékszertípusok elsősorban importcikknek tekintendők. Az bizonyos, hogy a vaskori Európa több pontján képviseltetik magukat a natúr szóda alapüveg típusból készült darabok, és a Kr. e. 6–5. századtól már az Alföldön is számolhatunk felbukkanásukkal, meglétükkel.

A fehér szín előidézője, az antimonos homályosítás hasonlóan szótan fordul elő a vizsgált, az üvegyártás kezdetétől számított szűk 1500 évben, és ugyanez mondható el a kék színezővel

Nem olyan közismert tény, de az üveg is korrodálódik (mállik), mivel a felületén az alkáliák víz hatására könnyebben kioldódnak az üvegből (elüvegtelenedés). Ezt megelőzendő gyakran tettek mészkövet a nyersüvegbe a gyártás során, ugyanis a kalcium-oxid némileg stabilizálja az üveget. Azonban a talajviszonyok és az eltemetődés követő hosszú, talajban töltött idő nem gátolják meg a korróziós kéreg kialakulását, ez pedig befolyásolja a választandó analitikai módszert.

kapcsolatosan is. Különleges felfedezéssel kecsegtetett az általánosabb citromsárgától eltérő okkeres árnyalat. Az ólom-antimonát pigment vastartalma ritka, eddig nem azonosított színezési technológiát mutat. A vas jelenléte részben a sárga sötétebb, narancsosabb árnyalataként érvényesül, más tekintetben segíti az ólom-antimonát pigment stabilizálását. A sárga pigment gyártása és a nyersanyag forrása ugyancsak kevésbé világos, de már meglévő tapasztalati tudást hordozhat. Erről árulkodnak pl. a korban egyező csehországi dudoros gyöngyök, valamint az itáliai példányok, a (későbbi) kelta üveg karperecek díszei és a vizsgált gyöngyök keltezésével kb. egyidejű Apollonia Pontica-i (egykori görög gyarmatváros, ma Sozopol, Bulgária) előfordulása is, a kék színezővel egyetemben. Bár a technológia kiindulópontját, a felsorakoztatott példák gyártó centrumát nem ismerjük, a szakirodalmi adatok mégis a szkíták Fekete-tenger vidéki kapcsolatait – annál is inkább, mivel üvegeinknél (más) nyersanyag vagy műhelyspecifikus szennyezőt nem sikerült kimutatni –, és a szkíta–kelta népségek közötti technológiai folytonosság gondolatát erősíthetik. A felsorolt eredmények bizonytalanságaik ellenére szükségessé teszik a kutatás jövőbeli folytatását, és kijelölik annak irányát.

A bemutatott gyöngyről leválasztott sárga üvegminta visszaszórtelektron-képén a gyors színezés és formálás okozta sávozottság, azaz egyenetlen pigmenteloszlás látható; a szabad szemmel is szürke, legsötétebb sávba már nem jutott a színezőből. Hirtelen mozdulatokra lehetett szükség, hiszen az ólom a színezőjéből könnyen az üvegmátrixba oldódhat. Erre utal a képen kinagyított szemcse sötét színű, üveges mátrixszal teli lyukacsossága. Ezért feltételezzük, hogy szándékosan adtak vasat a mesterségesen előállított ólom-antimonát pigmenthez, vagy kerestek természetben előforduló, vassal szennyezett ólom-antimonátot egyfajta belső stabilizátorként (A felvételt Szabó Máté készítette)

A: Elsődleges gyártó központok (nyersüveg) B: Azonosítatlan feldolgozó műhely C: Azonosított feldolgozó műhely D: Hajóroncsok nyersüveg rakományal (Kr.e. 3. sz.)

Tell el-Amarna vagy Qantir-Pi-Ramesse (Egyiptom) a bronzöntő központokhoz kapcsolódó és a hajóval messzire exportált nyersüveg gyártásának és feldolgozásának kivételes példái, amit a fennmaradt emlékek, mint a bizonyítanul meghatározott üvegsalakok, salakos gödrök, az olvasztótégelyben visszamaradt színes üveg, valamint nyersüveg rögök tanúsítanak. Ugyanakkor a műhelynyomok vagy eszközök sok esetben nem egyértelműek, vagy nem maradnak fenn, hiszen az agyagból tákolható egyszerű kemencék (huta) felhagyásuk után a felismerhetetlenségig szétdarabolódhattak. Az ábra az elsődleges előállító központoknak a fenti példáknál későbbi helyszíneit, a késő vaskori nyersüveg exportját mutatja be.

Rövid hírek.

88

G a m l a

Uppsala (Svédország)

városrészben két igen ritka viking hajós temetkezést tártak fel a régészek az elmúlt év őszén. Az egyik sír érintetlen volt, ebben egy férfi, egy ló és egy kutya maradványait találták meg. Az elhunyt mellé temettek egy kardot, lándzsát, pajzsot és egy díszes fésűt is. Svédországban 10 hasonló lelőhelyet ismernek, az utolsó temetkezési hajót 50 éve vizsgálták meg.

Újabb viking hajósírokat találtak Svédországban

Hun kori leletek Kecskeméten

Kecskemé-

ten, egy buszfor-

duló építése során 4–5. századi

késő szarmata és egy 8. századi avar település részletét tártak fel a régészek. A szarmata kori leletek között néhány, igen ritkának számító hun kori edénytöredék is előkerült. A leleteket fedő homokrétegben igen sok hamut találtak, azonban egyelőre nem lehet megállapítani, hogy véletlen tűzvész vagy valamilyen támadás során pusztult el a település. Annyi azonban már most megállapítható, hogy áldozatokat követelt a tűz, ugyanis embercsontokat is találtak ebben a rétegben. Az avar kori leletek közül kiemelkedik egy többször is megújított kemence.

Ramsgate (Anglia)

partjainál egy kajakos a sekély, tiszta vizű tengerben római kori edénytöredékeket és egy épségben megmaradt, kék színű római üvegpalackot talált. Bár Angliában igen gyakoriak a római kori lelőhelyek, az ilyen jellegű leletek ritkán kerülnek elő a tengervíz alól. A kutatók szerint vagy egy hajóroncs lehet a közelben, vagy egy egykori, az erózió által elpusztított szárazföldi lelőhely anyagát találták meg.

Római kori leleteket találtak egy kajakból

... a világból

Bácsmegi Gábor

Barczewo (Lengyelország) 14. századi templomának feltárását végzi egy lengyel régészcsapat. A templom padlója alatt egy kerámiabögrében kb. 1000 ezüstérmét találtak. Az érmék többségét III. Zsigmond lengyel király (1587–1632) verette, azonban előkerültek még litván érmék, valamint György Vilmos brandenburgi választófejedelem (1619–1640) pénzei is. A régészek szerint az éremleret a 17. században került a templom padlója alá, és valószínűleg a szomszédos kolostor szerzetesei rejthették el.

Éremkincs a templompadló alatt

89

Ásatások az egykori szeszgyár helyén

A Madrid közelében fekvő egykori vizigót város, Reccopolis kutatása új fordulatot vett az elmúlt években. Az 578-ban alapított város kb. 8%-át tárták eddig föl, azonban a magnetométeres vizsgálatoknak köszönhetően rengeteg új információval lett gazdagabb a kutatás. Azonosították a városfalakat, illetve az általuk körülvelt épületeket, utcákat, sőt a hatalmas városkapun kívül megtalálták az előváros nyomait is. A geofizikai vizsgálatok egy mecset alapjait is kimutatták, mely az egyik legkorábbi lehet, ugyanis az arabok 711-ben foglalták el a várost, amelyet 800-ban azonban elhagytak a lakói.

Egy beruházás miatt egy nagyobb, összefüggő területet

kutatnak épp a régészek Óbudán. Budapesten nagyon ritkán akad lehetőség majdnem 5000 négyzetméter nagyságú, egybefüggő terület kutatására. Az eredmények alapján a vizsgálatok alá vont területen a Kr. e. 3. évezredben telepedtek meg először, és a vidék még a Kr. u. 11. században is lakott volt. Különlegesen az itt feltárt kelta és római kori leletek is. Az utóbbi időszakból egy temető részlete is előkerült, melynek egyik sírjában egy olyan vázat találtak, melynek koponyáján valamilyen fizikai behatás hagyott nyomott, ami egyértelműen erőszakos cselekményre utal.

Új eredmények egy vizigót város kutatásában

MÓRA FERENC NYOMDOKAIBAN

90

MAKKOSERDŐ RELOADED

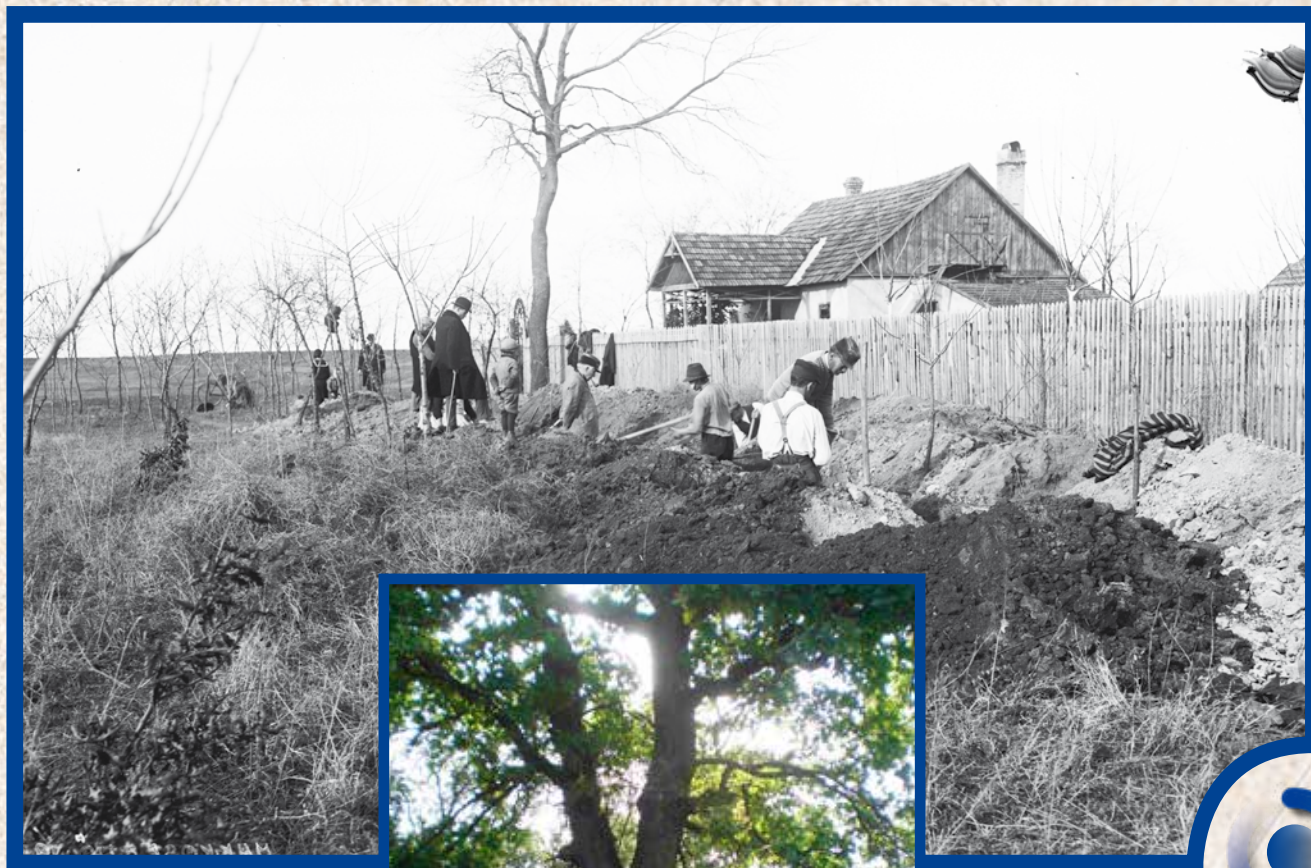

Löffler Zsuzsanna – Máthé Genovéva – Molnár Csilla

Minden régésznek megvan a maga bakancslistája, hogy melyek azok a lelőhelyek, ahol szíve szerint feltárást szeretne végezni. Ritkán adatik meg, hogy ezek közül bármelyik megvalósuljon, ám nekünk most szerencsénk volt. 1930-ban Móra Ferenc, a szegedi múzeum akkori igazgatója feltárást végzett a Baktó-dűlői 386. számú földbérlet gyümölcsösében, melynek során szarmata, avar és 10–11. századra keltezhető sírokat tárt fel. A lelőhelyet a szakma azóta Szeged-Makkoserdő néven ismeri.

Viseleti és használati tárgyak egy gyermeksírban. Jobb válla felett kis méretű edény, koponyája bal oldalán fülbevaló, nyakában gyöngysor látható

Kürti Béla, a múzeum nyugalmazott régésze és Löffler Zsuzsanna, a jelenlegi feltárás vezetője a tölgyfa árnyékában

Móra Ferenc (1879–1934) leginkább írói és újságírói munkásságáról ismert, ám ezek mellett más területeken is tevékenykedett. Pályafutását a szegedi Kultúrpalotában könyvtárosként kezdte, 1917-től haláláig pedig igazgatója a később róla elnevezett intézménynek, mindezek mellett számos régészeti feltárást is vezetett.

A korabeli feltárási módszerek még sokban különböztek a maitól – például nem feltétlenül készültek rajzok vagy fotók a feltárt sírokról, és az embercsontokat is gyakorta a területen hagyták –, így ezekről az ásatásokról csak szegényes információk maradtak ránk. Éppen ezért 1942-ben a múzeum és a szegedi egyetem antropológiai tanszéke újabb feltárást végzett a lelőhelyen Csallány Dezső és Bartucz Lajos vezetésével, hogy ezzel is bővítsék a tanszék antropológiai gyűjteményét. Az 5500–6000 m² nagyságú kutatási területen a két ásatás során összesen 339 sírt tártak fel. A feltárás pontos helye a hiányos adatok miatt az évtizedek alatt lassacskán feledésbe merült, ám szerencsére ez nem mindenkit hagyott nyugodni...

Móra Ferenc 1930-as feltárása. A kép közepén „a tölgyfa”, a háttérben a régi ház látható

1978-ban Kürti Bélának, a Móra Ferenc Múzeum régészének sikerült a fennmaradt adatok alapján azonosítania a lelőhelyet. A terület érdekessége, hogy az 1930-as feltáráson készült fotók némelyikén

látható egy tölgyfa is a feltárt terület határán, mely a mai napig öröködik a lelőhely felett, persze azóta kissé megnőtt.

Akkoriban a tölgyfa túloldalán – ahogy a képen is látszik – állt egy ház, így az a rész feltáratlan maradt. S most éppen ennek a háznak köszönhetjük, hogy kihúzzhatunk mi is egy tételt a régészeti bakancslistáról, ugyanis az azóta elbontott régi ház helyére újat építenek.

A lelőhelyet érintő földmunka miatt szükségessé vált egy újabb feltárás, így lehetőségünk nyílt Móra Ferenc nyomdokaiba lépni.

A korábbiakhoz képest persze jóval kisebb területen, mindössze 223 m²-en dolgozhattunk, ám ez a kis felület is sok érdekességet tartogatott számunkra. Nemcsak újabb – korábban ismeretlen – 28 sír várt itt ránk, de egyéb régészettörténeti érdekességek is előkerültek. Kutatóárok és már korábban feltárt sírok nyomait is észleltük az ásatási szelvényünk két szélén, melyek kétség kívül az 1942-es Csallány-Bartucz-féle ásatáshoz voltak köthetőek. Ezeknek a jelenségeknek köszönhetően pedig végre pontosítani tudjuk a korábbi feltárások kézzel rajzolt temetőterképét.

A 28 általunk feltárt sír közül mindössze kettő keltezhető bizonyosan a 10–11. századra, a többi viszont a késő avar korhoz köthető. Az avar korra keltezhető jelenségek közül a leglátványosabbak kétség

A régészeti kutatóárok a felszínről kézi erővel, a feltételezett régészeti jelenségek/leletek megtalálása céljából ásott árok. Mórák korában ez elfogadott kutatási módszer volt.

△
Összekuszálódott váz egy fülkesírban

◁ Anatómiai rendben fekvő váz egy fülkesírban

kívül az úgynevezett fülkesírok voltak. A fülkesírok különlegessége abban rejlik, hogy két részre tagolódnak: egy hagyományos sírgödörre, az aknára és az akna rövidebbik oldalából ferdén a földbe mélyített hosszúkás üregre, a fülkére. A fülkék meredeksége között nagy eltérés lehet, a vízszintestől a szinte függőlegességig változhat. Feltárásunkon a meredek és az igen meredek között váltakoztak a fülkék dőlésszögei.

A sírok aknarészébe helyezték el az egy vagy több áldozati állatot: ezek lehetnek ló, szarvasmarha és egyéb kiskérődzők egész vagy részleges, feldarabolt maradványai. Egyes esetekben a lovat felszerszámozva tették az aknába, melyre mi is találtunk

Bronz nagyszíjvég indamotívummal közvetlenül felszedés után

△
Vaskés textillenymattal

Díszített edény egy olyan fülkesír aljában, aminek bontása közben elértük a talajvíz szintjét

most itt példát. A fülkébe magát az elhunytat csúsztatták be, általában koporsóban. A jelenlegi feltárás során az ácsolt deszkakoporsók lenyomatai nagyon szépen megmaradtak, egy sírban pontos koporsóméretet is tudtunk mérni. A meredeken ásott fülék látványos következményeként az egyes csontvázak szinte álló helyzetben maradtak meg, míg más csontvázak a bomlás folyamán összecúsztak: koponyájuk gyakorta a koporsó aljában, a lábak helyén került elő. A leguruló koponya magával sodorta a váz egyéb csontjait, alaposan felborítva az eredeti anatómiai rendet. A halott mellé a koporsóba a korszakban többnyire szokásos mellékletek kerültek, úgymint ételmellékletek, viseleti tárgyak (ezüst és bronz fülbevalók, gyöngysorok, övgarnitúra, tarsolyzáró) és használati tárgyak (vaskés, orsókarika).

Faragott csont tarsolyzáró

A terepi munkát csak néhány hete fejeztük be, így a leletanyag restaurálása csak most veszi kezdetét, ezért a temető leletanyagának ennél pontosabb kiértékelésére egyelőre nem vállalkozunk, ez legyen egy későbbi cikk témája! Mivel a lelőhelynek még vannak fel nem tárt részei, reméljük, hogy nem kell újabb 80 évet várnunk arra, hogy ismét itt dolgozhassunk!

A TÉRIDŐ VÁNDORAI 10

szöveg: Felföldi Szabolcs
rajz: Fekete Brigitta

94

Marie csodás lány volt, Adam pedig pompásan érezte vele magát. A lány a Sorbonne-on tanult gyógyszerészetet, Adam gyakran megvárta őt az egyetem épülete előtt, s nagyokat sétáltak a Szajna-parton vagy a Bois de Boulogne-ban...

Varázslatosan szép és csodás helyek...

... s csodás pillanatok, egy gyönyörű, bájos nő társaságában...

Ahogy teltek a hetek, Adamben felmerült, hogy elmondja Marie-nak, ki is ő valójában...

...de úgy vélte, a lány nem hinne neki.

– Mi tagadás, én is bolondnak néznék bárkit, aki azzal jönne, hogy ő egy időutazó, akit ide-oda dobál a téridőben egy távoli jövőben épített gép. A fiú egyúttal kezdett egyre feszültebbé is válni, hiszen tudta, hogy csak idő kérdése, és a legváratlanabb időpontban ismét bekövetkezik a téridőugrás, és akkor örökre elveszíti Marie-t. Szinte egy örökkévalóság telt el, mióta elindult Mayard után, most meg fűlig szerelmes ebbe a lányba, akit a legkevésbé sem szeretne itt hagyni. Történt azonban még valami nyugtalanító...

Egy sötét ruhás alak kitartóan követ minket már egy jó ideje...

Talán Marie egyik korábbi, kikoszorózott udvarlója?

– Nem, nem hiszem. De akkor ki lehet a titokzatos figura? Próbálta elhessegetni a rossz érzéseket.

Egy hét telt el, Adam már épp túltette magát a félelmein, és egy csodálatos szombat után épp együtt vacsorázott egy kisvendéglőben Marie-val, amikor hirtelen összerándult és a földre esett.

Folyt. köv.

Rejtvény

97

	JÉG SODRÓDIK	TÖKMAGI	LEVES-FÖLÖZÉS	DECIGRAMM, RÖVIDEN	AZ ÓRA JELE	
1						A [↗]
AMPER		FÉLSZEGI			ÖTVEN RÓMÁBAN ÜNNEPELT ÉNEKESNŐ	
EREDETI DZSEM				DIÓHÉJI		
KÖZÉPFÜLI				A KERÜLET JELE		
	2	OMÁNI AUTÓJEL	CSÜCSÜL	BOLGÁR FÉRFINÉV		
		IFJÚSÁGI TV-MŰSOR		ZORRO JELE		
TARTALÉK			IZRAELITA, RÖVIDEN		A SEBESSÉG JELE	TÖKKÉREGI
			ELŐADÁS RÉSZEI		TÖKKÉREGI	
VEGYJEL URÁN		FŐZELÉK-NÖVÉNY		RÉZKARC LEVONAT		
		..., A HANGYA		RÓMAI EGYES		
	S [↙]			ISKOLA, RÖVIDEN		A KERÜLET JELE

A rejtvény megfejtését beküldők között három nyereményt sorsolunk ki. A megfejtést 2019. november 15-ig a hatartalanreg@gmail.com e-mail-címre vagy postai úton a Móra Ferenc Múzeum címére (6720 Szeged, Roosevelttér 1–3.) kérjük elküldeni.

Előző játékunk nyertesei a következők: Marton Nikola, Pardy Balázs, Rácz János. Gratulálunk!

Minél korábbra tekintünk vissza az emberiség történetében, annál nehezebb pontosan meghatározni, őseink milyen ételeket is fogyasztottak. Ebbe a helyzetbe kerülünk a szkítákkal kapcsolatban is: nagyon sok mindent megtudtunk róluk az elmúlt 100 év régészeti és természettudományos kutatásai által, mégis az étkezésükről többnyire közvetett bizonyítékaink vannak csupán. Milyen nyomon indulhatunk el egy ilyen esetben? Sokat segítenek ugyan az edénytípusok, illetve az ételmaradványok, mivel Eurázsia területén több jégbe fagyott temetkezési helyszínt is sikerült feltárni. Ezen kívül főként görög nyelvű források elszórt említései között találhatunk információmorzsákra.

Gyakran előfordul a nomád népeknél – így a szkítáknál is – a bogrács. A ma is nagyon népszerű edénytípust nyílt tűz fölött használták több ezer évvel ezelőtt is legfőképp bővebb lével készülő egytálételek elkészítésére. Közlebbi adat lehet a Hérodotosz által is leírt állatállomány. A szkítáknál elsősorban marhákkal, birkákkal és lovakkal kell számolnunk, így ezek húsát fogyaszthatták többnyire. Erre erősít rá az egyik szkíta hercegnő megfagyott sírjában talált áldozati lóhús-maradvány is. Gabonaféléket is fogyasztottak, kenyér és kása formájában is, és valószínűleg zöldségeket, gyümölcsöket is termelhetek bizonyos területeken, de kereskedelem révén biztosan hozzájutottak bizonyos vitaminforrásokhoz.

Receptleírásunk a korszakból egyáltalán nincs, bár manapság újra divatos lett a szkíták és más nomád népek kultúrájának népszerűsítése. Mégis azt mondhatom az olvasónak: ne dőljünk be a fesztiválokon megjelenő „igazi szkíta pitának”. A mi receptünk sem pontos leírás alapján készült, az alapanyagokkal és az edénnyel ugyanakkor nagyot biztosan nem csalunk. Viszont egy jó bográcsos étel elkészítése közben nyugodtan gondolhatunk nomád felmenőinkre, legalább az életérzés miatt, a közösségben, jó kedvvel elköltött, szabad tűzön készült húsos egytálétel elfogyasztása alatt.

Recept

Zay Orsolya

Mit ehettek a szkíták?

Marharagu bográcsban

Az apróra vágott vöröshagymát a zúzott fokhagymával 3 kanál zsíron megdinsztelem. A felkockázott marhahúst hozzáadom és átpirítom, majd felöntöm vízzel. A fűszereket hozzáadom a raguhoz ízlés szerint. Amikor a hús félig megfőtt, hozzáadom a gerslit is. Itt vigyázzunk, mert az árpagyöngy a súlyához képest másfélszeres vízmennyiséget szív magába, így érdemes odafigyelnünk, és ha kell még, vizet adni a raguhoz, folyamatos kevergetés mellett. Amikor a gersli is megfőtt, kész az egytálételünk, s nyomban szét is oszthatjuk a bogrács mellett álldogáló barátaink között.

Hozzávalók (4 főre):

- 60 dkg marhahús
- 4 fej vöröshagyma
- 2 gerezd fokhagyma
- 20 dkg gersli (árpagyöngy)
- fűszerek: só, bors, rozmaring, majoranna, bazsalikom

Híd a múltba

programunk keretében támogatott kezdeményezések:

Múzeumi, régészeti kiadványok

Régészeti és képzőművészeti kiállítások

Orosz-Magyar Uráli Régészeti Expedíció

Szíriai magyar régészeti misszió

1000 éves sólyi templom

Egyetemi ösztöndíjak

Gyermekprogramok

VICVS TEVTO

ÖRÖKSÉGVÉDELMI ALAPÍTVÁNY

Kérjük, támogasson adójának 1%-val! Adószámunk: 18714784213

Stílus és elegancia

AZ ALFÖLD SZÍVÉBEN

Élje át a 30-as évek
nemesi életének hangulatát

Kóstolja meg bisztró
konyhánk ételremekeit

Tapasztalja meg a végtelen
nyugalmat a Körös partján

HERCEGASSZONY BIRTOK

WELLNESS & GARDEN

Veled lesz teljes...

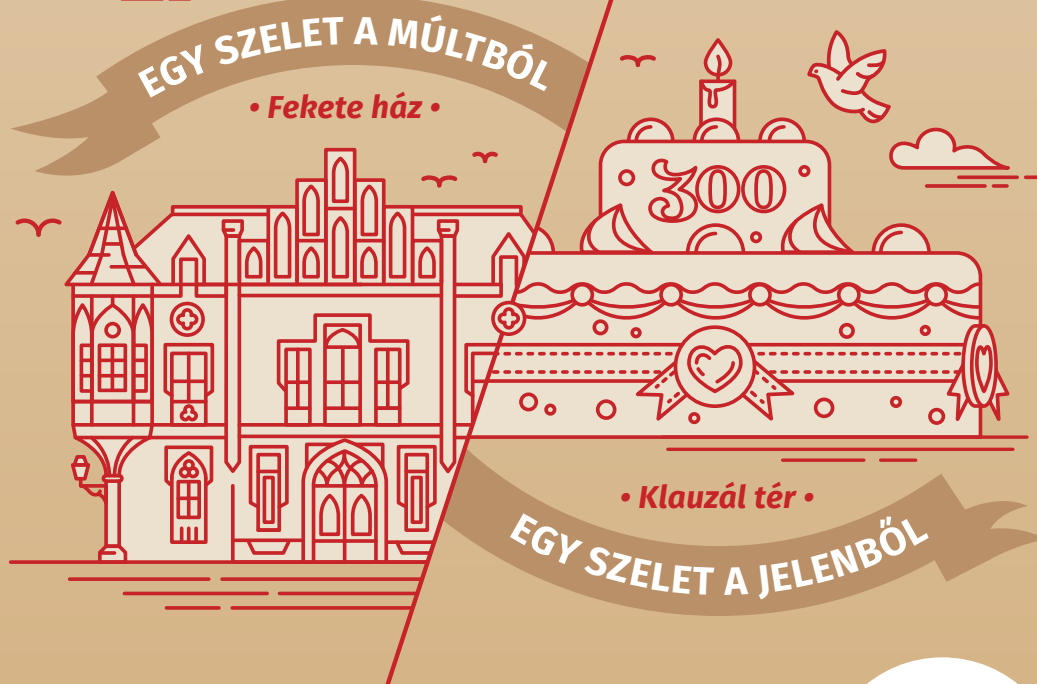
5400 Mezőtúr, Hercegasszony útja 1.
Telefon: +36 56 200 166 info@hercegasszony.hu

WWW.HERCEGASSZONY.HU

Szeged 300

Szabadon szeretjük!

Móra Ferenc
Múzeum

KÉT KIÁLLÍTÁS AZ EZERARCÚ SZEGED TÖRTÉNETÉRŐL

2019. május–szeptember | Fekete ház & Klauzál tér

Ismerd meg a város sokszínű múltját történelmi emlékeken keresztül, majd látogass el az interaktív élménytérbe, ahol életre kel Szeged múltja és jövője!

JEGYÁRAK:

Egy belépőjegy vásárlásával mindkét kiállítóhely megtekinthető.

Felnőtt	1.390Ft/fő	Diák/nyugdíjas	890Ft/fő	Családi (2 felnőtt+2 gyermek) minden további gyermek	3.790Ft 590Ft/fő
Felnőtt csoportos (20 fő felett)	990Ft/fő	Diák/nyugdíjas csoportos (20 fő felett)			590Ft/fő

www.moramuseum.hu

MORAMUZEUM.HU

MORAMUZEUM

A magazin támogatója

9

772416

307004

19003

